

KÖNYVEK KÖNYVE

**87 MAGYAR IRÓ, TUDÓS, MŰVÉSZ,
KÖZÉLETI EMBER ÉS KIADÓ VALLOMÁSA
KEDVES OLVASMÁNYAIRÓL**

**SZERKESZTETTE ÉS BEVEZETÉST IRT HOZZÁ
KÓHALMI BÉLA**

TARTALOM

EGY KIS STATISZTIKA
BEVEZETÉS

TUDÓSOK, EGYETEMI TANÁROK

CHOLNOKY JENŐ
DÉZSI LAJOS
DIENES PÁL
GÁRDONYI ALBERT
JÁSZI OSZKÁR
MARCZALI HENRIK
MÁRKI SÁNDOR
PINTÉR JENŐ
RIEDL FRIGYES
SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV
VÁMBÉRY RUSZTEM

FŐPAPOK

BALTHAZÁR DEZSŐ
GIESSWEIN SÁNDOR
PROHÁSZKA OTTOKÁR

KÖZÉLETI EMBEREK

BÉDY-SCHWIMMER RÓZSA
BOSNYÁK ZOLTÁN
HARRER FERENC
HEGEDÜS LÓRÁNT
VADNAY TIBOR

KÖLTŐK, REGÉNYÍRÓK, SZINMŰIRÓK

ADY ENDRE
ANDOR JÓZSEF
BABITS MIHÁLY
BALÁZS BÉLA
BENEDEK MARCELL
BIRÓ LAJOS
CHOLNOKY LÁSZLÓ
CSATHÓ KÁLMÁN
GÁRDONYI GÉZA
HARSÁNYI KÁLMÁN
HELTAI JENŐ
HORVÁT HENRIK
KARINTHY FRIGYES
KÁRPÁTI AURÉL
KASSÁK LAJOS
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
KOZMA ANDOR
LENGYEL MENYHÉRT
LESZNAI ANNA
LÉVAY JÓZSEF
MIKLÓS JENŐ
MÓRICZ ZSIGMOND
OLÁH GÁBOR
PÁSZTOR ÁRPÁD
RÉVÉSZ BÉLA
SZABÓ DEZSŐ

SZILÁGYI GÉZA
SZINI GYULA
SZÖLLŐSI ZSIGMOND
TORMAY CECIL
TÓTH ÁRPÁD
VARGHA GYULA

KRITIKUSOK, PUBLICISTÁK, SZERKESZTŐK

ADY LAJOS
BÁLINT LAJOS
BERNÁT ISTVÁN
BOLGÁR ELEK
ELEK ARTÚR
FENYŐ MIKSA
FÜLEP LAJOS
HATVANY LAJOS
HEVESI SÁNDOR
IGNOTUS
KACZIÁNY GÉZA
KAPOSI JÓZSEF
KÖNIG GYÖRGY
LUKÁCS GYÖRGY
LYKA KÁROLY
RADÓ SÁMUEL
SCHÖPFLIN ALADÁR
SIKABONYI ANTAL
SUPKA GÉZA
SZÁSZ ZOLTÁN

MŰVÉSZEK

BEREGI OSZKÁR
KÖRÖSFÖL-KRIESCH ALADÁR
KÜRTHY GYÖRGY

KÖNYVTÁROSOK

DIENES LÁSZLÓ
ERDÉLYI PÁL
FERENCZI ZOLTÁN
GYALUI FARKAS
KERESZTY ISTVÁN
KREMMER DEZSŐ
SZABÓ ERVIN

KIADÓK

BIRÓ MIKLÓS
KNER IMRE
RÉVAI MÓR
TEVAN ANDOR
TOLNAI SIMON
WIESNER J. EMIL

FÜGGELÉK

GÁRDONYI GÉZA
BIBLIOGRÁFIA

EGY KIS STATISZTIKA

Tiznél több, vagy legalább tíz megemlítésben részesült írók (könyvek) a következő „rangsort” adják:

Goethe (54) Arany, Jókai (49) Shakespeare (47) Dickens (38) Tolsztoj (36) Petőfi (35) Dosztojevszkij (32) Biblia (Ó- és Új-szövetség) (30) Flaubert (25) Ady Endre, Vörösmarty (24) Heine, Ibsen (19) Dante, France, Mikszáth (18) Madách (17) Schopenhauer (15) Taine, Thackeray (14) Byron, Zola (13) Balzac, Baudelaire (12) Csokonai, Keller, Macaulay, Maupassant, Móricz Zsigmond, Swift (11) Babits Mihály, Kemény Zsigmond (10).

BEVEZETÉS

I.

Kompromittált műfaj-e az ankét? Bizonyára, ha az ankétekkel szemben olyan igényeket támasztanánk, hogy egy fölvetett kérdés kimerítő megoldását adják. Azonban azt látjuk, hogy színházi és egyéb pletykaujságok inventáriumából az ankét komoly revük hasábjaira vándorolt. Nyilván azért, hogy többé-kevésbé pontos indikációk alapján szellemi irányok, lelki divatok irányára, mélységére és hőfokára következtessenek. Éppen ezért minden ankét és ez az ankét is emberi dokumentumok gyümölcsös kosara. Tehát mégsem kompromittált műfaj az ankét.

A Könyvtári Szemle ankétje

Minden ankét egy csomó önéletrajztöredék. A lélek fejlődésének útját vajmi kevés önéletrajzból ismerjük. Vajjon miben különbözik egy ilyen ankét, amilyen a miénk, azoktól az önéletrajzi fejezetektől, amikben egy *Stuart Mill*, egy *Michelet*, egy *Benjamin Franklin* vagy *Herbert Spencer* számol be olvasmányairól, melyek lelki fejlődésük fontos állomásai voltak. Lényegében semmiben. Mégis egy fontos pontban: hogy *egydőben* történnek a vallomások. De vajjon mi érdekelheti jobban a mai olvasót, mint a mai írók és tudósok szellemi podgyászába való bepillantás? A tömeget a kíváncsiságánál kell megfogni. Mi tehát a következő levelet intéztük kétszáznál több magyar író, költő, művész, tudós, kiadó és közéleti emberhez:

Most, hogy a háboru véres függőnye mögött hihetetlen hódításokat tesz a magyar könyv, ideje tán arra gondolni, hogy ezt a hirtelen támadt könyvkultuszt el is kellene mélyíteni azok tapasztalataival, akik a könyvvel régóta intim viszonyban vannak. Ezért jutott eszünkbe éppen ma, hogy megkérjük, írja meg, - tetszésére bízva, hogy tiz sorban-e vagy százban, -

melyek azok a könyvek (nemcsak magyarok), amelyek állandó, vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai

és hogy

átmenetileg mely könyvek gyakoroltak önre mély hatást?

A legutolsó ilyen magyar ankét, a Gyalui Farkas-féle (Legkedvesebb könyveim) tizenöt év előtt volt, azóta egy új, diadalmas írói nemzedék támadt és helyezkedett el. Ennek a nemzedéknek a könyvhöz való viszonya és erről szóló vallomása nyereségesebb lesz a mai olvasóközönség számára a régi ankétnél, amely ma már az irodalomtörténeté.

Nagy örömünk telnék abban is, ha exlibrise egy példányát is rendelkezésünkre bocsátaná.

Két kérdés nyomban föltolakszik e levél olvasása nyomán: *mi értéke, mifajta haszna lehet az ilyen ankétnek és ha már elindítottuk, jól tettük-e fel a kérdéseket?*

Mennyit ér és mire jó az ilyen ankét?

Vajjon ha a kor pszikologusa a leggondosabb nyomozás után sem fogja felismerni benne a kor szellemi irányzatát, sem a kortársi lélek tipikus vonásait, - aminthogy ez a gyanunk - akkor hát mit ér és mire jó az ilyen ankét? Egy ehhez hasonló irodalmi ankét már citálta *Bourget*-nek azt a regényalakját, aki öt-hat kedves könyvéből egyet akart csinálni úgy, hogy a leggazdagabb fejezetek és oldalak tartalmát egy kaptárba szivta. Nem estünk-e mi, könyvek kedvelői akárhányan hasonló kísértésbe? Amióta elmúlt olthatatlan betűszomjunk és mértéktartók vagyunk, akárhányszor rajtakaptuk magunkat, hogy legjobban szeretnénk egy egészen kicsi, de tökéletes könyvtárt, amelyben sűrítve él mindaz, ami időn és távolságon át való érték, könyvek, csupa mély visszhangot riasztó oldalakkal, az emberi szellem breviáriumi, könyvek, intimek, lelkünk szerelmei. Olyan mérhetetlen a mi könyvekben való gazdagságunk, hogy elengedhetetlenül le kell redukálni, ha azt akarjuk, hogy gazdagságunknak hasznát is lássuk. De írókról és tudósokról fel kell, hogy tegyük, hogy tudnak élni ezzel a tenger kincscsel. Ha pedig tudnak vele bánni, akkor a tévelygő, a világosság, a perspektívák, a tiszta örömek és a megújulás után vágyódókat meg kell ismertetni az ő tapasztalataikkal. Vajjon ezuttal összeszaladnak-e Grécia hegyei, hogy Olympust alkossanak?

Amit tehát az ilyen ankéttól várni lehet: finom oktatások átélt könyvkalandokról, saját magunk kárörvendezése afölött, hogy ime, az általunk tisztelt tudós és író urak is hogy megjárták, vigasztalások, hogy a könyvvel szemben való elfogulatlanságot is csak temérdek bukdácsolás árán lehet megszerezni és végül egy sereg finom egyéniség vallomását az olvasás értékéről és írói hatásokról és utbaigazitásokat, forrásnyomokat irodalomtörténészek számára.

Az ilyen ankétból, ha sikerül, egy mintakönyvtár, egy mintakatalógus váza bontakozik ki, olyan, aminön könyvtárosok és bibliofilek Griesebachtól Sonnenscheinig szoktak fűrni, faragni rengeteg tapasztalat és ismeret, sokszor egy élet összehordott tudása felhasználásával. A vázat, a statisztikát azonban átfűti az egyéni válaszok testmelege.

A kérdések

Lehet, hogy a kérdések föltevése nem volt eléggé exakt, de az a fontos, hogy úgy legyenek feltéve, hogy kicsalják a válaszokat. Hogy a csapdát észre ne vegyék bennük. A kérdések mindenestre merészek, zárkózott lelkek elrekesztett celláiba tolaodók, de annál csodálatra méltóbb a válaszok udvariassága. Nem is feleltek meg mindenkinek egyformán. *Riedl* Frigyes azt mondja, hogy tudósok válasza a föltett kérdésekre nem is lehet érdekes, vagy tanulságos, mert naponta megesznek egy könyvet. Náluk a hatások nem oly kiemelkedők. Mi azt hisszük, hogy nem a kérdésekben van a „hiba.” Az óvatos kitérés nyitja egyesek végtelen szemérmessége, amivel aztán a legkörmönfontabbul kiesztelt kérdés se tud megküzdni. Ők veszik észre ugyanis leghamarább, hogy a nekik szegzett kérdések mélyén két *igazi kérdés* huzódik meg. Az egyik: a világirodalom szellemei közül melyikhez vonzódik legjobban, vagy melyikkel volna legszivesebben hosszasan együtt, a másik pedig *Elek* Artur finoman megértő fogalmazásában úgy szól: a tudatos és öntudatlan nevelő hatások közül mit köszönhet az író más íróknak?

Lehet, hogy a válaszáadás elől kitérőket visszatartotta a klasszifikálás kerülni akarása. Dehát ez csak intencióink félreértéséből eredhetett. *Babits* Mihály is siet tájékoztatni az olvasót, hogy nem szeretné, ha vallomásában esztétikai *ítélkezés-félét*, véleménye kifejezését látnák, mert voltak rá hatással olyan könyvek, amiket nem sokra becsül és remekként bámul csekély hatású könyveket. *Karinthy* Frigyes is úgy fogja fel kérdésünket, hogy „nem az érdekel

minket, amit *jóknak* tart, (az ilyen válaszok unalmasak), hanem amiket *szeret* anélkül, hogy tudná miért, gyakran esztétikai, etikai, filozófiai meggyőződése ellenére is. Amiket (nagyon helyes a kérdés) megújra elolvasok, fokozódó élvezettel, mintha nemes zenét hallgatnék, amit annál jobban élvezek, minél jobban ismerem.”

A kaleidoszkopikus válaszokon mégis átsajog a megilletődés az első kérdésre adott válaszokon. Pedig úgy látszott, mintha ez a kérdés volna legkevésbé megalapozva, mintha csak a bogaras öregkor hajlamaival egyeznék meg az „állandó és megújra visszatérő olvasmányok” intézménye. *Szabó Ervin* ki is fejezi gyanúját, hogy alighanem a legtöbben úgy vannak vele, hogy nem érnek rá visszatérni régi olvasmányaikhoz, mégis bevallja egy állandó olvasmányát. *Fülep Lajos* viszont azt vallja, hogy ma már jóformán minden olvasmánya állandó és visszatérő. „Az igazi olvasót lényre új olvasmányok felé hajtja,” írja az ellentáborból *Kőnig György* és ezt a donhuani hajlandóságot variálja sok-sok levélíró. *Lesznai Anna* és *Gyalui Farkas* egész Leporello-listát irtak össze. Hisz ez természetes is a könyvek Vénus-barlangjai közepette, több száz évvel *Andersen Klumpe-Dumphe-jének* halála után, aki csak egy históriát tudott és azt szépnak találta. A kérdés igazi magja azonban befurta magát az agyburok alá és a legtöbben mégis megvallották, kik azok az írók, akiket maguk mellett éreznek, akiknek a szellemével elteltnek érzik magukat, vagy akikkel intim viszonyba szeretnének kerülni, még ha a könyvük nincs is ott állandóan a nachkaszlin.

Erre a kérdésre kapott válaszok értékét csak az rontja le, hogy ugye lehet néhány hét múlva a kedves és állandó olvasmányok visszakerülnek a polcra és mások kerülnek a helyükbe. „Holnap tán mást irtam volna; - írja *Karinthy* - a legjobb könyvet, - ez kellene, hogy legyen minden írónak a hite - még nem irták meg.” De ilyet csak kevesen irtak.

Az első és második kérdésre adott válaszok úgy viszonylanak egymáshoz, mint az önportré az önéletrajzhoz s akiknek volt kedvük és érkezésük, azok a második kérdésre valóságos önéletrajzzal feleltek (*Babits Mihály*, *Balázs Béla*, *Gyalui Farkas*, *Jászi Oszkár*, *Kacziány Géza*, *Kner Imre*, *Lesznai Anna*). Nékik lesz leghálásabb az olvasó.

Összintéség

Minthogy nem állt módunkban az Uffizi képtár önarckép-gyűjteményénél szokásos mértéket alkalmazni, így hát arra a levélpapírra, amelyen a válaszokat kértük, a következő mondatokat nyomattuk:

Nuda veritas

Horatius I. 24., 1.

Rien n'est beau, que le vrai; le vrai seul est aimable.

Boileau-Despréaux. Ép. 9.

Et voilà justement, comme on écrit l'histoire.

Voltaire: Charlot. 1. 7.

Ha megköveztek volna is, - és a vallomástévők közt ilyen is akadt - erről az intésről nem mondhattunk le. Túlságosan jól emlékeztünk arra, hogy hasonló ankétekbe mennyi póz szorult bele. Nem eléggé intim konfessziók ezek - *toll a kézben és szembe velünk az egész világ*. „Az embernek igen mélyen kell leszállania magába, hogy egyes művek világirodalmi súlya ne feshélyezze, mert e nélkül nehezen szánja magát arra, hogy nem elsőrendűnek

fémjelzett író fölvegyen, mint arra, hogy Homerost, Dantet, Shakespearet vagy Goethet kihagyja.” (König Gy.) Csakugyan, szinte minden második levélíró sajnálkozva emlegeti „hálátlanságát” azok iránt, akiket nem sorolt föl. Nem nagy mértéke ez az őszinteségnek. „A legtöbb ember nemcsak testi, de szellemi családfájára is büszke. Tehát fecseg és előkelő ősöket emleget.” (Jászi). A *mémoire d’outre tombe*, és a snobisztikus pózolás közti középútra áhítoztunk és ezt több esetben kaptuk meg, mint reméltük volna.

A portré azért még a megrokkant őszinteség mellett is kialakul. A stílus, a szavak színe, a jelzők, a gondolatok hangsúlyozása együtt egységet ad a válasznak s ha nem meggyőződésből íródtak is, - ha a sorok közt olvasni tudunk - megmutatják, hogy óhajtotta az író, hogy mit higjünk, hogy mit szeret?

A legközelebbi ankét levélpapírára egészen más jelmondatokat keresünk: az egyik helyébe jönne Abel *Faivre* karrikaturája a *Temps* hasonló ankétje ötletéből: Az egyik halhatatlan felesége pikáns olvasmányt talál az ura kézi bördöndjében és nagy gaudiummal kiáltja: ez az a te jó öreg Montaigne-ed?! A másik helyébe tenném Tolnai Simonnak, a Tolnai Világlapja és Világlexikona kiadójának megható őszinteségű válaszát: „annyira rabja vagyok foglalkozásomnak, hogy nem jut időm könyvek olvasásához”, harmadiknak pedig Lesznai Anna szép mondását tenném: „az őszinteségnek sok a mondanivalója s könnyen nevetségessé is válik, de csak az őszintétlenek előtt.”

Vallomások az olvasásról

Van-e kipróbált kurzusa az olvasásnak. Nem bukik-e fel éppen ezen az ankétunk értelmé? Andrew Lang, a tapasztalt könyvember is azt mondja: mindent elolvasni, nincs más kurzusa az olvasásnak. Vallomástévőink levelei mind a szabad portyázás örömeiről beszélnek. Megbánásról szó sincs. Ady Endre, affelől való kétségei közepette, hogy jól válogatott-e, predesztinációs hitével vigasztalódik: amit el kellett olvasnia, az kezébe került, boltban, vasuton, kölcsönzéssel. (Mondanunk sem kell, hogy itt is, ahogy az egész könyvön végig, nem studiumaink körébe eső olvasmányokról van szó, hanem a „*literature of power*”-ról, ahogy De Quincey a könyveknek ezt a másik csoportját elnevezte.) Ahogy vallják, a válogatás nélkül való falánságon át érkeztek el a tudatos válogatásig, Benedek Marcell, Dézsi Lajos, Elek Artur, Harsányi Kálmán, Heltai Jenő, Pásztor Árpád s akik külön nem említik, azokról is elárulja ezt Leporello-listájuk. Tervszerűségről, tudatos elhatárolásról alig esik szó. Szilágyi Géza „büszke rá, hogy költői szépség élvezése dolgában elvtelen és jellemtelen.” Penzuma mintha senkinek sem lett volna és senkinek sem lenne, mindössze ha az óvatosság, a mértéktartás, a kialakult biztos izlés az, ami sok kutyálkodás után megmaradt. De a „mértéktartás akkor jön, mikor már nem szenzáció az olvasás.” (Elek.) „Mikor a szellemi mindenevés kritikaivá fejlődik, megszűnnek lázas elragadtatásai. Ez a büntetése.” (Harsányi Kálmán.)

Ez ellen az elvtelen, programmtalan, véletleneknek kiszolgáltatott, vaktában, habzsolva olvasás ellen írta Henri Mazer: *Ce qu’il faut lire dans sa vie* című könyvét, amelyben 18 éves korától 60 éves koráig hurcolja az olvasót elengedhetetlen olvasmányokon keresztül. Ezt az időt hat korszakra osztja, mindegyik korszakra 7 esztendő jut és minden esztendőnek kijelöli olvasmányait. Ha meggondoljuk, hogy ezrekre rug a jó könyvek száma, amiket örök vágyódással olvasni szeretnénk s egy évben legfeljebb, ha 20-25-öt olvashatunk el, mindenesetre szimpatikusnak kell, hogy találjuk az ilyen törekvést, de úgy, ahogy ő megoldja, csak szerzetesnek felelne meg. A sok klasszikustól 60 éves koráig a korát foglalkoztató problémákról vajmi keveset tudna meg az, aki őt követné. Azt hisszük, helyes dolog arra törekedni, hogy az új nemzedék gyakorolt mesterek tapasztalataival vágjon neki a betűtengernek, de viszont nem

szabad elvenni az önkeresésnek, az önkinzásnak, az önmagunkkal való vitatkozásnak az örömeit, amit csak a portyázó olvasás nyújthat. Szerencsére a betűfalánkság és a Mazel-féle keréketörés között számos lehetőség kínálkozik arra, hogy az olvasást tudatosabbá tegyük és egyike ezeknek mindenestre *az ankét*. A többi lehetőségről és kísérletről beszámol a következő fejezet.

De a legrendszertelenebbül olvasó listájából is kialakul egy-egy egyéniség. *Lesznai Anna* idézi *Sokrates*-nek Menonhoz intézett szavait: Minden tanulás a lélek visszaemlékezése önmagára. Igen. Önmagunkat keressük a sorok mélyén s a listából egy-egy lélek arca mered ránk. *Supka Géza* a könyvei címeiből visszanezve három tételű szonátát olvas ki: specializálódás, eklekticizmus és totalitás a tételek címei. Mire azonban a totalitásig jut, addigra alaposan megváltozik az ember viszonya a könyvekhez. Veszi észre, hogy „az élet és az emberek aránytalanul nagyobb hatással vannak rá.” (*Jászi.*) Hangulata is megváltozik a könyvekkel szemben. „A meglett, öregedő ember nem azért bolyg az irodalomtörténetben, hogy másokban önmagára ismerjen. Vigasztalást keres. Akikben valaha ujjongva köszöntötte lelke rokonait, azokat fázósan kerüli el. Már nem szívesen találkozik önmagával és kelletlen érzést okoz neki minden, ami önmagára emlékezteti.” (*Elek.*) *Ignotus* ekkor már inkább csak adatok után érdeklődik, *Szászy-Schwarcz* Gusztáv professzor az után, ami nincs bennük és félelem fogja el, hátha a könyv írója olyat tud, amit ő nem. A nagy könyvélmény sóvárgása után az elteltség: „Legkedvesebb könyveimet el se olvastam talán - írja *Lesznai Anna*, - ép a legérdekesebb könyvek csábítanak arra, hogy olvasásukat abbahagyva gondolkodjak. Végig szinte csak a formájuk kedvéért olvasom őket.” Az alkotás vágya kerekedik fölül. (*Móricz Zs.*)

A könyvkulturában úgy látszik olyat teremtett az emberiség, amely tulfejlődött rajta, ezért van aztán, hogy a *relire*-nek, az újraolvasásnak a puritán erényét alig-alig gyakorolja valaki is. Párisban nem olvasnak újra az emberek, kiált föl *Voltaire*, éljen a vidék, ott van rá idő elég! Pedig *Emile Faguet* is nagyon a lelkünkre köti az újraolvasást és nyelvcsettintve beszél az örömeiről: az előszöri olvasás az az olvasónak, ami az orátornak a rögtönzés. Hogy élvezhessük a részleteket, a stílt, hogy korrigálhassuk az első, rögtönzött olvasást, újraolvasni! Odáig tán mégse menjünk el, ameddig *Saint-Beuve* olvasója, aki az első olvasás után pozitivistának, majd szkeptikusnak, később agnosztikusnak, végül misztikusnak látta a nagy franciát, de aki állja a csábítást az „elolvasandó könyvek”-kel szemben, *Ady Endre*, *Heltai Jenő*, *Harsányi Kálmán* a megmondhatója, puritánságáért bőséges jutalomban részesül.

Vannak azonban egynéhányan, akik visszahőkölnek az újraolvasás parancsától. Akik féltve őrizik egy lelkük mélyébe sülyedt izgalom emlékét. A nagy olvasmányok „egy válság erejével hatottak rám - írja *Szóllósi Zsigmond* - és amilyen elevenen maradtak meg bennem, olyan eleven a respektus, vagy nem tudom mi szóval nevezzem is, amely visszaparancsol attól, hogy ezeket az egészen rendkívüli benyomásokat újra megkiséertsem vagy revízió alá bocsássam.”

Hogy mennyire tudott, vagy tudott volna a könyv döntően benyulni életébe, hogy mennyire volt „közvetlen életforrás”, jelentős fordulat, azt egynéhány vallomás szükséztavusága dacára is elevenen megérezteteti. *Cholnoky* professzor *Reclus* könyvének hatása alatt határozza el, hogy nem mérnök lesz, hanem geográfus. *Balázs Béla*, *Keller* Gröner Heinrich-je olvasása utáni napon egy hátizsákkal és 20 frttal elindult vándorolni térkép nélkül, csak úgy világgá és két hónapig kóborolt. *Ady Endre* Vér és arany c. verseskönyvét négyen is döntő fontosságú olvasmányuknak mondják: *Schöpfung* Aladár, *Tóth Árpád*, *Lukács György* és *Balázs Béla*, aki utána két évig nem írt verseket. *Lesznai Annát* *Zola* Nanája, *Maupassant* Maison Tellier-je úgy megrémítették, hogy hetekig volt állandó borzadály hatása alatt s jóval később, asszonykorban egy Institut de Beauté c. könyv olyan rázkódtatáson vitte köröszül, hogy soká kerülte a könyv fizikai közelségét s ha kénytelen volt hozzányulni, kezét kellett mosnia. Gyöngé, vagy

primitív könyvek mély hatására is többen céloztak. *Décsi* Lajos véletlenül akadt *Ladvoat* Históriai dictionariumának egy csonka példányára s azt mondja, hogy ennek olvasgatása jobban megkedveltette vele a történelemet, mint tudós tanárai. *Jászi* Oszkár a szellemi fejlődését mélyen befolyásoló determinizmus gondolatát *Pauer* Imre egy kompendiumából kapta először.

Egynéhány bájos kuriozitás tartja ezt az elrekesztelt könyvtárszobákban végzett Asmodeus-munkát. Vagy nem kedves az, mikor szabadgondolkozók a Bibliát olvasgatják, mikor a szaktudomány egy-egy jelese bevallja, hogy a mai irodalom pezsgője nélkül nem tud élni, mikor *Babits* Mihály és *Vadnay* Tibor imponáló őszinteséggel ismerik be detektívregények mámorába felejtkezésüket, mikor *Oláh* Gábor azt vallja, hogy legszivesebben csillagászati műveket olvas, *Harsányi* Kálmán azt, hogy legkedvesebb három olvasmánya *Bolyai*, *Plato* és a *Handwörterbuch der Naturwissenschaften* kötetei, mikor „Az utolsó bohém” írója vallja, hogy emlékezetes olvasmánya volt *Fabre*: A bogarak című könyve, egyéb bogaras olvasmányai között pedig minden cél és egyéb eredmény nélkül szerepelnek a 18. századdal, a titkos tudományokkal és nyelvtudománnyal foglalkozó művek, mikor *Décsi* professzor elárulja, hogy neki az antikvárkatalógusok ma is legkedvesebb olvasmányai s végül, mikor *Tormay* Cecil mindenkit tulszárnyaló őszinteséggel azt írja, hogy őreá átmenetileg legmélyebb hatást a saját könyvei tették addig, míg meg nem írta őket...

*

Valaki azt mondta a körlevelünk elküldése után, hogy fel kellett volna azt a kérdést is tenni, micsoda változást okozott a háboru olvasmányaik rendjében? Nos, erre a föl sem tett kérdésre kéretlenül is jött egynéhány felelet: *Miklós* Jenő azt írja, hogy a háboru kizavarta olvasónyugalmából és hiába lapozza fel a régi, meghitt helyeket. *Sikabonyinak* viszont a háboru alatt többet jelent a könyv. *Bolgár* Elek azt mondja, hogy a háboru még jobban kimélyítette a régibb irodalomhoz való viszonyát. A régiekhez menekült. *Schöpflin* olvasmányai között a háboru alatt *Gulliver* és *Candide* nyomult előtérbe és elhalványodott *France*, *Kárpáti* Aurél a háboru alatt nyult a szocialista irodalom, *Oláh* Gábor pedig *Arrhenius* után.

Ime, keresztmetszetben a háborus psziche.

II.¹

„Legjobb könyvek”

Megható, hogy milyen nagy multja van annak a törekvésnek: redukálni könyvben való elveszejtő gazdagságunkat egy maréknyira, még ha ez a maréknyi mindjárt néhány száz is. Ezek az egyéni és kollektív erőlködések igyekeznek pótolni tudományos kultúránknak azt a hiányosságát, hogy a könyvsungelben idő- és energiapazarlások nélkül nem tudunk eligazodni, hogy a technikai és tudományos módszerek mai tökéletessége és a taylorizmus idején könyvek dolgában még mindig javasasszonyok vagy véletlenek az utbaigazítók. Nagy könyvtáraink még mindig csak besorozzák, glédába állítják a könyveket és egyformán bánnak a halhatatlan és a halvaszületett könyvekkel: lajstromozzák, számot adnak nekik. Ha valahol van jogosultsága a hierarchikus rendnek, akkor itt, a betűkozmoszban van, de éppen ezért nincs meg.

Tapasztalt tudósok és bibliográfusok, akik szerették a könyvmoly-fiataliságot, néhányan nekigyürköztek a könyv-Leviathannak. Mire megöregedtek, már pontosan tudták, mit kellett volna okvetlenül elolvasniuk, de már nem futotta időből. Az utánuk következőket azonban meg szerették volna kimélni csalódásoktól. Így születtek a „legkedvesebb könyvek”, a „száz legjobb könyv”, „mintakönyvtár”, „mintakatalógus”, „sorsdöntő könyvek” s egyéb című összeállítások, miket mindenki ösmer.

Két emberfajta az, amely ezeket, az összeállításokat szerkesztette. Az egyik fajta beéri azzal, hogy tapasztalatainak bőségszaruját, kifinomodott izlése fortélyait beléömlesztette egy választékos jegyzékbe, egy részleges önéletrajzba; a másik fajta diktálni, irányítani akar.

Menjünk végig az első csoporton:

Nagy írók s általában nagy emberek önéletrajzaira gondolunk elsősorban. Azokéra, akik szellemi fejlődésük állomásainak lerajzolása közben huzamosan időztek olvasmányaiknál. Végigmehetnék az önéletrajzirodalmon, alig volna egy is, amelyből könyvemlékek szuggesztív ereje ki ne sugároznék. Emlékszünk Benjamin *Franklin*, *Rousseau*, *Goethe*, *Michelet*, *Spencer* önéletrajzainak egy-egy szakaszára. Örömmel esnénk neki ennek a zamatos témának, de ilyen tekervényes utakra már nem vihetjük magunkkal az olvasót. Járja be az olvasó maga.

Lehiggadt és kifinomult izlésű, jó szimatu könyvgyűjtőktől - akiknek kisujjukban van a bibliográfiai és könyvkereskedelmi apparátuson való skálázni tudás - és ezek katalógusaiból tanulhatni legtöbbet. Ők pattantják fel csodálatos módon a gyöngé és közepes könyvek felszínes rétege mögé rejtőzködő igazán jó könyvekhez vivő ajtókat. Ma már nagy a finom izlésű gyűjtők száma, de vigyázva föl kell ismerni köztük a könyv mániákusait, akik beteges szenvedéllyel habzsolva halmozzák fel könyveiket. Mi csak a történelmi tudás és a biztos izlés iránytűjével dolgozó gyűjtőkre gondolunk.

Eduard *Grisebach*, a német és minden népek könyvgyűjtőinek ez a mestere 1898-ban *Weltliteraturkatalog* címen a nagy közönség részére kiadja 1894-ben megjelent katalógusának kivonatát, teletüzdelve irodalmi és bibliográfiai megjegyzésekkel. (A jegyzetek szempontjából az 1904. évi 2., illetve 1913. évi 3. kiadás teljesebb) Bibliofil-hajlamú olvasók részére ez a ragyogó izléssel és széles tudással készült jegyzék pótolhatatlan segédeszköz, bárha a magyar része igen hiányos. Ezt a hiányt *Szüry Dénes Száz év, 1767-1867. c.* katalógusa - egy

¹ E részben említett könyvek címeit a *Bibliográfiá*-ban találja az olvasó.

finom egyéniségű gyűjtő életmunkájának tükré, - bizvást pótolhatná. Ne felejtjük azonban, hogy úgy Griesebach, mint Szűry vagy editio princeps-eket, vagy irodalomtörténeti és bibliofil szempontból nevezetes kiadásokat gyűjtöttek s hogy a jegyzékükben felsorolt könyvek ma már ritkaságok. Fiatal gyűjtőkhöz, akik tervszerűséget szeretnének bevinni vásárlásaikba, közelebb áll azonban Artur *Berthold*: *Bücher und Wege zu Büchern* című katalógusa, mely 1900-ban jelent meg. Nemes tipográfiai művészettel készült könyv, amelyet az olvasásról, írókról és könyvgyűjtőkről szóló aforizmák és töredékes írások vezetnek be. A könyv gerincét gondos könyvjegyzék alkotja s a munkát végül *Nietzsche* könyvtárának katalógusa és ismertetése, az olvasó Nietzsche-nek jellemzése fejezi be. - Kurtabb lélekzetű, tehát kezdő gyűjtők számára még használhatóbb *Schönbach*: *Über Lesen und Bildung* c. könyve végén található összeállítás, egy nyilvánvalóan igen járatos könyvgyűjtő munkája.

Olvasmányaikra korlátozott önéletrajzokat egynéhányan irtak. Legsorgalmasabban a francia költők pár éve meghalt legöregebbje, a bibliomániára hajló François *Fertiault*. Soha senki nem irt olyan érzelmesen, sőt érzéki módon könyveiről, mint ő: „Les amoureux du livre”, „Les légendes du livre”, „Comment j’aime mes livres” c. vallomásaiban. - Egy konvencióktól felszabadult könyvévező vallomásainak gyűjteménye Robert *Blatchford*-nak, az angol szocialista írónak „My favourite books” című könyve. Szeretettel méltó az ágybanolvasásról és az ágyban való olvasásra szánt könyvekről szóló fejezete. - Emile *Faguet*: „Ce que disent les livres” című igen jó hangulatu könyvében husz régi és modern klasszikus egy-egy munkáját konferálja, analizálja, kommentálja, hempergeti szemelvények kíséretében. Amit a husz író oeuvre-jéből kiemelni fontosnak tartott, az adja meg Faguet könyvének a vallomás jellegét. - Oscar *Kuhns*-nak, a Wesleyan egyetem tanárának kétszázharminc oldalra van szüksége, hogy lelki fejlődését olvasmányai alapján elmondhassa „A one-sided autobiography” c. könyvében. Kevés hasonló irodalmi vállalkozás van, úgy hisszük. - *Hatvany* Lajos: *En és a könyvek* c. munkájában egy kritikus lélek hangulatváltozásait, könyvtári idilljeit írja meg. Nem önéletrajz, hanem olvasmányok kergetőző emlékei, a legszeszélyesebb írások egyike; egy moziképsorozat, amelyben zörgő papírruhájú regényalakok és írók eleven emberekké lépnek elő és résztvesznek a könyv írójának mindennapi életében, vitáiban, ahol egymást érik paradox ötletek és szellemes megállapítások. Legutóbb egy folyóiratban olvastam effajta önéletrajzfragmentumot. A Diederichs-féle *Tat*-ba irta (1917 ápr.) Rudolf von *Delius* *Entscheidende Bücher* címen. Tizenegy döntő jelentőségű olvasmányról szól kissé patetikusán ugyan, de meggyőzően és tartalmasan. Egy kevésbé *Ignotus* könyve: az Olvasás közben is idetartoznék, bár ő nem beszámolót irt, hanem termékenyítő olvasmányok nyomán támadt tanulmánytöredékeket.

*

Számosabb a másik csoportba illő munka és itt nemcsak egyéni *diktandókkal* találkozunk, hanem kollektív diktandókkal is, irányokat szolgáló társaságok törekvéseivel, akik a könyvek osztályozásával a szellemi kulturát a maguk vágányára akarják kényszeríteni. Vannak köztük olyanok, akik világirodalmi mérték alapján válogatnak a könyvtengerben, és vannak olyanok is, akik egy felekezet, egy világnézet vagy bölcséleti álláspont szempontjából osztályoznak:

Szerentsi *Nagy* István 1783-ban magyarra fordítja és „néhol holmi aprólékos szükséges jegyzésekkel bővíti” *Meyer* András „Barátságos oktatását arról, hogy kellessék egy ifjú asszonyembernek magát a diszes erköltsőkben méltóképen formálgatni”. E könyv egy fejezete „jó” könyvek olvasásáról szól (65-68. §.) és a német összeállítást Szerentsi *Nagy* István csillag alatt magyar bibliográfiával toldja meg, ez az a „holmi aprólékos szükséges jegyzés”.

A világirodalmi mértékkel mérők között az elsők egyike *Gabriel Peignot*, aki 1817-ben és *Aimé Martin*, aki *Plan d’une bibliothèque universelle* címmel 1837-ben ad ki kalauzt a világirodalom legelső műveihez. Az ő idejükben bizonyára haszonnal forgathatták ezeket a

könyveket. A modernebbek között a nagy tanítómester, *Emerson* nyitja meg a sort. Essaysi harmadik kötetének könyvekről szóló fejezetében szíve melegével osztogatja tanácsait egy könyv-hárem megszerzésének módjáról. - Az Almanach Hachette 1874-iki kötetében Louis Dumur szerkeszt listát a világirodalom főműveiből. - 1880/81-ben írja Charles F. *Richardson* amerikai irodalom-történész leveleit az olvasásról, melyek később könyvalakban is megjelennek s okos, lelkes gonddal készült könyve végére mintaszerű házikönyvtár jegyzékét fűzi, beleértve reference-könyvek, szótárak, kézikönyvek, antológiák és standard-művek címeit néhány magyarázó szóval fűszerezve. Igaz, hogy főleg irodalmi érdeklődésű emberek számára készült, de az angol nyelvű irodalomban kitűnő kompasz. - 1886-ban egy óvatos izlésű cicero, Frederic *Harrison* kalauzolja végig az olvasót The choice of the books c. könyvében a régi és új világ poétáinak művein. - 1887-ben John *Lubbock*, Avebury lord, a Working Men's College elnöke The pleasures of life című könyvében London munkásai részére (milyen régen tudják ott a kulturpolitikusok, hogy a munkások részére a legjobb is éppen csak hogy jó) összeállította a „száz legjobb könyv” címét. Kétségtelenül gondos összeállítás és ha az angol művek egy részét behelyettesítjük, a kontinens is elfogadhatná. Még ugyanez évben próbálkozik „Ein deutsches Gegenstück”-kel *Pfeilstücker* berlini kiadó, de csak 1889-ben tudja megjelentetni terjedős jegyzékét, melyet körkérdés vezet be. Körkérdésében ugyanis, melyet *Die besten Bücher aller Zeiten und Literaturen* címen jelentetett meg, az angol színekre festett száz legjobb könyv összeállítása felől kérdezett meg német írókat és tanárokat (a sok szürke név között ott találni Bleibtreu, Fontane, E. v. Hartmann, Rosegger nevét is), de az eredménye nem egy másik „száz legjobb könyv” összeállítása lett, hanem egy nyúlós katalógus több ezer címmel, a Lubbock jegyzékének forrásos tisztasága és puritansága nélkül. - A száz legjobb könyv amerikai pendantjának vehetjük *Powys*-nak a háború alatt (1916-ban) One hundred best books címen megjelent összeállítását. Csakhogy ő nem diktálni akart, annál sokkal szubjektívabb, csak kiragadott száz, többnyire jó könyvet - volt mersze még Szanyin-hoz is, - ő hisz telik többre is ebből a királyságból. - Közelebb áll Lubbock stílusához Henri *Mazel*, akiről volt már szó és aki háromszázhatvan oldalon konferálja be azokat az írókat, akiket szépséget és igazságot keresőknek olvasniuk kell. Válogatását bőven indokolja és megmondja, miért tartja valamely életkorral összefüggésben alkalmasabb olvasmánynak, Mazel teli van a régiak imádatával s a modern irodalomig az ő 60 éves embere sajnos nem juthat el, bucsuznia kell könyveitől. Ebbe a kardinális hibájába köt bele H. *De Brandis* Comment choisir nos lectures című könyvében, melynek egy fejezete foglalkozik Mazel kísérletével. Ez a fejezet pompás apológia a modern tudományok mellett és a középszerűek mentalitása emelésének szükségessége mellett és óvatosan egy szabadgondolkodó barátja szájába adva a szöveget amellel érvel, hogy tudományos szempontból is milyen veszedelmes, ha az ősök tanította elméletekben és világnézetekben tökéletesítjük magunkat. *De Brandis* megállapítja a tudományok egy logikus egymásutánját és a maga válogatta könyveket tíz-tíz csoportba úgy állítja össze, hogy egyre táguló problémakörbe vigye magával az olvasót s nem felejt el a széles perspektivákat nyitó szépirodalmat és nem a reference könyveket. *De Brandis* kísérlete, bárha kissé tiszteletlen is a klasszikusokkal szemben, valamennyi elődjénél és egyenemely utódjánál rokonszenvesebb. Látni a munkáján, hogy átérzi a nagy felelősséget. Könyve végén egy wagnerista szakkönyvtárának példáján megmutatja, hogy specializálhatja magát az ember valamely szűkebb témakörre.

A pártatlanságra törekvő és csak az irodalmiság és tudományosság kritériumai szerint osztályozó mintakönyvjegyzékeknek különben főleg az angol és amerikai könyvpiacra se szeri se száma. Csak ahogy elének kerültek, ragadhatjuk ki David *Pryde* kalauzát (What books to read and how to read) és W. *Forbes Gray*-ét: Books that count címűt, mely szótárszerűen gyors tájékoztatást ad újabb és fontosabb standard könyvekről. Ezek sorából kimagaslik két vállalkozás. Az esztétikai kulturára törekvő *Dürerbund* irodalmi tanácsadója, mely Ferdinand *Avenarius* szerkesztésében már négy kiadást ért meg. Az utolsó (1915-ös) kötet hatvan kitűnő

szakember egy-egy bevezető tanulmánya révén ad képet könyvbe alapozott egyetemes kulturánkról. A bevezetők tudománytörténetből indulnak ki és a különböző irányokról szabatosan és amennyire lehet, pártatlanul tájékoztatják az olvasót. E tanulmányokhoz csatlakozik az ismertetett tudományág egy rövid mintakönyvjegyzéke. A Dürerbund e *Literarischer Ratgeber*-jét a tudományok fejlődésével egy nivóra igyekszik hozni hasonló szerkezetű *Literarische Jahresbericht*-je. Hasonló módszerrel készült, nyilván a Dürerbund vállalkozása nyomán H. Bisseker-nek Londonban 1911-ben megjelent: A student's library című könyve. Ez a könyv is bibliográfiai tájékoztatók, revük gyűjteménye Fred. W. Macdonald, E. S. Waterhouse s mások tollából.

Tisztán esztétikai szempontoknak hódol a Mans Feigl-féle Jahrbuch deutscher Bibliophilen-ben évről-évre megjelenő Jahresrundschau empfehlenswerter Bücher című összeállítás.

A pártatlan magyar mintakatalógusok kicsi csoportjában a házi könyvtárát összeállító olvasó csak Madzsar Józsefnek a Városi nyilvános könyvtár fiókjai részére készült Mintakatalógusát használhatja.

A százakra menő napi könyvtermelésben való tájékoztatást folyóiratok szolgálnák. De kár, hogy az *Athenaeum*, a *Polybiblion* vagy a *Literarisches Zentralblatt* mellé nem állíthatunk magyar társat.

*

A *tendenciát* képviselő, irányokat szolgáló katalógusok egynémely francia ösre tekinthetnek vissza. Mayeul-Chaudon, Gloriot és Tharin abbékra, de hogy közelébb maradjunk, August Comte-ra. Az ő hires pozitivisták könyvtárának jegyzéke 1854-ben jelenik meg. Tessék megnézni mennyit öregedett a tudományos része! Ennek filozófiai ellenlábasa a *Librairie rationaliste* című.

A katolikus mintakatalógusok hiányán éppenséggel nem panaszkodhatunk. Egy konzervatív katolikus publicista, Paul Combes (Joel de Lyris) Le choix d'une bibliothèque c. könyvében puritánul és merészen csakugyan leredukálja a francia irodalom könyvbeli gazdagságát, mikor az ifjú ember, lány és asszony számára összeállítja a 10-20 elengedhetetlen olvasmányt s ennél többel nem is terheli emlékezetüket. A német nyelvű katolikus irodalmon kalauzolja végig a diákot Johann Bernhard Krier konferenciagyűjteménye, de az ő jegyzékénél körültekintőbb, kevésbé szűkkeblű és inkább egy bigottságtól ment valláserkölciség szempontjait érvényesítő jegyzék a Hermann Acker-féle, (Was soll ich lesen?) melynek most már harmadik kiadása készül. A felemlített könyvekhez 5-6 soros jellemzés fűződik.

Tendenciájában rokonszenvesebb a jenai Diederichs *Die Tat* c. folyóirata körül csoportosuló írók munkája. *Katalog schöpferischer Lebensbücher in Essays von den Mitarbeitern der Tat* című tanulmánygyűjteményükben felekezetektől nem befolyásolt *vallási* kultúra alapjait igyekeznek kirajzolni.

A figyelemre érdemes *nem* pártatlan magyar mintakatalógusok között a Muzeumok és könyvtárak országos tanácsa megbízásából készülő *Gulyás* Pál-féle Népkönyvtári címjegyzék részrehajlása csak odáig terjed, hogy meglehetősen következetességgel csak az u. n. semleges irodalmat veszi fel. Használhatóságát mégis biztosítja az, hogy könyvcímei után életrajzi és a munka irányát, tárgyát ismertető jegyzetek sorakoznak.

Ankéték

Az egyesek szerkesztette listáknál érdekesebbek, - bárha nélkülözik is a rendszerességet - a nemzeti ankéték. Az őst nem ismerjük, tán a *Pall Mall Gazette* volt az első, aki ilyen ankétet rendezett. 1887-ben a *Magasin pittoresque* azt a kérdést intézte francia kiválóságokhoz: mely husz könyvet választanák ki, ha életük végét olyan helyen kellene eltölteniök, ahová csak kisszámu könyvet vihetnének? 1889-ben az *Intermédiaire des chercheurs et curieux* kapja fel ugyanezt a kérdést és a tört ő forgatja meg munkatársai hasában. A válaszok között Jules Lemaitre és Henri Fouquier válaszaik magaslanak ki. Lemaitre a vallomásában két listát állított össze: egyet a világ számára, egyet pedig magának. Pfeilstücker berlini kiadó ankétjéről az iménti fejezetben már volt szó. Olaszországban 1892-ben Ulrich Hoepli, a jőnévű kiadó publikált egy ankétet: 100 olasz kitűnőség választát a legjobb olasz könyvekről. A következő esztendőben Guicciardini és Sarlo adnak ki Fra i Libri címen biblio-pszichológiai ankétet. Egy-egy válasz nem tartalmaz többet öt könyv címénél. E körkérdés statisztikája szerint a könyvek élére ugyanaz a három név, illetve könyv kerül, mint a *Coenobium* által később rendezett ankéten (Dante, a Biblia és Shakespeare).

Magyar elődje ankétünknek a *Gyalui* Farkas rendezte 1902 évi körkérdés, mely Legkedvesebb könyveim címen jelent meg. Hogy kiket szólaltatott meg Gyalui, megtalálja az olvasó Gyaluinak a mi körkérdésünkre adott válaszában. Érdekes azonban, hogy életkoruk szerinti egymásutánban felvonuló 34 magyar vallomást tevőnek több, mint a fele már elköltözött. A fiatalabbak közül meghalt már Malonyay Dezső és Tömörkény István. Gyalui Farkas olvasmányának is rendkívül kedves, ma már irodalomtörténeti forrásszámba menő könyvének áruló névmutatója szerint ennek az ankétnek legemlegetettebb nevei és könyvei: Arany, a Biblia, Cervantes, Dickens, Dosztojevszkij, Eötvös, Goethe, Heine, Hugo, Jókai, Jósika, Petőfi, a Robinzon, Schiller és Shakespeare.

1908-ban Hugo Heller bécsi könyvkereskedő adott ki hasonló ankétet Hermann Bahr tanulmányzámba menő válaszával a füzet élén ilyen címen: Hermann Bahr: Die Bücher zum wirklichen Leben. A kérdés úgy szólt: melyek azok a könyvek, amelyek egy a tevékeny életbe kilépő ifju ember számára elengedhetetlenek, hogy úgy mondjuk, létminimumot alkotók? A válaszadók többsége bécsi író és művész. Forel, Mach, Popper-Lynkeus, Schnitzler és Stefan Zweig írásai emelkednek ki közülök.

1909-ben a már emlegetett *Coenobium* című (Luganoban megjelenő) olasz revü intézte igen nagyszámú olasz és francia íróhoz, tudóshoz és publicistához a következő két kérdést: 1. ha úgy fordulna a sora, hogy könyvtárát negyven kötetre kellene redukálnia, melyeket választaná ki, figyelemmel arra, hogy legyen köztük egy-egy filozófiai rendszert, egy-egy erkölcsi réconfort-t és egy-egy nemes szórakozást jelentő olvasmány és 2. minden könyve közül melyik a legkedvesebb? A körkérdést Adolfo Ferrière adta ki s irt hozzá szellemes bevezetést. A kérdés valóban nem volt szerencsésen föltéve, az első kérdés 40-es számjegyén a legtöbben megütköztek, de azért feleltek, a második kérdésre azonban csak kevés komoly és meggyőző, inkább kuriózum számba menő választ kaptak. De Brandis az ankétet bírálván azt tartja, hogy a kérdést úgy kellett volna föltenni: melyek azok a könyvek, amelyek a legalkalmasabbak arra, hogy bevezetőül szolgáljanak a világegyetem és az emberi tevékenység megértéséhez és megismeréséhez. A *Coenobium* ankétje még így is a legszebb olvasmányok egyike s az ankétrendező utódok számára azt ajánlja, hogy körkérdéseiket intézzék a jövőben munkásokhoz és tanulókhöz. Hasonló tanácsot adott Révai Mór is válaszában.

1913-ban a párisi *Temps* hasábjain pergett le egy bájjal, francia üdeséggel, pogány derüvel teli körkérdés. Rendezője Raoul Aubry nevű hirlapíró volt, aki a következő, látszólag nem támadó szándéku kérdést szegezte francia akadémikusok és leendő akadémikusok mellének: ha ön elutaznék s itt kellene hagynia könyvtárát és nem birna háromnál több könyvet magával

vinni, melyek volnának azok - régiek, klasszikusok vagy modernek - melyeket választaná szellemi utitársakul? A jókedv jegyében lefolyt ankét többek között néhány igen mély, átgondolt vallomást hozott nem várt meglepetésül: Maurice Donnay, Lavisse, Bataille, Capus, Lavedan és a bevezetés íróját, Jules Lemaitre-ét. Az ankét három legemlegettebb írója Montaigne, Flaubert és Voltaire.

*

Most azonban már ideje ellépni a függöny elől és átadni a szót magyar íróknak, tudósoknak, közéleti embereknek, művészeknek, könyvtárosoknak és kiadóknak, beszéljenek ők a könyveikről. Az ő könyveikről. Mi összegyűjtöttük őket egy élő katalógusba, - nem a mi hibánk, hogy nem lett az egész élő magyar irodalom tükre - azzal a tisztelettel elegy csodálattal, amelyet az ő sorról-sorra meglepetést tartogató szabadszelleműségük megérdemelt. Fogadják írásaikért igaz köszönetünket.

Kőhalmi Béla.

TUDÓSOK, EGYETEMI TANÁROK

CHOLNOKY JENŐ

kolozsvári egyetemi tanár, földrajz-író, a legélvezetesebb előadóművészek egyike, tudományos munkái a novellairók eleven hatását és színes stílusát revelálják. *A sárkányok országából, Világegyetem, Jégvilág, Földrajzi képek, Amerika* írója.

Legjobban szeretek olvasni szépen, élvezhetőleg megírt tudományos, különösen földrajzi könyveket. Nem a kalandorok, hanem a tudós utazók jól megírt utleírásai a legszebb olvasmányok. *Richthofen, Humboldt, Amundsen, Scott, Sven Hedin, Stein Aurél, Radde, Tafel* stb. mind igen kedves olvasmányaim. De Szerkesztő Ur bizonyára nem ezekre, hanem a szépirodalmi művekre kíváncsi.

Mivel nagyon sok tudományos dolgot kell olvasnom, szépirodalmi művekből csak a könnyedébb, kalandosabb dolgokat szeretem olvasni. A filozofáló, problémákat boncolgató írókat nem szeretem, mert ha regényt olvasok, akkor nem tanulni akarok, hanem pihenni és mulatni. De meg rendesen a szépirodalmi írók filozofálgatásait unom, mert nem igen tudnak valódi magaslatra emelkedni. Filozófiát, életbölcseletet nem regényíróktól akarok tanulni. Ezért legjobban szeretem a mesemondókat: *Dumas-t, Dickens-t, Jókai-t, Mikszáth-ot, Mark Twain-t* stb. A *Sienkiewicz-, Hugo-* stb.-féle megrázó drámákat nem szeretem, mert nagyon felizgatnak és elkedvetlenítenek.

A költők közül *Madách* és *Arany* munkáival nem tudok betelni. Az Ember tragédiáját, meg Toldit akárhányszor olvasom, mindig élvezem. A rimelgető lírikusokat nem szeretem. Hogy az illető poétának hogyan vérzik a szíve szerelme után, hogyan marja a bánat és gyilkolja a bánat: arra nem vagyok kíváncsi.

Életemben legnagyobb hatást tett rám *Reclus*: „La terre” című műve, ennek hatása alatt lettem praktikus mérnök helyett geográfus. A szépirodalmi művek közül nagyon megrázott a *Quo vadis*, a *L'aiglon*, *Dickens* karácsonyi éneke, *Wells* Világok harca stb. Nem tudok fölmelegedni *Kellermann* Alagutjáért, sem a modern magyar írók misztikus, fantasztikus, erkölcs-telen írásaiért. Haeterák, bukott nők, csapszék-nagyságok undok élettörténetét, életbölcseletét szívemből utálom s nem vagyok rájuk kíváncsi. Nagyon szívesen olvasom *Herczeg Ferenc, Rákosi Viktor, Szemere György* stb. írásait, *Lovász Károly* bolondságait, itt-ott *Karinthy* is mulattat, ha nem nagyon tuloz.

Egyszóval a szépirodalomból csak azt szeretem, ami szépet szépen ír le. A bölcseletkedés, az ocsmányságok leírása (*Zola*), a féleszű miszticizmus stb. untat s nem pihentet. Talán azoknak jó, akik nem szoktak komoly tudományos műveket olvasni.

DÉZSI LAJOS

kolozsvári egyetemi tanár, irodalomtörténész és bibliográfus, az *Irodalomtörténeti értekezések* és a *Magyar történeti életrajzok* szerkesztője, sok történeti és bibliográfiai monográfia, s a legutóbb megjelent *Jósika Miklós* életrajz írója.

Szentül hiszem, hogy a kedvelt olvasmány épügy változik a korral és idővel, mint az izlés és kevés ember ragaszkodik élte végéig állhatatosan egy műhöz. Az is kétségtelen, hogy a véletlennek nagy szerep jut az olvasási kedv irányításában. Eerre példa vagyok magam is.

Gyermekkoromban annyiszor kellett olvasnom *Szikszai*: Keresztyén tanításai-t, a Bibliát s annyiszor végig énekelni *Szent Dávid* zsoltárait és a Szentek hegedűjé-t, hogy jórészüket könyv nélkül tudom, aminek *Shakespeare*, *Arany*, de főleg *Jókai* olvasásakor nagy hasznát vettem, mivel mind a három nagy író szelleme telítve van bibliai gondolatokkal, hasonlatokkal és szólásokkal. Az én olvasmányaimat különben bátyám, afféle „bibliás ember”, irányította, amely abból állott, hogy a tankönyveken kívül csak vallásos, erkölcsös vagy tudományos munkák olvasását engedte meg. De azért titokban annál mohóbban olvasgattam sógoromnál *Haller* Hármas Istóriá-ját s *Born* György „A gályarab vagy a velencei rémes éj” c. rémregényét. Az említett kényszer szabta meg olvasásaim későbbi irányát is: ennek tulajdonítom, hogy *Hoffmann* és *Schmid* elbeszélései után *Fáy*, *Eötvös* és *Dickens* regényeit előbb olvastam, mint a *Jókai*-ét. Ez olvasmányok hatása, hogy minden költői mű olvasásakor legelőbb az erkölcsi célzat jut eszembe, akár van, akár nincs, ami az esztétikai élvezetet igen sokszor zavarja. Ennek hatása az is, hogy etikát és lélektant mindig szívesen olvastam s hogy *Spencer* és *Wundt* a legkedvesebb filozófusaim. *Verne* olvasását is a tudományos célzattal okoltam meg: ez volt a természetes átmenet az utleírásra és földrajzra; az utazási hajlam felkeltését is ennek köszönhetem. Egyszer az ószeren *Ladvocat* Históriai dictionarium-ának egy csonka példányára akadtam s ennek olvasgatása - ma is csodálkozom rajta - jobban megkedveltette velem a történelmet, mint tudós tanárain. Az iskolai klasszikusok közül csak *Horatius*-t olvasgattam nagy buzgósággal, *Petőfi*-ben és *Arany*-ban akkor volt szabad otthon is gyönyörködnöm, mikor bátyám vőlegény lett. Alig voltam húsz éves, mikor a debreceni kollégiumianyakönyvtár segédkönyvtárosa lettem, a bibliográfiát ekkor szerettem meg: az antikvár-katalógus ma is egyik legkedvesebb olvasmányom. Budapesti egyetemi könyvtár-tiszt koromban szabad időmben a könyvtár illusztrált diszműveit és folyóiratait nézegettem nagy lelki gyönyörűséggel: e kedvtelés nélkül soha sem lettem volna a „Magyar Történeti Életrajzok” szerkesztője.

Berlini „Student” koromban fejembe vettem, hogy színházba menetel előtt a darabot előbb mindig elolvasom: *Goethe*, *Schiller*, *Lessing* stb. műveit ekkor olvastam végig, - *Faustot* annyiszor, hogy nagy részét könyv nélkül tanultam meg, előbb mint az *Ember* tragédiájá-t, mely *Shakespeare*-rel együtt később lesz kedves olvasmányom. Az angomániát különben egy kis amatőr angol könyvtár megszerzése fejlesztette ki bennem. Az irodalmi műfajok közül a verses epika és regény mindig inkább vonzott, mint a líra és a dráma. *Dante* Poklán, az eredetin, egy római ut után evickéltem keresztül s ifjkoromban arról is ábrándoztam, hogy a *Sah-Naméht*, *Mahá-bhárátát* és *Rámájanát* eredetiben olvasom végig: azért a perzsa és szanszkrit nyelv tanulásába is belefogtam. Ime mennyiszor változott a kedvenc olvasmány s e változásban véletlennek mily nagy szerep jutott. „Habent sua fata - lectores!”

DIENES PÁL

matematikus és filozófus, egyetemi magántanár.

Mint a legelvontabb tudományokkal, matematikával, elméleti fizikával és ezekhez fűződő filozófiai problémákkal foglalkozó ember, nagyon nehezen felelhetek kérdéseire. Ha t. i. a rám gyakorolt hatást úgy értelmezem, mint eddigi tudományos eredményeim és terveim lényeges befolyásolását, csupán szakmunkákat kellene felsorolnom s válaszom egy *ad personam* bibliográfiává szegényednék. Általánosabban, de közérdekűbben úgy fogom tehát fel a rám gyakorolt hatást, mint egyéniségem általános színezetének kialakításában részes tényezőket s ebben az értelemben fogom felsorolni állandóan forgatott irodalmi és filozófiai könyveimet és ifjúkori olvasmányaim főbb állomásait.

I. Visszatérő olvasmányaim: *a)* Irodalom: *Babits* és *Ady* lírai költeményei, *Babits* *Laodomeia* című görög tragédiája, *Shakespeare* főbb tragédiái, *Baudelaire*, *Verlaine*, *Swinburn* költeményei, *Claudél* *l'Annonce faite à Marie* és mindenek előtt *Aischylos* és *Sophokles* tragédiái. *b)* Filozófia: *Bergson* három főműve, *Plotinos* *Enneádjai*, *Arisztotelesz* metafizikája, *Ravaisson* *Arisztotelesz*-tanulmánya, *Leibniz*-nek a monadológiával összefüggő dolgozatai; az *Upanishádok* és *Vacaspatimisra* *Samkhyatattva-kaumudi*-ja.

II. Rám mélyebb hatást gyakorolt művek: *a)* Irodalom: Érettségi előtt: *Verne* összes művei, *Jókai* összes művei, *Taine*: Az angol irodalom története, *Macaulay*: *Essays*, *Shakespeare*: *Macbeth*, *Hamlet* etc., *Byron*: *Manfred*, *Kain*, *Tennyson* kisebb költeményei. *Madách*: *Ember* tragédiája. Érettségi után: *Dosztojevszki*: *Raszkolnyikov*. *Anatole France* valamennyi műve és első sorban az I. alatt már felsorolt művek.

b) Filozófia. Érettségi előtt: *Flammarion*: *Népszerű csillagászat*. *Helmholtz*: *Népszerű értekezések*. *Hume*: *Vizsgálódás az emberi értelemről*. *Lewes*: *A filozófia története*. *Spencer*: *First Principles*. Érettségi után: *Lewes*: *Problems of Life and Mind*. *Spencer*: *Principles of Psychology* és *Principles of Sociology*. *Buckle*: *History of civilization in England*. Mindezeknél nagyobb mértékben *Stuart Mill* logikája és *Examination of Sir W. Hamilton's Philosophy* c. munkája. E két utóbbit kell filozófiai megfontolásaim kiindulópontjául tekintem. *W. James*: *Principles of Psychology*; *Royce*: *The world and the individual*; *Bergson*: *Essai sur les données immédiates de la conscience*, *Matière et mémoire* és *l'Evolution Créatrice*. *Bergson* tekintem második filozófiai revelációmnak. A harmadik - s talán végleges(?) - *Arisztotelesz* metafizikája, *Ravaisson* gyönyörű *Métaphysique d'Aristote-ján* és *Leibniz* *Monadológiáján* keresztül. A németek közül *Hegel* logikája tett rám legnagyobb hatást. A logikára vonatkozó alapfogolataim kialakításában legjobban segítségemre voltak *Bradley* *Appearance and Reality*, *Whitehead*: *Universal Algebra* és *Whitehead-Russel*: *Principia mathematica* című munkái.

Mélyen foglalkoztatott végül a hindu metafizika, a mi európai gondolatfejlődéseinknek ez a poláris ellentéte; különösen a *Samkhya* filozófia, úgy mint *Isvarakrisna* *Samkhya-Karika*-ja, *Vacaspatimisra* *Samkhyatattva-kaumudi*-ja és *Vijnana biksi* kommentárja a *Samkhya-sutrákhoz*.

GÁRDONYI ALBERT

Budapest székesfőváros főlevéltárosa, történeti, közgazdasági és politikai író, az Akadémia lev. tagja, a *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században* stb. írója.

Kedvtöltésből sokan, hivatásból kevesen olvasnak. A kedvtöltésből olvasók olvasási anyaga olyan, mint a tarka virágcsokor, melyet vadvirágos réten gyűjtött a gondtalan gyermek. Ezzel szemben a hivatásos olvasó tervszerűen válogatja meg olvasási anyagát s ebből egész egyénisége kidomborodik.

Más az olvasás anyaga az olvasó életkora szerint is. Ugyanazon olvasó is mást olvas fiatalon s mást érettebb korában. Ennek magyarázata nem csupán a rendelkezésre álló irodalomban s megváltozott korszakokban, hanem az olvasó egyéniségében is rejlik. A fejlődő egyéniség a legritkább esetben olvas tervszerűen s olvasási anyaga úgy alakul, mint az őserdőben felnövő fa lombzata: az ágak jobbra-balra terjeszkednek, ahol napfényt érnek s csak ha a fa koronája kijut a sűrűből, akkor fejlődik egységesen.

Különbséget teszek a szépirodalmi és tudományos tárgyú olvasmányaim között. Számomra a szépirodalom nem cél, hanem eszköz. Szépirodalmi olvasmányaimat úgy válogatom meg, hogy a nyelv szépségét, a gondolatok mélységét s a szerkezet tökéletességét találjam fel bennük, s ez úton nyelvi készségemet, formaérzékeimet s az elmélyedés iránti hajlandóságot fejlesszem. Tudományos tárgyú olvasmányaim megválogatásában pedig azon szempont vezet, hogy a munkába vett problémákhoz anyagot s a megoldáshoz előmunkálatokat találjak bennük. Ez anyagra azért van szükség, hogy a problémát egész terjedelmében áttekinthessem, az előmunkálatokra pedig azért van szükség, hogy a már elért eredményeket értékesíthessem s ne kezdjem az alapoknál ott, ahol a megalapozást már mások elvégezték. A szellemi munkának az a legjellemzőbb tulajdonsága, hogy az idő nem örli fel eredményeit, hanem érintetlenül fenmaradnak a késő utókor számára.

Szaktudományomban különben azokat az írókat szeretem, kik az igazság keresés mellett a forma művészi szépségével is kitűnnek. Viszont a szépirodalomból azokat az írókat olvasom a legszívesebben, kik a szép mellett az igazságról sem feledkeznek meg. E téren Anatole France és Tolsztoj műveit becsülöm a legtöbbre.

JÁSZI OSZKÁR

egyetemi magántanár, szociológus és politikus, a *Huszádik Század* körül csoportosult progresszívek és a magyar radikálizmus szellemi vezére és első publicistája, a *Történelmi materializmus bölcsellete, Művészet és erkölcs, Beszélgetések a szocializmusról* és a politikai tettel felérő *Nemzetiségi kérdés* c. könyvek írója.

Bevallom: sok aggályom van ezzel a körkérdéssel szemben. Először is olyan nagyfokú őszinteség kellene termékenységehez, mely a legtöbb emberben hiányzik. A legtöbb ember nemcsak testi, de szellemi családfájára is hiu s míg az utóbbinál alig palástolhatja a neki kellemetlen vérkeveredést, tehát hallgat: addig az előbbinél ellenőrizhetetlenül a legelőkelőbb ősöket nevezheti ki a maga számára, tehát fecseg. Azután nagy introspektív gyakorlat és finomság kell ahhoz, hogy az ember a rája gyakorolt könyvhatásokat pontosan megkülönböztesse. Továbbá hálátlanul feledékenyek vagyunk, nem egyszer a legszebb ajándékokról megfeledkezünk. És azután: aki pontosan akarna válaszolni körkérdésére, annak voltaképp szellemi fejlődéstörténetét kellene megírnia s melyik emberben van meg ehhez a kellő erő és objektivitás? Végül van a könyveknek egy közvetett hatása is, - és talán ez a leglényegesebb -: hány, szellemi fejlődésünket mélyen befolyásoló gondolatot kapunk másodkézből, gyöngye könyvből, olykor nem is könyvből, hanem a kor levegőjéből? (Igy például *Pauer Imre* valamelyik kompendiuma diákkoromban rendkívüli hatást tett rám, mert belőle ismertem meg először a determinizmus tanait.)

Mindezen nehézségeket és a saját gyöngeségemet mélyen átérezve, igyekszem az alábbiakban őszinte, tárgyilagos és hiuságmentes lenni:

1. Diákévek. Ki sem mondhatom, hogy mennyit köszönhetek *Jókai*-nak s a magyar irodalmi décadencenak egyik legjellemzőbb tünete volt e nagy író szántszándékos lealacsonyítása. *Petőfi* génusza is hamar magával ragadott. *Turgenjev* is korán megkapott orosz társadalmi korrajzai erejével és *Zola* naturalisztikus romantikája az iskolai idealizmus sablonjaival szemben forradalmilag hatott rám.

2. Egyetem. A fejlődési gondolat, a darwinizmus és spencerizmus jegyében. *Taine* művészet-bölcsellete. *Pikler* belátásos elmélete. *Heine*, *Musset*, *Maupassant* és *Byron*. - *Grünwald* Béla és *Thierry* történelmi munkái.

3. Sturm und Drang. A spencerizmus és a történelmi materializmus harca. *Marx*, *Engels*, de még inkább *Lassalle*, *Jaurès* küzdelme a szocialista ortodoxiával. Növekedő bizalmatlanság az „ideológiákkal” szemben a *Durkheim*-iskola hatása alatt. Növekedő kijózanodás a pozitívizmusból a *Schopenhauer* és *Nietzsche* vezetése alatt. (E két nagy szellemet ma is gyakran keresem fel.) *Anatole France* és *Ady*.

4. Szintézis. Fokozódó bizalmatlanság a szocializmus kommunista végcéljával szemben. A klasszikus liberalizmus értékeinek nagyobb megbecsülése: *Adam Smith*, *Ricardo*, *Stuart Mill*. A „liberális szocializmus” elfogadása *Henry George*, *Wallace*, de főleg a *Franz Oppenheimer* kutatásai alapján. Növekedő elégedetlenség a közkeletű történelmi materializmus szimplista formuláival szemben. Egyre fokozódó érdeklődés *Bergson*-on és *James*-en át az idealista filozófia és a vallásos rendszerek iránt. Növekedő szükségérzet *Kant*-ba behatolni. *Kant* és *Hegel* történelembölcsellete. *Spinoza* etikája. - Szépirodalomban *Goethe*, *Tolsztoj*, *Dosztojewszkij*. Görög drámák. *Maeterlinck*. *Verhaeren*. S még mindig *Ady*. Általában fokozódó szeretet idealista és romantikus költészet iránt. *Schiller* tanulmánya a görög kórus szerepéről.

Érdeklődés okkultista problémák iránt *Kant*, *Schopenhauer*, *James* és *Du Prel* nyomán és erkölcsi világunk egyre nyomasztóbb krízisének hatása alatt.

Mégis, ha mindent számba veszek, azt kell mondanom, hogy egyéniségem fejlődésének belső logikája, az élet és az emberek aránytalanul nagyobb hatással voltak rám, mint a könyvek. Talán ez magyarázza meg gyűlöletemet a modern színpaddal szemben, melyet még legjobb képviselőiben is - nagyon kevés kivétellel - sekélynek, mesterkéltnak, kasszahatásokra dolgozónak, egyszóval kóklernek érzek az élet igazi nagy problémáival szemben.

MARCZALI HENRIK

egyetemi tanár, legtöbbet olvasott történetirónk, a *Mária Terézia* írója.

Ujra meg újra visszatérő olvasmányaim: *Spinoza*: Tractatus theologico politicus, *Thukydides* Története, *Plato* Köztársasága, *Saint-Simon* mémoárjai és *Széchenyi* Hitel és Stádiuma.

Átmeneti hatással voltak: *Tacitus* Annalesei, *Aristophanes* vigjátékai, *Ranke*: Geschichte der romanisch-germanischen Völker, *Petőfi* versei, *Flaubert*: La tentation de St.-Antoine, *Balzac* regényei, *Stubbs* angol alkotmánytörténete, *Mommsen*: Römische Geschichte, *Taine*: Opinions de M. Graindorge és *Jókai* regényei, főkép: Párbaj az Istennel és Szeretve mind a vérpadig.

MÁRKI SÁNDOR

kolozsvári egyetemi tanár, történetíró és földrajzi író, százakra menő cikk és történelmi monográfia, köztük *Dózsa György* és *II. Rákóczi Ferenc*-ről szóló költői szárnyalású tanulmányok írója.

Édes anyámnak, majd *Erdélyi János*nak népmeséi s a Biblia és a Szentek Élete vezették be történelmi olvasmányaimat, melyek közül kisdíák-koromban *Szekér* Joákimtól „A magyarok eredete” és *Buday* Ferentől a „Magyarország polgári históriájára való Lexikon” érdekelt leginkább. Nagyobb deák koromban *Horváth*, *Szalay*, *Salamon* könyveit tanulgattam s most is ezeket használom legszivesebben. De senki sem hatott reám jobban, mint *Rákóczi* Confessio-ja és emlékirata. - Az egyetemes történelmet még diák koromban, *Schlosser*, *Rotteck* és *Cantu* műveiből szerettem meg, de a vade mecum később különösen *Ranke* és *Lavissee-Rambaud* lett. Essaiket *Macaulay* megismerése óta mindig szívesen olvasok.

A földrajzban, tanításaival és műveivel, *Hunfalvy* János volt mesterem s *Elisée Reclus* Földje gyakorolta rám a legnagyobb hatást.

A költők közül *Vergilius*, *Shakespeare* és *Béranger* mellett *Schiller* vonzott legjobban, kinek egy olcsó kiadását majdnem félszázad óta gyakran koptatom. *Vörösmarty*, *Petőfi*, *Arany* legszebb költeményeit már gyerekkoromban tudtam s most unokáimmal együtt szavalhatom. *Jókai*-nak félszázad óta hűséges olvasója vagyok, de *Mikszáth*-ból, *Herczeg*-ből is mindent elolvastam.

Az irodalom történetébe, tanításával és könyveivel, *Toldy* Ferenc vezetett be s megölelt, mikor 1874-ben Irodalmi Értesítőmben, az első magyar könyvészeti szaklapban, először mutattam ki, hogy magyarul évenként ezernél több könyv jelenik meg. Azóta már 60-70.000 jelent meg s valami tizedrészöket ismerem is, pedig bibliográfus többé már nem vagyok. De mert az voltam, szeretettel gondolok azokra is, amik felfogásommal, izlésemmel és helyeslésemmel nem mindenben találkoznak. Ezért nem tudom rászánni magamat, hogy köztük továbbra is válogassak.

PINTÉR JENŐ

a legmodernebb magyar irodalomtörténet írója, tanár, az Akadémia levelező tagja, az *Irodalomtörténet* szerkesztője.

A tudományos irodalmat nem kapcsolom bele válaszomba, bár az olyan tudományos munkák, amilyen *De Vogüé* könyve az orosz regényről - érték és hatás dolgában fölérik igen sok szépirodalmi remekművel.

A verses munkák közül állandó és újra meg újra visszatérő olvasmányaim: *Petőfi*, *Arany*, *Vajda* és *Ady* költeményei, továbbá *Vörösmarty* lírája és *Madách* Ember tragédiája.

Mély hatást tett rám *Jókai Mór*, *Mikszáth Kálmán*, *Petelei István*, *Tóth Béla*, *Eötvös Károly*, *Gárdonyi Géza* és *Móricz Zsigmond* néhány könyve. Sok gyönyörűségem telt *Fáy András* meséinek olvasásában. Megrendülve olvastam *Kemény Zsigmond* regényeinek egyik-másik részletét.

Általában azt tapasztaltam, hogy a legtöbb klasszikus munka csak bizonyos részleteivel ragadja meg az érdeklődést. *Shakespeare* tele van drágagyöngyökkel, de sok benne a ma már nehezen élvezhető részlet; *Szent Ágoston* Vallomásaiban megható fejezetek vannak, de egyfolytában bajos az olvasása; *Calderon*-ban az Élet álom egyik monológja mellett egészen háttérbe szorul a többi jelenet.

A külföldi elbeszélők közül a franciákban találtam a legtöbb művészetet. *Balzac*, *Daudet*, *Maupassant* és *Anatole France* a szellemi gyönyörűség kiapadhatatlan forrásai. Nem ismerek német társadalmi regényírót, aki megoldhatná saruikat. De ott van *Victor Hugo* a Nyomorultakkal, *Flaubert* a Bovárynéval és *Zola* a Pascal orvossal. Mellettük a többi idegen közül csak *Swift*-et, *Ibsen*-t, *Gogol*-t és *Dosztojevszkij*-t említem.

Hálátlan volnék, ha megfeledkezném gyermekkorom és ifjúságom legszebb könyveiről: az *Ezeregyéjszakáról*, *Andersen* meséiről, *Defoe* Robinzonjáról, *Cooper* Utolsó Mohikánjáról, *Hevesi Lajos* Jelki Andrásáról, *Gaal Mózes* Virág Palkójáról és *Verne* kalandos regényeiről.

RIEDL FRIGYES

egyetemi tanár, *A magyar irodalom főirányai, Arany János, Shakespeare és a magyar irodalom* s egy néhány a személyes élmény erejével ható tanulmány írója.

Vállalatának örülök és igen hasznos forrásműnek fogom tekinteni, ha elkészül. Ugy gondolom azonban, hogy az írók hatását más írókra inkább szépirodónál kell tanulmányozni: tudósnál, ki ugyyszólván minden nap egy-egy könyvet olvas, más írók hatása igen bonyolult és nem oly kiemelkedő egész működésére nézve, mint szépirodónál (pld. Aranyánál Petőfi olvasása.)

SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV

egyetemi tanár, nagynevű jogtudós, az *Új irányok a magánjogban* s a laikusok számára is rendkívül élvezetes *Parerga* írója.

Fájdalom, a sokat olvasó emberek közé tartozom. Mindig irigyeltem az „unius libri lector”-okat, akik egy-egy jó könyvet tizszer olvasnak azalatt, hogy mi mások tíz jó-rossz könyvet lapozgatunk, ahogy a könyvpiac felénk dobja. De hát a tömegtermelés korában élünk és az ember nem akar hátramaradni. Azután, a sok új könyv olvasására azért is szükség van, hogy megtudjuk, mi *nincs* bennük. Ha egy témával foglalkozom és reám mered egy ismeretlen könyv címe, amelyik ugyanerről a tárgyról szól, félelem fog el: hátha az olyat tud, amit én nem tudok? Hátha én ott már előre meg vagyok cáfolva? Hátha én másodszor akarom feltalálni a puskaport? Herder azt mondja egy helyen, hogy a modern tudományosság abban különbözik a maga kárára az antiktól, hogy a régieknek nem kellett tudniok, mit mondtak minden kérdésben más tudósok ő előttük. Csakugyan: ma előbb minden előttem író tudós agyvelején keresztül kell gondolkodnom, míg jogom nyílik, hogy a magaméhoz is eljussak. Ezért nekünk céhbeli könyves-embereknek be kell érünk, ha mentül több könyvet egyszer tudunk elolvasni: az „állandó vagy újra meg újra visszatérő” olvasmányra nem marad idő.

De ez a szabály persze csak azért szabály, mert kivétel is van alóla. Van egy pár verses könyv, melyben szívesen lapozgatok, ha szemem reája akad könyvesházamban, van egy-két olyan is, mit ott folytatok emlékezetből, ahol reányitok. De „állandó, újra meg újra visszatérő olvasmányom” - őszintén bevallom - a szépirodalomban is alig van. Legtöbbször bizonyára a *Goethe* Faustja volt kezemben, de „állandó” olvasmányomnak mondhatom-e vajjon ezt is? A próza-szépirodalomból talán a *Dickens* (Pickwick), *Tolsztoj* (Karenina), *Mikszáth* (Jó palócok) egyes részeit olvastam vagy tiz-tizenöt-ször életemben - ez se „állandó” olvasmány. Egyáltalában azt hiszem, hogy a szóművészet terméke nem élvezhető annyiszor, mint a zene, vagy a képzőművészet. Vannak zenedarabok, miket bizonyára ezerszer játszottam már el életemben és ha egy szép kép függ írószobámban, mindennap újra gyönyörködöm benne, valahányszor asztalomról föltekintek. Ennyiszor és ily sűrűn ugyanazt a szóterméket nem lehet élvezni. Miért van ez így? Ezt most nem feszegetem, hanem mint érdekes megfigyelést a pszichológusok vizsgálásába ajánlom. De ténynek tartom, hogy valamint a legjobb anekdotát sem lehet egymás után tizszer végighallgatni (pedig egy szép dalt lehet!), úgy nem lehet bármi más sikerült szóterméket sem.

Hogy mely könyvek gyakoroltak reám legnagyobb hatást életemben, - ezt össze tudnám állítani. Hét éves koromban *Robinson Crusoe*, 13 éves koromban *Büchner*: *Kraft und Stoff*, 16. évemben *Buckle* *Művelődéstörténete*, a matura korában *Hartmann*: *Philosophie des Unbewussten*, ezután pedig jött *Pandora* az ő mindenségével, amelyből azonban a mai napig *Macaulay* essay-i fénylenek felém legtüzesebben. Talán mégis ez volt a legtartósabb könyvszerelmem.

VÁMBÉRY RUSZTEM

büntetőjogász, egyetemi tanár, a *Jogtudományi Közöny* szerkesztője.

Kérdezze egy anyától, hogy melyik gyermekét szereti legjobban, de ne kérdezze a könyvek közt élő embertől, hogy melyik a kedvenc olvasmánya. Nullus liber tam malus ne aliqua parte prosit. Elmondhatom Ungerrel: I always was a bookish man and never regretted it. Még azt is nehezen tudnám megmondani, hogy mely könyvek gyakoroltak reám mélyebb hatást. Mert ez a hatás, miként az igazi szerelem, nem mindig tükröződik a tudatban. Mégis van egy csomó könyv, amelyhez állandóan visszatérek. Hogy a Faust és a Sprüche in Reimen und in Prosa ezek közt első helyen állanak, azt talán felesleges is említeni. Azután jön *Huxley: Aphorisms and reflections-e*, *Byron Don Juanja* és *Anatole France*. Ha a gondolatok zenéjében akarok gyönyörködni, *Heine* Buch le Grandjához, ha a szatirában, a Deutschlandhoz folyamodom, de nem tudnám állandóan nélkülözni *Börne* párisi leveleit sem. *Lenau*-t és *Anastasius Grün*-t ritkábban veszem elő, *Petőfi*-t gyakrabban. A magyar prózairók közül *Beöthy Zsoltnak* és *Mikszáth*-nak köszönhetem, ha van némi érzékem a nyelvünk stílusában lakozó őserő iránt. De azért nem vetem meg irodalmunk kedves gaminjait: *Molnár*-t, *Heltai*-t és *Karinthy*-t sem. Szeretem *Ignotus*-t, a legmélyebben gondolkozó magyar publicistát és tudom élvezni *Hatvany Lajos* tehetségének szertelen csapongásait. Hálátlan volnék, ha megfeledkezném *Jacobsen* Niels Lyhnejéről, *Tolsztoj* Háboru és békéjéről, *Johannes Jensen*-ről, vagy *Kielland*-ról, aztán... de kérdem t. Szerkesztő Ur, lehet-e vége ennek a felsorolásnak?

FŐPAPOK

BALTHAZÁR DEZSŐ

a Tiszántul református püspöke.

1. Állandó újra meg újra visszatérő olvasmányaim: a Biblia és a Magyar Nemzet Története. (Millenniumi kiadás.)
2. Hogy mely könyvek gyakoroltak rám átmenetileg nagyobb hatást, azt hosszadalmas volna leírni. Exemplikációval pedig nem akarok fel nem sorolt érdekes írókat megbántani.

GIESSWEIN SÁNDOR

pápai prelátus, szociológus, a Magyarországi Békeegyesület és a magyar keresztényszocialisták vezére.

Bertha v. *Suttner*: Der Kampf um die Vermeidung des Weltkriegs, Jacob *Ter Meulen*: Der Gedanke der internationalen Organisation in seiner Entwicklung, *Lammasch*: Das Völkerrecht nach dem Kriege és *Nicolai*: Die Biologie des Krieges.

PROHÁSZKA OTTOKÁR

székesfehérvári püspök, a modern, szociális eszméktől megújuló Egyháznak finom filozófusa, a *Föld és Ég*-ben a természettudományi világnézettel kiegyezést kereső hittudós; költő és elragadó szónok.

Feleletül az első kérdésre: Az új szövetségi Szentírás, S. Ignatii *Loyola*: *Exercitia Spiritualia*. *Kempis* Tamás: Krisztus követéséről. *Rodriguez Alfonz*: A keresztyén tökéletesség gyakorlása. *Ludovicus da Ponte*: *Meditationes*. D. *Thomae Aquinatis*: *Summa Theologica*, *Vörösmarty*, *Arany*, *Petőfi* költeményei, *Goethe* művei, *Shakespeare* színművei, *Stolz* Alban: *Gesammelte Werke* és *Pázmány* Péter művei.

Feleletül a második kérdésre: *Schopenhauer* és *Nietzsche* művei ellentmondást ébresztve, *Hans Hörbiger*: *Glacialkosmogonie*, *Houston-Chamberlain*: *Grundlagen des 20. Jahrhunderts* és *Paul Sabatier*: *Vie de St. François d'Assise*.

KÖZÉLETI EMBEREK

BÉDY-SCHWIMMER RÓZSA

a magyar feminista mozgalom vezére, tevékeny pacifista, *A nő* c. feminista folyóirat szerkesztője.

Olvasmányaim kérdése szorosan összefügg azzal a ténnyel, hogy szüleim majdnem husz éves koromig életbenmaradásomért küzdöttek, mert koraszülött, az orvosoktól életképtelennek mondott, állandóan betegeskedő voltam. A sok fizikai szenvedés türelmes elviselését nagyban megkönnyítette humorérzésem gondos és céltudatos ápolása. Ifjúkorom olvasmányai kizárólag ezt a célt szolgálták. A világirodalom legjobb értelemben vett humoros műveivel ellensúlyozták a fizikai állapotomból természetszerűen folyó tulkomoly meditálást.

Társadalmi problémákról nem tudtam, tudományos kérdéseket távol tartottak tőlem, magával a mindennapi közönséges élettel is alig volt valamelyes összeköttetésem. Központja voltam egy kis világnak, melynek minden problémája abban összpontosult, hogyan ragadjanak ki az állandóan rám leselkedő halál torkából.

Ebben az állapotban *Dickens* művei tették rám a legmélyebb hatást. *Nicolas Nickleby*, *Oliver Twist*, *David Copperfield*, *Pickwick Papers*, *Little Dorrit*, *Martin Chuzzlewit* s a többi derűbe ágyazott szociális kérdései először keltették fel bennem a kérdést: miért gonoszok az emberek, amikor jók is lehetnének, miért bántják, üldözik egymást, amikor megférhetnének egymással, miért okoznak egymásnak tudatosan fájdalmat, amikor azt is nehéz elviselni, amit a természet elkerülhetetlenül mér az emberre.

Addig, sokévi betegségben, csak a lét és nemlét problémáján tűnődtem gyermekésszel. *Dickens* könyvei segítségével átsiklottam szociális problémákon való tépelődésre. Egyik-másik regényét is újra meg újra olvasom és - élvezni is tudom.

Nagy benyomást tett rám *Suttner* *Berta: Das Maschinenzeitalter*-ja. Azt hiszem azért, mert ez volt az első elvont tárgyú könyv, amely komoly formában hozta közelembe az emberiség nagy problémáit. *Suttner* iránti hálából nem mertem később, kritikára érett ésszel, könyveit újból elolvasni.

Mindaz a tudományos és szépirodalmi könyv, amit *Suttner* művei óta olvastam, nem gazdagíthatott többé oly döntően, mert közben személyesen érintkezésbe jutottam az élettel, belebotlottam az élet realitásába, könyv tehát többé nem hathatott olyan elementárisan.

Életem legnagyobb irodalmi eseménye *Multatuli* volt. Eleinte *Spohr* nagyszerű fordításában, később eredetiben olvasott művei elsősorban tartoznak állandóan visszatérő olvasmányaimhoz, „*Woutertje Pietersen*” poétikusan reális regénytorzója, a mű befejezetlensége tragikus okának hátterével, átszellemült szépségével mindig újból hat rám, mint ahogy a „*Minnebriven*”, és ideák tömkelegéből kiszakított számtalan apróságán fel-felüdülok, ha tulságosan megcsömörlöttem az emberektől. Végül *Charlotte Perkins Gilman*-nek tartozom óriási hálával „*Women and economics*” című művéért. A nőmozgalom bizonyos problémáinak elgondolásánál holtpontra jutottam volt, amikor ez a könyv kezembe jutott és kulcsot adott mindahhoz, amit akkor még kizárólag magamra utaltan fel tudtam ismerni és megállapítani. A mű olyan mély benyomást tett rám, hogy - bár valóságos idioszinkráziám van fordítási munka ellen, magyarra fordítottam a *Women and economics*-ot.

Hogy állandó olvasmányom nincs és igen kevés könyvet olvashatok el ismételten, annak oka abban rejlik, hogy egyéb munkám mellett mind kevesebb időm marad olvasásra, meg az is, hogy 12 év óta rendkívül sokat utazom. Külföldi tartózkodás alatt pedig lehetőleg az illető ország irodalmával foglalkozom, már azért is, hogy népét irodalmán át is jobban megismerjem.

BOSNYÁK ZOLTÁN

államtitkár, az európai hirnek örvendő magyar állami gyermekvédelem kezdeményezője és megszervezője, egykor a Nemzeti Színház divatos szindarabírója.

Napok óta gyengélkedem. Itt ülök a dolgozószobámban... *Dante* szigorú szeme tekint le reám.

Első igazán csendes szabadságom a háború alatt.

Ujságokat nem olvasok. A véralkohol gőze elszáll a fejemről és nem fitorodik el az orrom a „legnemesebb állat”, az ember nagyságán.

Hogy ne unatkozzam - mert az Asszonyomnak is sok a dolga, - összegyűjtöttem azt a Kedves társaságot, amelyiknek körében sohasem unatkozom. Mikor együtt vagyunk, valami megdöbbenés fog el. Csupa ellenséges fajta és csupa örökkönvaló jóbarát. Itt vannak körülöm a maguk egész nagyszerűségében. És én egy kiéhezett embernek éhségével össze-vissza kapkodok egyik a másik után. *Tolsztoj, Turgenjev, Dosztojevszkij, Maupassant, Flaubert, Anatole France. És Shakespeare.* Meg - Faust. És azután utrakelek Gulliverrel és soha mélyebben nem éreztem gunyszava keserű igazságát, mint ma: „A földre akartam vetni magam, hogy megcsókoljam patáját, de ő kegyesen fölemelte ajkaimhoz.”

Ezeknek könyvei az én újra meg újra visszatérő olvasmányaim. Köztük nem rangsorozok, köztük nem válogatok.

Aztán meg, ha már nagyon nagy bennem a diszharmónia, akkor az összecsengő sorokhoz menekülök. *Verhaeren, Musset, Heine, Petőfi.*

És végezetül!... Szeretem, nagyon szeretem ezt a vajudó, lázas, hánykodó, új utakat kereső, új utakat törő, ha mindjárt új utakon néha-néha el is tévedő fiatal magyar irodalmat. Felette napirendre térnek ugyan az elaggott akadémikusok az ő ugarföldükön, de a közönség termékeny talajában nagyra nőnek. Szeretem őket mind, kivétel nélkül, akik ma számottevők. Élükön a nagy Sándor bá'-val. Mert övük a bátorság, övük az erő, övük a szépség, az új gondolatoknak gyönyörű szárnyalása...

Most veszem észre, hogy csak szépirodalomról beszéltem.

Hátra volna még a tudomány. Itt sem részletezek. Könyveim, amelyeket lelkemhez ölelek, egy egész könyvtárt tesznek ki. Ezek azok a nagy, hatalmas negyvenkettesek, amelyek réseket lóttak eddig is és még hatalmasabbakat fognak lőni azokon a társadalmi és kormányrendszereken, amelyek olyan „szépséges” hitet tettek értékükről ezzel a világrengéssel.

HARRER FERENC

főv. alpolgármester, egyet. m. tanár, Gyöngyös kormánybiztosa, a modern városi politika vezéregyénisége, a *Városi Szemle* szerkesztője.

Az utóbbi években sok águ elfoglaltságom, sajnos, kevésbé engedte meg, hogy szakmám irodalmának figyelemmel kísérése mellett, még egyéb olvasmányoknak szentelhessek időt. Amennyiben ez mégis lehetséges volt, irodalmi táplálékom csaknem kizárólag emlékiratokból állott, amelyek közül *Wagner*, *Lily Braun* és különösen *Bismarck* emlékezései tettek rám mélyebb benyomást. A küzdő emberek lelkének mélyébe való betekintés segíti át a közélet munkását a kétségek és csalódások nehéz óráin és acélozza akaratát a bátor cselekvésre; egyuttal biztosítván lelkünknek azt az egyensúlyát, mely környezetünknek jólesően megnyugtató, magunknak pedig a legigazibb gyönyörűséget teremti meg.

Igen mély hatást tett reám az emberiségnek regénybe költött emlékirata, Romain *Rolland* Jean Christophe-ja.

A pihenés röpke óráiban nagy örömmel lapozom fiatal íróinknak, *Molnár*-nak, *Heltai*-nak, *Karinthy*-nak kedves humoros történeteit és gyakran vissza-visszatérek *Mikszáth* és *Jókai* örökbecsű műveire.

HEGEDÜS LÓRÁNT

a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója, képviselő, a *Magyarság jövője a háboru után* írója.

Legkedvesebb és legmaradandóbb olvasmányaim: *Dante*: Divina Commedia (Pokol és Paradicsom), *Tolsztoj*: Háboru és béke, *Shakespeare*: Hamlet, Macbeth, *Carlyle*: French revolution, *Spencer*: Synthetic philosophy, *Schopenhauer*: Die Welt als Wille und Vorstellung, *Taine*: Philosophie de l'art, Les origines de la France contemporaine, *Thackeray*: Vanity fair, *Jókai*: Aranyember. Az 1891-93. porosz adóreform, *Macaulay*: Essays és *Bismarck*: Gedanken und Erinnerungen.

VADNAY TIBOR

miniszteri tanácsos, szociálpolitikus. *A tudományos és gyakorlati szocializmusról* és *A magyar jövő* c. tanulmányok írója.

Melyek is hát az én állandó vagy vissza-visszatérő olvasmányaim?

Kissé szinte meghat a kérdés. Mint koromban már minden, ami ifjui emléket idéz vissza.

Serdülő koromban volt elterjedve az a Biedermayer-izü divat, hogy fiatal lányok emlékkönyvei valóságos rovatos kérdőíven faggatták az embert: mi a kedvenc színe, virágja, étele, írója, költeménye - és így tovább, végeszakadatlanul, izlésünk legkülönfélébb részleteckéiről.

Kötte hiszem, hogy bárki is őszinte válaszokat adott volna, hanem aszerint feleltünk, hogy milyen hatást szerettünk volna elérni, - tetszeni-e vagy imponálni, tréfálni-e vagy meghatni.

Most, több évtized lepergettével, - amikor már sok szenvelgő hiuságnak, tetszelgésnek, éretlenkedésnek le kellett volna rólunk foszolnia, - megint találkozom azzal a kérdéssel, amely csakugyan a legalkalmasabb volna, hogy lényünk igazi képét kifürkéssze.

Vajjon most, amikor a választ nem kisleány várja többé, hanem a nagy nyilvánosság, - az a nyilvánosság, mellyel szemben a közélet embereit rendszerint ugyanazok a titkos motívumok vezetik, mint egykor az urfiakat az emlékkönyves kisasszonyokkal szemben, - hát vajjon most tudunk-e őszintébbek lenni.

Próbáljuk meg.

Valaha könyv nélkül tudtam *Heine* több száz versét és az egész „Anyégin”-t, amelynek elegánsan komor hőse volt nemzedékünk eszményképe, - ma itt-ott emlékszem belőle valamire is. A költemények lázát föl váltotta a romantikus szépirodalom falása, majd komolyabb háttér: történelmi művek, utleírások, néprajz, kulturtörténelem. A leíró munkákra a spekulatív bölcsészet következett, míg végül az elmélyedés a természettudományok, közgazdaságtan és társadalomtudományok új nagy kérdéseibe.

S így váltakozott a „Kritik der reinen Vernunft” a detektív-újságíró *Rouletabille* agypihentető kalandjaival, *Gobineau* Renaissance-a és Benvenuto *Cellini* önéletleírása *Hegedüs* Lórántnak Adórendszerünk betegségei-vel, a buddhizmus igaz útjának európai gondolkodás számára szinte hozzáférhetetlen elvontsága: *Dhammo*, *Mikszáth* tősgyökeres magyar talajával, Eduard *David* Sozialismus und Landwirtschaft-ja *Rostand* csengő-bongó rímeivel, az orosz irányregény-irodalom *Houzeau* Csillagászat-történeté-vel, *Darwin*: A fajok eredete *Leopardi* elégiáival, *Wells* tudományos fantasztikumjai a magyar Statisztikai Évkönyvek számoszlopaival, - ki győzné felsorolni azt a könyvtárnyi, ezerfajta művet, amelyet a mai kulturember olthatatlan, egyre követelőbb tudásszomja egy életen át ránk kényszerít.

Hogyan engedhetnők meg magunknak azt a fényüzezt, hogy e végtelen olvasási anyagból még néhány kedves „*livre de chevet*”-t is tarthassunk. Ceruzával olvasunk, aláhúzás, kérdő- és fölkiáltójel, rövid széljegyzet csupán, ami a későbbi újraolvasásra figyelmeztet. És már nagy eredmény az is, ha arra vissza tudunk emlékezni, hogy az olvasottakból minek és hol kellene utánanéznünk.

Könnyebben tudnék felelni a kérdésnek egy másik - szintén nem szokatlan - fogalmazására: ha csak három munkának lehetne a jövő számára fönmaradni, melyekre esnék szavazatom?

Habozás nélkül választanám elsőnek a Bibliát, foglalatát minden idők gondolkodás- és érzésvilágának, a „talio”-n tulmenő kegyetlenségű büntető rendszabályaitól a legeszményibb

egyetemes emberszeretet fennkölt hirdetéséig. - Másodiknak Faust-ot, az egybefoglaló felölését az egyéni lét kiélése minden formájának. És harmadikul a Kommunistisches Manifest-et, a ma már ingadozó gazdasági és társadalmi renden első rést ütött ezt a Jericho-harsonát.

*

Még nagyobb zavarba ejt a második kérdés. Nem nagyon értem rá arról gondolkozni, hogy akár átmenetben, akár véglegesen milyen könyvek gyakoroltak rám mélyebb benyomást. Közélet embere, kinek gondolkodása és cselekvése körét a tömegek életének kérdései töltik be, ne tulajdonítson a saját egyéniségének és az egyénisége kialakulására ható tényezők vizsgálatának olyan nagyképüsködő fontosságot, amelyet az önmaguk tanulmányozásába asszonyosan hisztériás érdeklődéssel, Freud-féle lélekelemzéssel belesüppedt, testben-lélekben elferdült idegroncsok szoktak.

Lekicsinylésével ennek a meddő és értéktelen játéknak, nem is kutatom, mi gyakorolt a magam porszemnyi „én”-jére ilyen vagy olyan befolyást, - hanem azt, hogy milyen uton-módon tudnék hatni másokra, hogy egyre több emberben „életre keljen az a magasabb vágy, a szenvedélyek szenvedélye, a remények reménye, az a vágy, hogy valamennyire hozzájáruljon az élet jobbá és szebbé tételéhez, az inség és bűn, a szomorúság és a szégyen megsemmisítéséhez.”

KÖLTŐK, REGÉNYÍRÓK, SZINMŰIRÓK

ADY ENDRE

a modern magyar líra mestere. *Vér és arany* c. verseskötete egy új irodalmi korszak kiindulópontja lett.

Nagyon korán kezdtem olvasni, nagyon sokat olvastam, sokáig nem válogattam az olvasnivalók között s néhány év óta megint e nem gazdaságos módszerre tértem. Állandó olvasmányom voltaképpen nincs is más, mint a Biblia, de vissza-visszatérő olvasmányaim szép száma van. Például *Jókai* regényeit, olyikat talán negyvenedikszere, olvasom, emlékezéssel, néha-néha és néhol-néhol az első olvasás nagy szenzációjával. Külön örömem megtalálni a még gondosabb *Mikszáth*-nál is, egy-egy anekdotának, ötletnek, furcsaságnak ismétlődését, elváltozását. Tanulságos olvasmányok ezek annak, aki a mostani Magyarországot szeretné kicserélni egy kevésbé urival, káprázóval, de frissebb erejűvel, jobbal. *Petőfi*-t igazán, gyakran most néhány év óta olvasom és szeretem, de *Arany* nagy bűnbánó megtérésem után se lett gyakran óhajtott olvasnivalómmá. *Shakespeare*-re petőfisen áradozót nem írnék, de szintén kellett s ma is sokszor kell mesés világainak némelyikében el-elbarangolnom.

Különös, hogy ama „mélyebb hatást” reám az olvasmányoknak micsoda vegyes társasága tette hét éves koromtól máig. Hét éves koromban kaptam nem éppen jól választott ajándékként *Kisfaludy* Sándor összes verseit; nekem ez a megnyílt menyország volt. (Most jut eszembe, hogy *Csokonai Vitéz* Mihályt majdnem legsűrűbben forgatom ma is könyveim közül s ő is nagyon fiatal koromban mámorosított meg.) *Sue*-regények s hasonlókat után *Goethe* forgatott fel és a Torquato Tasso-t diákkoromban majdnem egészen lefordítottam. Ha jól emlékszem, *Byron*, *Baudelaire*, *Vajda János* és *Tolnai Lajos* voltak nagy, mély szenzációim. Ha még tovább sorolnám őket, még furcsább, vegyesebb s együtt komikusabb volna a névsor. De az olvasnivalóimban is vallom predesztinációs hitemet: mit el kellett olvasnom, kezembe került, akár boltból, akár kölcsön, akár a vasúti kocsiban találtam. Vagy legalább is evvel vigasztalom magam, ha néha kétségeim vannak: vajjon okosan, gurmand-módra, jól válogattam össze s fogyasztottam-e el irodalmi fogásaimat?

ANDOR JÓZSEF

Cyprián, a katolikus világnézet irodalmi főembere, az *Élet* szerkesztője.

1. Kevés könyv állandó olvasmányom tárgya, de ezt a keveset ugyszólván évről-évre elolvasom. Legtöbbször olvastam: *Dickens* Copperfield Dávid-ját és Barnaby Roudge-t, *Thackeray* Hiuság vásárát és Esmond Henrik önéletrajzát. *Gárdonyi*-tól Isten rabjait és a Láthatatlan embert, *Herczeg* Ferencről a Pogányokat és *Móricz* Zsigmondtól a Harmatos rózsát. - *Jókai*-t egész fiatal koromban szerettem és most újra kezdtem megszeretni.

2. A legmélyebb hatást gyakorolta rám átmenetileg: *Sienkiewicz*: Quo Vadis?-a és *Tolsztoj* Anna Karenina-ja. A magyarok közül *Herczeg* Ferenc első könyvei voltak rám hatással. Egy időben Guy de *Maupassant*-t is szerettem. Ujabban a keresztény világnézletű francia regényírók: Renée *Bazin* és Henry *Bordeaux*, s a német *Federer* nyitnak előttem széles irodalmi perspektívát. Általában azt mondhatnám, hogy az élet és emberek művészi ábrázolását szerettem mindig az irodalomban, a megalkudni nem tudó irodalmiságot, az emberi lélek utvesztőjében mélyen szántó, komoly talentumokat.

BABITS MIHÁLY

Dante fordítója, a *Recitativ* és a *Gólyakalifa* költője és az *Irodalmi problémák* írója.

Mielőtt felelnék a kérdésekre, egy megjegyzést kell tennem. Nem szeretném, ha ebben a vallomásban valami esztétikai ítélkezés-félét, véleményeim kifejezését látná az olvasó. Bizony hatással voltak reám olyan könyvek is, melyeket nem sokra becsülök; s viszont remekként bámulok sok olyant, melyek csak csekélyebb s gyorsan tűnő hatást tudtak tenni.

A két kérdésre ezekben felelek:

1. Állandó olvasmányom *ma* jóformán csak *Verlaine* és *Schopenhauer*. (De lehet, hogy jövőre már mások lesznek; tavaly is mások voltak.)

Arany-t, *Vörösmarty*-t nem olvasom: kívülről tudom. Épigy más magyar versköltőkből mindazt, amit különösebben szeretek.

Fáradt perceimben szívesen olvasom a detektívregényeket.

2. Életemben sokat és sokfélét olvastam és sok könyv hatott reám. Nemcsak irodalmat, hanem tudományt is szenvedéllyel olvastam; de csak irodalmi hatásokról fogok itt beszámolni. Vagyis azt irom ide, ami nemcsak gondolkozásomra, hanem érzésemre, hogy úgy mondjam *életemre* hatott.

Gyermekeknek nem voltam nagyon művelt: vidéken nőttem fel. Az első könyv, amit olvastam, *Madarassy* László: *Mari és Tamás és Majomkirály* című regényei voltak. Máig sem volt reám nagyobb hatással olvasmány!

Az első irodalmi ítélet, amit formáltam, az volt, mikor *Hoffmann* Ferencet *Schmid* Kristóf fölé helyeztem.

A kisdíák olvasmányai voltak, időrendben: *Verne*, *Vas Gereben*, *Jókai* (főleg: Kárpáthy Zoltán, Mire megvénülünk, Szegény gazdagok), *Petőfi*.

A nagydiáké: *Madách*, *Kemény* (Zord idők), *Shakespeare*, *Goethe*: *Faust* (fordításban). Később az oroszok, főleg *Turgenjev* (Egy vadász iratai), s az angolok közt *Thackeray* (*Esmond*ot rendkívül sokszor olvastam, magyarul).

Egyetemi hallgató koromban kezdtem idegen nyelven is olvasni. Németül *Heiné*-ből tanultam, kinek ez időben én is lefordítottam majdnem minden versét. Óriási hatással volt ekkor reám a *Raszkolnyikov*. Később filozófusokat kezdtem olvasni: *Nietzsché*-t (*Zarathustra*), *James* pszichológiáját, *Schopenhauer*-t, *Spinozá*-t. Ugyanezen idő kedves olvasmányai voltak *Baudelaire* és *Poe* (főleg versei), aztán *A. France*. A teljesség kedvéért leirom még *Ibsen*, *Tolsztoj*, *Flaubert* neveit. (*Balzac* és *Stendhal* kevésbé hatottak.)

Vörösmarty-t ez időben ismertem meg igazán; s egy félét jóformán kizárólag *Arany*-tanulmányokkal töltöttem. - A római költők közül, akikkel tanulmányaim folytán meg kellett ismerkednem, nagy élvezettel olvastam *Vergilius*-t és *Horatius*-t; az írók közül *Tacitus*-t.

A következő (Baján és Szegeden töltött) éveim kevesebb időt hagytak olvasásra. Főbenyomásaim voltak *Petronius*, *Browning* Robert, *Tennyson* és *Swinburne* (a két utóbbi, azt hiszem, költészetemre is erős hatással volt). Magyarokból *Ady* (legelső jelentkezésekor kezdtem rá figyelni) s *Csokonai*. Ezidőben olvastam még *Pascal* gondolatait.

Fogarasi időzésem alatt tanultam meg görögül. Egy évig alig olvastam máshogy, mint e nyelven. *Homéros*, *Platon* (Symposion, Phaidros, Politeia), *Aischylos*, a lírikusok, a legnagyobb benyomást tették reám. Filozófiai olvasmányom *Bergson*, *Poincaré* voltak. Regény: *Keller* (Leute von Seldwyla). Költők: angolok (*Keats*, *Shelley*) és régi magyarok (*Balassa*, *Zrinyi*, *Berzsenyi*, *Kölcsey*).

Ezután következik mindent elborító érdeklődéssel *Dante* (akivel már Szegeden kezdtem foglalkozni).

Azóta - hogy a fővárosban élek és vénülök - mind kevesebbet olvasok. Újabb impresszióim: az *Oblomov*, *Rimbaud* és főleg *Romain Rolland* (Jean Christophe).

Ime: néhány szót kellett volna mondani s egész életrajz lett. De hiába: se vége, se hossza, mikor arról beszél az ember, amit szeret.

BALÁZS BÉLA

tanár, költő, színműíró. *A vándor énekel*, *Tristán hajóján* c. verseskönyvek és a *Halálos fiatalság* c. dráma írója.

Állandó olvasmányom, úgynevezett „bibliám” nincsen, talán épen a Bibliát kivéve, az is inkább „ujra meg újra visszatérő”-nek volna nevezhető. Ennek oka, hogy nekem könyv sohasem volt közvetlen életforrás és ma már nem sokat olvasok. De azok a könyvek, melyeket, ha nem is látogatok meg gyakran, de állandóan magam mellett érzek, mint hívó szomszédokat (utazásokra magammal viszek), elsősorban *Dosztojevszkij* művei, aztán népdalok és népmesék és mindenféle mythológiák. A napi literaturát egyáltalában nem olvasom és a „literatura” iránt általában kevés az érzékem.

A könyvek, melyek életemre és fejlődésemre legnagyobb befolyással voltak, időrendben a következők:

Gyerekkoromban a német hősmondák egy ifjúság számára átdolgozott illusztrált kiadásban, szerzőjére már nem emlékszem. Ezek fantáziámnak, tudatomnak legmélyén állandó alapként megmaradtak. Tizenegyedik éveamtől a tizenhetedikig *Jókai*-é voltam. (És a magyar történelemé. *Varga Ottó*!) Nem bírom magamat nélküle elképzelni. Aztán olvastam *Jacobsen* Niels Lyhne-jét, mely két döntő szenzációt jelentett számomra. Az egyik, hogy mai „modern” lélek és idegrendszer is lehet irodalmi téma és ez a költészetet az álomdisztanciából közel hozta: emberfelfedezés eszközévé; a másik a stílus, az írásművészet szenzációja volt. (*Jacobsen*-t a Reclam fordításaiban olvastam.) Döntő, feldöntő élményemmé azután csak az egyetemen lett könyv. Először *Hebbel* naplója. Ez probléma-érzékenységem ébredését jelenti. Aztán *Gottfried Keller* *Der grüne Heinrich*-e. Ennek közvetlen hatása volt, hogy a könyv befejezése után való napon egy hátizsákkal és 20 forinttal elindultam vándorolni, térkép nélkül, csak úgy világgá és két hónapig kóboroltam az országutakon. Ezalatt ért a harmadik nagy hatás, népdalok, melyeket *hallottam*, nem olvastam. Azután egy esztendőt *Goethe*-vel töltöttem. Benne, gondolom, az Universalitás volt az új fontos élményem. Aztán *Ibsen*, *Strindberg* és *Maeterlinck*, akik valami különös keveredésben egyszerre hatottak rám, mint drámai formalehetőségek, de csak rövid ideig, mert, hogy úgy mondjam „emberileg” idegnek maradtak. Azután következett a legnagyobb hatás, mellyel valaha könyvek rám voltak, mely életérzésemet és világnézetemet egészen átalakította: *Dosztojevszkij* könyvei. Azután már csak „irodalmi” hatások következnek. Párisban *Verlaine*, *Baudelaire*, *Jammes*. *Paul Claudel* írásainak katedrális monumentalitása és *Charles Louis Philippe* egy új szenzibilitás világába vezettek be. Azután itthon *Ady* *Vér* és arany című kötete volt rám roppant hatással, mely abban nyilatkozott, hogy attól fogva majd két évig nem írtam verseket. Aztán egy esztendeje a kolosszusoknak: *Dante*, *Stendhal*: *Rouge et noir*, *Flaubert*: *Éducation sentimentale*, *Tolsztoj*: *Háboru és béke*. A monumentális formálás nagy szenzációi voltak ezek. Aztán egy esztendeje a belső életnek: *Meister Eckehard* prédikációi; *Kierkegaard*: *Furcht und Zittern*, *Die Krankheit zum Tode*. - Aztán *Lukács György*: *A lélek és a formák* című könyve, mely az impresszionizmus utolsó nyomát törölte le rólam.

Aztán két mű tett nagyon nagy benyomást reám, eredendő hajlandóságomat teljesítve. „Le livre des mille nuits et une nuit.” *Mardrus* csodálatos Ezeregyéjszaka fordítása. És *Martin Buber*: *Chinesische Geister- und Liebesgeschichten*. Az exotikus népmesék és mitoszok különben állandóan legkedvesebb olvasmányaim és kedves íróm *E. T. A. Hofmann* is.

Két nagy hatásról kell még beszámolnom. Husz éves koromban megrendített *Weininger* *Geschlecht und Charakter*-ének pathosza és később *Simmel* György művészetfilozófiai essay-inek szenzibilitása.

Ime, amit erről mondani tudok. Nem nagyon sok könyv, de sok és nagy hatás. Talán ez is egy szerény, de mindenesetre megbízható dokumentuma lesz annak, hogy melyek azok a művek, melyek ma együtt egy egységes kulturát hozhatnak létre, dokumentum egy műveltségtörténeti „összhangzattan” számára.

BENEDEK MARCELL

tanár, fordító, a *Don Juan feltámadása* c. verses regény, *Az erősebb* c. dráma, *Victor Hugo* (élete és művei) és a *Vulkán* c. regény írója.

Szerkesztő uram! Igen okosan tette, hogy három rendbéli figyelmeztetést nyomtatott a válaszlevélpapírra: igazat felelj! Nyilván érzi, hogy háromszorosan nehéz a kérdéseire igazat felelni. Először, mert a körkérdés intézményét nagyon elkoptatták már - primadonnákon és egyéb bájos, de kissé hiu és nem épen őszinte teremtéseken, s a körkérdésre adott válasz csábítja az embert a - primadonnáskodásra. Másodszor: a könyvhöz való viszony magam és sokunk életében oly lírai, annyira intim, hogy nem könnyebb a nyilvánosság előtt beszélni róla, mint akár egy nőhöz való viszonyról. Tulajdonképpen egész önéletrajz, még pedig „mémoires d'outre-tombe” lenne abból, ha alaposan akarna a kérdésre megfelelni az ember. Harmadszor: a hazugság elkerülését nehezíti a világirodalom elismert remekei és kortársak, barátok művei egyaránt. Negyedszer... de hagyjuk, hiszen ön csak háromszor figyelmeztetett az igazságra.

*

Engedelmevel a második kérdésére felelek először. Milyen könyvek tettek rám átmenetileg hatást? (Itt volna szükség az őszinte önéletrajzra.) 15-16 éves koromig meglehetősen válogatás nélkül faltam a könyvet, de alapjában mégis *Verne* és *Jókai* voltak az isteneim, mint akárki másnak. Ezen a koron túl mintha több különálló emberré váltam volna. Körülbelül 16-tól 22-ig egyformán rajongtam *Rostand*-ért és *Ibsen*-ért. Ugyanebbe a korszakba esik *Byron*-imádatom és egy esztendő, mikor a *Buch der Lieder* volt mindennapi olvasmányom. *Niels Lyhne*-t ugyancsak kétszer olvastam életemben, de másodszor olyan időben, mikor az éjszakáimat kellett meglopni érte.

Aztán jöttek évek, amikor senki sem érdekelt különösen; sokat dolgoztam és inkább valami tanáros lelkiismeretességgel iparkodtam elolvasni „mindent, ami fontos”. *Flaubert* ebbe a korba esett; *Bovaryné* és az *Education sentimentale* csak később, újabb meg újabb olvasásra vált jelentőssé az életemben. Ellenben *Anatole France* felfedezése szenzáció volt; de ez a második kérdéshez tartozik.

A *Rostand*-láz elmúltával a „modern” ember maradt a győztes. Az idézőjelek persze nem fejezhetik ki azt a sokféle fentartást, bővítést, ahogy ezt a szót magamra alkalmazom. *Ibsen*-ből megmaradt állandó kísérőnek *Solness*, a *Vadkacsa*, *Rosmersholm*. *Hauptmann*-t szerettem és szeretem, de talán egy darabját sem olvastam kétszer. A modern magyarok egyrészével eleinte értetlenül álltam szemben. *Ady*-t egy felejthetetlen párisi estén hozta közel hozzám *Földessy* kollégám, egy omnibusz tetején magyarázva lelkesen az „Alvó csókpalotát”. Azóta más szemmel nézem és van 30-40 verse, mely „hozzám tartozik”. *Babits*-ot szintén kinevettem eleinte; őt magamtól találtam meg. *Móricz* könyvei közül az „Isten háta mögött” hatott rám legerősebben. Az asszony-írók közt *Kaffka* Margit (Mária évei) és *Szederkényi* Anna (Amig egy asszony eljut odáig). Idegen írók közt az ember-ábrázolás módjával *Thomas Mann* *Buddenbrooks*-a és *Rolland* *Jean-Christophe*-ja fogott meg. Stílusát egyiknek sem szeretem.

Állandó, vagy újra meg újra visszatérő olvasmányaim - erre a kérdésre is csak élete vége felé lehet őszintén felelni az embernek. Az előbb felsoroltak közül *Ibsen* néhány említett darabja, *Flaubert* és a lírikusok térnek gyakran vissza. Az örök emberinek nagy kérdéseit bolygató művek közül *Faust*, *Ember tragédiája* és - ma - főképen *Hamlet*. *Dickens*-t mindig szerettem olvasni és *Copperfield*-et sokszor vettem elő, bizonyosan fogom is még, bár amióta tisztán lá-

tom Dickens „módszerét”, néha idegessé tesz. Arról sem mondtam még le, hogy *Thackeray*-t újra olvasom egyszer. *Shaw*-t pedig valóban gyakran olvasom. *Balzac*-nak *Peau de chagrin*-jét szeretem legjobban.

Most még csak arról van szó, hogy bevalljam: irodalomtörténeti, szociológiai és (kenyérkeresetképen) műfordítási szempontból való olvasásokon kívül kik azok, akiket gyönyörűségből, pihenés gyanánt, éjszaka olvasok?

1. Anatole *France*. Pihenés már, mert annyiszor átettem magamat minden során, hogy akárhol nyitom fel, akármelyik könyvét, ismerős mondatok ismerős zenéjét hallgatom. Világfelfogása, emberlátása eléggé eltölti a lelkemet napközben - este megengedem magamnak azt a luxust, hogy Anatole *France* stílusával „muzsikáltatok magamnak”.

Körülbelül ugyanezt a szerepet töltik be:

2. *Mikszáth* Kálmán (mindegy, melyik könyve);

3. *Molnár* Ferenc. (Muzsika, Ketten beszélnek és - ne tessék nevetni - Pál-utcai fiuk.)

4. Bernhard *Shaw*.

Idáig jutok, elolvasom, amit irtam és látom, hogy sok kedves könyvemmel szemben voltam hálátlan. Valami öntudat-alatti affektálás lehetett abban, hogy irodalomtanár létemre hallgattam *Arany*-ról, *Petőfi*-ről - pedig különösen *Arany* valósággal „benne van” a nyelvemben, a tollamban. Hallgattam - ezt már tudatosan tettem - a mai idősebb, „hatalmon levő” generáció ama könyveiről, melyek pedig igazán hatottak rám. Nem lehet büntetlenül hat esztendeig olvasni *Cyranót*. Az ember még akkor sem bókol *Richelieu* biborosnak, ha véletlenül jó tragédiát ír.

BIRÓ LAJOS

a rövid, drámai dikcióju novella mestere. *Huszonegy novella* című kötetével egy ugrással az elsők közé került. Regényeiben (*Diadalmas asszony*, *Serpoullette* stb.) és drámáiban sűrített élet száguld.

1. *Arany, Jókai, Dosztojevszkij, Carlyle, Renan.*
2. *Arany, Jókai, Dosztojevszkij, Carlyle, Renan.*

CHOLNOKY LÁSZLÓ

a fantasztikus irodalom képviselője, a *Bertalan éjszakája* c. novellagyűjtemény írója.

Kedvenc, időnkint visszatérő olvasmány; író, akinek a munkássága az emberre befolyással volt, - a jóhiszemű kérdés tendenciája ugyebár tiszta: kifejtendő és megmagyarázandó lenne az íróművész egyénisége, iránya, egyszerűen ő maga, a művész.

Csak hogy a megmagyarázásnak ez a módja teljesen céljättévesztett kísérlet csupán.

Az igazi művész egyéniségét ilyen megállapítások alapján elintézni nem lehet. Körülbelül egyáltalán nem is lehet másként, mint élettani alapon. Ezt így értem: az író nem azért követi ezt vagy amazt az irányt, nem azért álmatag vagy agresszív, nem azért könnyed vagy tűnődékeny, mert egy másik író ilyen vagy amolyan irányban hatott rá, hanem egyszerűen azért, mert a szülei ilyen, amolyan hajlandóságú idegrendszerrel indították el útjának a megalkotás nagy pillanatában.

Bármiként áll is azonban a dolog, az kétségtelen, hogy mindenekelőtt a feltett kérdésre kell megfelelnem.

Legkedvesebb olvasmányaim, - még abban az időben, amikor Isten úr még nem intézkedett úgy, hogy minden időm és gondom a megélhetésre fordítassék, - a következők voltak.

Legelőször az ószövetségi szentírás, mert ez a legszebb líra a világon, persze csak bizonyos távolságról nézve, de, úgy látszik, már gyerekkoromban is volt annyi úri tapintatom, hogy nem furakodtam hozzá túlközel.

Azután *Boccaccio* Dekameronja. Kezdetben persze azért, mert meztelen asszonyokról van benne szó, de az érettebb időben főként azért, mert a nyugodalmas, derűs, az embert valójában megillető élet illatos leheletét éreztem kiáradni belőle, amely illat visszaringatott az anyaméhből hozott boldogságvágy gyönyörű körébe.

Következett E. T. A. *Hoffmann*. Elolvastam legalább tízszer Hoffmann minden munkáját, lefordítottam a Kater Murr-t, az Elixire des Teufels-t, a Klein Zach's-t, a Meister Martin-t, - szóval teljesen beleéltem magamat e kedves, zseniális, furcsa íróember különös világába, mégis egészen bizonyosra veszem, hogy Hoffmann és csekélységem között perabszolúte semmi lelki rokonság sincsen és hogy Hoffmann-t, - úgy, mint korábban *Andersen*-t - nem azért olvastam szinte szédült mohósággal, mintha már éreztem volna, hogy ők lesznek író-ideáljaim, - hanem mert a hajlandóságom öfeléjük terelgetett. Olvastam ezer mást is, - tehát a választás lehetősége megvolt a számomra más irányban is, - és én mégis ezekhez hajlottam, mert, amint mondtam, az ideghajlandóságom öhozzájuk húzott.

A pragmatikus életírásnak, életprogram-, művészi-irány-megmagyarázásnak első, öntudatos korom óta nemcsak gyűlölője, de kínos-ideges megmosolygója is voltam. Körülbelül bizonyos, hogy azért, mert felismertem, hogy az ilyen meghatározás értéke nulla, mert hibás időbeli sorrenden alapszik. A dolgok időrendi egymáshoz-illesztése téves. Vagyis: X. nem azért lett vizionárius, mert Hoffmann volt a kedvenc írója, hanem megfordítva: X.-nek azért lett Hoffmann a kedvenc olvasmánya, mert álomlátónak, az elképzeltségekhez-menekülőnek született.

Írói munkásságomra egyetlen író volt befolyással. - Önmagam.

CSATHÓ KÁLMÁN

a Nemzeti Színház rendezője, a *Varju a toronyórán*, *Most kél a nap* c. regények írója.

Állandóan visszatérő olvasmányaim közt *Dickens*-nek három és *Tolsztoj*-nak két regénye a legállandóbban tér vissza hozzám. Sokat olvastam az ó- és az új-testamentumot. *Goethé*-t gyakran, *Schiller*-t ritkán. *Petőfi*-t és *Arany*-t ugyyszólván minden évben újra olvasom.

Szinműírókról nem tudok számot adni, mert állandó összeköttetésben élek színházi mester-ségem következtében a legnagyobbaktól a legkisebbekig egy egész sereggel - ezek tehát nem számitanak.

Minthogy azonban általában az a szokásom, hogy újra meg újra elolvasom, amit jónak találtam, egy egész könyvtárat kellene fősorolnom, mint állandó visszatérő olvasmányt.

A legnagyobb hatást *Jókai* Aranyembere tette rám tizennégyéves koromban. Ehhez csak az volt fogható, mikor tizenhét éves koromban *Puskin* Anyégin-je került a kezembe a *Bérczy* fordításában. Azóta nem volt rám ily hatással sem könyv, sem semmi más. De ennek talán nem is a könyvekben van az oka, hanem az én akkori nagy fiatalságomban.

GÁRDONYI GÉZA²

egy duzzadó egészségű magyar mikrokozmosz megteremtője. Többek között *A láthatatlan ember*, *Isten rabjai* c. regények és a *Füzfalevél*, *nyárfalevél* c. verseskönyv írója.

Három könyvet mondhatok gondolkodásom három nagy fordulójának:

Az egyik volt *Büchner*. Tizenkilenc, vagy húsz éves koromban olvastam. Ugy hatott rám, mint a dermesztő mérég.

A másik volt *Darwin*. Harmincnégy éves koromban olvastam. Ugy hatott rám, mint a fagy-olvasztó tavaszi napsugár.

A harmadik: *Buddha* beszédei. Negyven éves multam már, mikor megszerezhettem. Ez úgy hatott rám, mint a mesebeli *élet vize*, amely örök életerőt ad annak, aki belőle iszik.

Ezek mellett persze más könyvek is hatottak rám. De olyan könyv, amelyet többször is el olvasok, csak egy van: az Újtestámentum. Mindennap olvasok belőle már több húsz événél. Mindig ott van az éjjeli asztalomon. A koporsómban is az legyen a szívemen.

² L. a függelékben az írónak a Gyalui-féle körkérdésre adott válaszát is.

HARSÁNYI KÁLMÁN

Egy idő óta hallgató, maga utjait járó költő, *A tölgylevél* c. verses elbeszélés, több verskötet és egy kis kör által nagyratartott mély regénynek, a *Kristálynézők*-nek írója.

ad. 1. Állandó olvasmányaim egyáltalán nincsenek; akadnak azonban újra meg újra visszatérők, csak hogy időközben én magam már annyira megváltoztam, hogy merem állítani: sohasem éltem át kétszer ugyanazt ugyanegy könyv olvasásakor. Ezek a nagy időközben újra meg újra visszatérő olvasmányaim különben egytől-egyig banalitások: a mindenki könyvei: a Biblia, Robinzon, Don Quijote és Gulliver.

Valahányszor újra elmerülök bennük, mindannyiszor újra kell értékelnem őket s értéküket végérvényesen valószínűleg sohasem fogom megállapítani, ami természetes is, hiszen élek s ők is élnek; én egész bizonyosan változom, náluk pedig csak látszat, hogy századokon át ugyanazok.

Volt idő, hogy a Bibliát kritikátlan áhitattal olvastam, de olvastam később, a veszedelmes titánkorbán gúnyos széljegyzetekkel, kiábrándultan is; olvastam úgy is, mint történelmi művet, úgy is, mint zagyva költői anthológiát, úgy is, mint sugallott megnyilatkozást, legutóbb pedig mint prototípusát a szó legnemesebb értelmében vett tökéletes naivságnak. Csak egyetlenegy könyve volt mindig s talán marad is szivemben szinte makulátlanul több-mint-emberi: János evangélioma.

Robinzon fajsúlya gyermekkorom óta hallatlan megsokszorozódott a szememben. Alapgon-dolatát tekintve nem is ismerek hatalmasabb alkotást, bár rá kellett jönnöm, hogy ez a legnagyobb ember gondolat önkéntelen és nem tudatos. *De Foe*-nak jóformán halvány sejtelve sem volt róla, hogy a civilizáció és az etikai kultúra tragikomikus vergődéseinek történetét írja meg hallatlanul művészi dióhéj-tömörítésben.

Don Quijote? Gyermekkoromban egy kicsit úntam, serdülő koromban nagyokat nevettem rajta, férfivá éretten belém-belém nyilallt, ma megkönnyezem, s ezekért a könnyekért nem tudom magamat később sem kinevetni. Bizonyosra veszem, hogy vénségemre keservesen meg fog ríkatni az a diáklevérte, megszegyenült, legnemesebb lovag.

Swift-tel, akit egy időben szerettem a világirodalom legfeketebb klasszikusának nevezni, körülbelül fordított viszonyban vagyok. Nagyon megkínzott és nagyon levert valamikor. Ma, bár Gulliver soha sem volt még aktuálisabb, - inkább alkotóját szánom derűben való fogyatkozásáért, mint a benne ábrázolt yahoo-paródiát. Foltos napok vagyunk, nem foltok a napon, - az a meggyőződés. De mégis kedves könyvem ez a fekete tükör. Rossz, hibás, velejében elvétett, nem, nem, nem igaz, de mégis ez eddig a legjelesebb ember-kritikai mű.

ad. 2. Hét éves koromban kezembe adták *Petőfi*-nek egy kis egykötetes kiadását, s megengedték, hogy elolvassam belőle János vitézt. Tetszett; csak annyira, mint bármely más gyermeknek. De ahogy bevégeztem, ráesett a tekintetem az Apostol első pár sorára. „Olyan fekete a világ, mint a kibérelt lelkiismeret.” Mi ez? Mi ez a sötét érthetetlenség? Egész életem folyamán nem emlékszem ekkora lelki felborulásra. Mintha, átrágva magamat a János vitéz mesevilág-rizskásahegyén, egyszerre valami soha nem álmodott hol-hideg, hol-forró, hol vaksötét, hol kápráztatóan fényes, előttem merőben új, de valóságos világba jutottam volna, amelyben minden igaz, mert véres és jégcsapos, jajszös és nagyot akaró. Valami kimondhatatlanul új volt nekem ez a meg sem érthetett lobogó indulat az után az egyszerre csacsi-ságnak minősített kis népmese után. János vitéznek be is fellegett, föl sem lapoztam többé.

Hanem az Apostolt elolvastam egyvégtiben; bódult fejjel tettem le, s ujrakezdtem. A következő két éven belül - pontosan számon tartottam - összesen negyvenkétszer olvastam végig, mindig a megpattanásig feszült idegekkel. Ez volt a leghevesebb hatás, melyet könyv valaha rám tett. Mit olvashattam ki belőle azzal a lázas gyerekfejjel, ma már aligha tudnám számon venni. Ujra el kellene olvasnom, de arra nem vállalkozom. Tartozom vele kisfiú-énemnek, hogy meghagyjam neki azt a fájóan édes, felkorbácsolt gondolat-zűrzavart, amelyet ma talán egy mosollyal valami kis semmitmondó epizóddá fagyasztanék. Így biztosabban tudom, mert érzem, hogy a kisfiú-lelkem fenekén először megrezzent titkos iránytű akkor fordult végzetes kényszerűséggel a mágneses jégcsapok felé.

Serdülő korom legszebb emlékei Manfred, meg Az ember tragédiája. Évekig voltak kísérő társaim. Talán éppen *Madách* volt az oka, hogy leglángolóbb ifjúkoromban annyira lenyűgözött a francia forradalom. Legjobban *Michelet*, majd *Lamartine*, de nem csekély fokban sikerült magamra szuggerálnom, hogy Camille *Desmoulins* és Mme *Roland* írásait is gyönyörűséggel olvasom, ami kétségtelenül csak öncsalás lehetett. De legalább nem volt miért megutálnom őket, mint *Rousseau*-t, kinek Vallomásait ugyanakkor még a legnagyobbyszerű alkotások közé soroztam.

Ezek után *Macaulay*, *Taine*, *Darwin*, *Schopenhauer* és *Pascal* következett. Bertrand Barère-t és Bacon-t, Graindorge-t, a Voyage on the Beagle-t, az Aphorismen zur Lebensweisheit-ot és a Gondolatok-at máig is szeretem.

Később egyre ritkultak a csemegék, azok, amelyekről csakugyan elmondhatnám, hogy elementáris hatást gyakoroltak volna rám. Mikor a szellemi mindenevés kritikaivá fejlődik, megszűnnek lázas elragadtatásai. Ez a büntetése. Hanem azért mégis akadt érett koromban is néhány ilyen gyönyörűségem. Legelső sorban talán a *Browning*-pár levélváltása, *Dosztojevszkij* (különösen az Idiota meg az Egy halottas ház emlékiratai), *Goncourt*-ék naplója, *Eckermann* beszélgetései *Goethe*-vel, a Vedânta hatvan upanizádja, Lafcadio *Hearn* Japánról írt könyvei és Jules H. *Fabre* Souvenirs entomologiques-ja.

Mindig változtam és mindig változom; nem felelek a holnapért; de ha ma azt mondanák, hogy könyvtáramból csak három munkát tarthatok meg: ma azt mondanám, hogy *Bolyai*-ékon, *Platon* Sokrates védekezésén és a pusztán adattár Handwörterbuch der Naturwissenschaften-en kívül ám vigyenek mindent. Bolyaiék azt adják meg nekem, amit Bach muzsikáján kívül már sehonnan sem kapok: áhitatot. Sokratest minden valaha élt ember közül a legkülönbnek tartom s úgy szeretem, mint élő valakit. A Handwörterbuch tíz mastodon-kötetének pedánsul tökéletes adat-tömege pedig talán azért olyan kedves nekem, mert magamnak kell beléfűjnom az összefogó lelket s ez a - tulajdonképpen istent majmoló - munka olvasó embernek a legnagyobb gyönyörűség.

Dél-Macedónia, 1918 február.

HELTAI JENŐ

a pesti dal, a pesti irodalmi argot megteremtője, a *Versek és Füzfasip* c. verseskönyvek, *Az utolsó bohém* s még egy sereg vidám regény írója.

Nagyon sokat és rendszer nélkül olvasok; elolvasok mindent, ami a kezem ügyébe akad; természetesen sok olyat is, amit nem volt érdemes elolvasni. Csak egy a szomorú, az, hogy a memóriám nagyon rossz, amit elolvastam, legtöbbször bizony el is felejtettem.

Legkedvesebb olvasmányom a vers, a líra, az mindig felüdit. *Petőfi*, *Arany*, *Csokonai*, *Vörösmarty*, a németek közül csak *Goethe* és *Heine*, aztán vad összevisszaságban: *Béranger* és *Verlaine*, *Baudelaire*, *Moréas*, egy pár ismeretlen vagy kevésbé ismert költő: *Jean Lorrain*, *Emile Gudeau*, *Lafargue*, *Tristan Klingsor*, akikhez mindig újra meg újra visszatérek, *Puskin* és egy pár arab költő. Rengeteg szindarabot olvasok, azután színházak és színészek történeteit, emlékiratait. Állandóan foglalkozom a magyar szabadságharccal és a 18. századdal - megemlítésre méltó eredmény nélkül. Ugyanilyen reménytelen meddőséggel búvárokodok a természettudomány, a nyelvtudomány s az ugynevezett titkos tudományok mélységeiben is. Aránylag kevés regényt olvasok.

Azt a könyvet, amely egyszer hatott reám, másodszor és harmadszor is elolvastam. Mégis, ha visszagondolok azokra, melyek „átmenetileg” mélyebben megrendítettek, kb. ezt a névsort szűrhetem le: *Madách*: Az ember tragédiája. *Andersen* meséi, *Heine* dalai, *Murger*: Jelenetek a bohéméletből, *Zola*: *Germinal*, *Casanova* visszaemlékezései, *Tolsztoj*: Feltámadás, *Dickens*: *Twist Olivér*, Az Ezeregyéjszaka meséi, *Poe* Edgár novellái, I. H. *Fabre*-nak a bogarakról írt nagy munkája, *Henry Becque*: A párizsi asszony, *Jókai*: A köszívü ember fiai, *Rétif de la Bretonne*: *Monsieur Nicolas* és *Guy de Maupassant* novellái.

HORVÁT HENRIK

költő és műfordító, a modern magyar líra remekeit ő költi át mesteri módon német nyelvre.

Leggyakrabban visszatérő olvasmányaim: *Goethe*: Faust első és második része, *Flaubert*: Bouvard et Pécuchet és Karl *Kraus* írásai.

KARINTHY FRIGYES

az irodalmi karrikatura mestere, az *Igy irtok ti, Igy láttatok ti* írója. Novelláinak embervilágát (*Esik a hó, Két hajó, Találkozásom egy fiatal-emberrel*) kozmikus perspektívákba helyezi.

Pontosan szeretnék válaszolni a kérdésre, melyről felteszem, hogy nem az iránt érdeklődik, melyek ama könyvek, amiket jóknak, irodalmilag értékesnek tartok (az erre adott válaszok unalmas, egyhangu felsorolásokra vezetnének), hanem, hogy melyek azok, amiket szeretek, anélkül, hogy tudnám miért, gyakran esztétikai vagy etikai vagy filozófiai meggyőződéselem ellenére is; - amiket (nagyon helyes a kérdés) megújra elolvasok, fokozódó élvezettel, mintha nemes zenét hallgatnék, amit annál jobban élvezek, minél jobban ismerem.

Raszkolnyikov, Anyégin, Oblomov, Holt lelkek, aztán *Tolsztoj*-nak egy hosszabb elbeszélése: Ilyics Iván halála című, a legjobb novella, Kreutzer szonáta; Tavaszi hullámok.

Swift Gulliver-je, *Fielding* Tom Jones-ja, *Bunyan* könyve: The Pilgrim's Progress. *Dickens*-től: Dombey and son, Pickwick papers, *Shaw*: Man and Superman és Cézár. *Shakespeare*: Lear király. *Charlotte Brontë*: The orphan of Lovood. *Jerome*: Regényvázlatok. *Wells*: War of Worlds, *Carlyle*: A francia forradalom története, *Jensen* novellái és Madame D'Oré-ja. *Geyerstamm*: Régi levelek, - és minden északi regényt, aminek tónusa van, egyszerű és mély. *Strindberg* vallomásai.

Diderot: Rameau unokaöccse, *Balzac*: Goriot apó, *Flaubert*: Bovaryné, *Zola*: Föld, *Anatole France*: Thaïs, Le Crime de Sylvestre Bonnard, *Voltaire*: Candide, *Rousseau*: Confessions.

D'Annunzio: Fuoco, *Sylvio Pellico*: I miei prigionieri.

Nem folytatom - most veszem észre, nem tudok felelni. Holnap talán mást irtam volna, mint ma. A legszebb könyvet - ez kellene hogy legyen minden írónak a hite - még nem irták meg.

KÁRPÁTI AURÉL

a *Budai képeskönyv*, *Kőmíves Kelemen* c. szindarab és a *Három régi esztendő* c. regény írója.

Huszonhét éve, hogy barátságot kötöttem a nyomtatott betűvel, s szinte pontosan megjelölhető rövidebb-hosszabb periódusokban változtak „állandó” olvasmányaim, nemcsak szerzők, de - hogy ezt a kellemetlen szót használjam - műfajok szerint is. Megpróbálom tehát, ha hézagosan is, időrendbe foglalva beszámolni újra meg újra visszatérő olvasmányaimról.

Kilenc éves koromban a padláson egy csonka *Vörösmarty*-kötetre bukkantam s ebben a Julius Caesar első három felvonására. A többi hiányzott belőle. Ez a *Shakespeare*-dráma, amelyről nem is sejtettem, hogy szindarab, még kevésbé, hogy versben van írva, felejthetetlen hatással volt reám. Ebből és az ugyancsak ott talált Marót bán-ból egész oldalakat szavaltam fenhangon. Különben gyermekkoromnak *De Foe* Robinzonja és *Cooper* Utolsó Mohikánja volt legmaradandóbb irodalmi szenzációja. Ezek után az obligát *Verne*- és *Jókai*-korszak következett.

Tizennyolc éves lehettem, mikor *Dosztojevszkij* Raszkolnyikovja - ez különben máig is elkísért - s *Zolá*-nak egy meglehetősen művészietlen, de akkoriban engem a rajongásig hevítő regénye, az *Igazság*, került a kezembe. Ezt a két könyvet nagyon sokszor elolvastam. Mellettük még *Schopenhauer*-nek a halálról írott értekezése, *Poe* költeményei s *Gorkij*-nak - az időtájt magyarul tömegesen megjelent - könyvei tették reám a legmélyebb hatást. A magyarok közül *Reviczky*-t forgattam a legszívesebben.

Azután - körülbelül huszonöt éves koromig - jöttek a francia poéták és *Ady* forradalmat jelentő költészete. Persze a *Wilde*-lázat sem kerültem el, bár meglehetősen gyorsan átestem rajta. A tizenkilencedik század nagy regényei, különösen a *Bovaryné*, *Goriot* apó, a *Holt lelkek*, *Oblomov*, a *Háboru és béke*, *Esmond* Henrik, *Copperfield* Dávid, *Kemény* Gyulai Pálja és *Zord* időkje lettek állandó olvasmányaim később. Majd a regényre vonatkozó essay-irodalomból *Faguet*, *Taine*, *Kemény*, *Péterfy* stb. Ezek mellett *Rousseau* Vallomásai, a *Faust* második része, az *Ember* tragédiája - talán a legsúlyosabb magyar könyv a *Halotti beszéd* óta, - *Ibsen*, *Marlowe*, *Molière* s néhány *Hauptmann*, a valóságban talán nem ilyen rendetlen összevisszaságban. Végül - elég későn - a *Toldi* estéje, a *Csongor és Tünde* és - *Shakespeare*.

A háboru első esztendejében döntő jelentőségű fordulatot jelentett számomra a Kommunista kiáltvány, ez az irodalmi szempontból is klasszikus írás. Utána *Marx* és *Engels* több munkái következtek s pár év óta alig olvastam mást, mint szociológiai munkát s néhány ezekkel kapcsolatos történelmi monografiát. A magyar szótárhoz azonban máig sem lettem hűtlen, épúgy, mint *Kriza* Vadrózsáihoz.

De azt hiszem, máris többet vallottam a kelleténél, jóllehet egész biztosan érzem, hogy egy csomó kedvencemmel mostohán bántam. Hogy mely könyvek tették reám a legmélyebb hatást, azt végre is leginkább az írásaimnak kellene elárulniok. Ott - e tekintetben - minden feszélyezettség nélkül szokott megnyilatkozni az ember, talán mert az öntudata kevésbé van résen, mint, ha egy feltett kérdésre felel. Valószínű különben, hogy az állandó olvasmányok egyszersmind a legmélyebb hatásuak is, én legalább ennek tulajdonitom, hogy a *Bovaryné*t vagy tizenkétszer elolvastam. Bár mondom, a hatás nyomozása a kritikusra tartozik, aki, ha kicsit maliciózus akar lenni, egyformán konstatálhatja, hogy a szerzőn meglátszik olvasmányainak hatása, avagy ellenkezőleg, azok nyomot sem hagytak rajta.

KASSÁK LAJOS

az irodalmi expresszionizmusnak képviselője és a *Ma* körül csoportosuló ifjú íróknak vezéralakja. *Misilló királysága* c. még naturalista regénye mostanában jelent meg.

Hogy az anketon, ha csak néhány sorral is részt vehessek: legelsőbbben a feladott kérdéseket kell így visszajára állitanom: melyek azok a könyvek, amelyek formájukkal és tartalmukkal a legkevésbé dühítették meg? Mert bevallom, sem a régiséggyűjtéshez, sem a szórakoztató játékhöz nincs sok érzékem. S általában és vérré vált elvből utálom a mai kulturfelődésnek fölfujt, minden tökféből kicsurgatott literatúrát. Hitem, hogy az irodalomnak és tágabban: minden művészetnek a reális tudományok előtt fáklyázó intuitív forradalmi erőnek kell lennie. Ezzel szemben a mi irodalmunk a legjobb esetben is csak l'art pour l'art játék, - egy magába bolondult én kifelé tetszelgése. Ezen alul pedig ponyva, amely szociális szempontból (és jobbra kívánczó emberiségünknek egyelőre ez a legfontosabb szempontja) kártékonyabb minden bacillus melegágyánál, mert holdkóros romantikájával, - maga a világot rendben láttató tunyaság. Így látom a mi irodalmunkat s a mi ezen kívül esik, magasan fölibe áll, az alig több 2X2 komoly élet munkásságánál.

A magyar könyvek közül *Ady* Endre, *Móricz* Zsigmond, *Révész* Béla, *Szabó* Dezső és *Szomory* Dezső munkái azok, amelyeket legalább a szakmabeli örökös kíváncsiságával el tudok olvasni. Ez az öt ember, akit ha nem is teljes világnézetével, de előbbre és előbbre lökő temperamentumával érdemesen közel tudok magamhoz.

A könyvek nyugodtan testes formátumával egyedül a Kner-nyomda barátkoztat céljaihoz.

Az idegenből portált irodalmunkról sem máshangu a véleményem és kiválasztott emberem sem több a mienknél. Formahibáin kívül, általában az orosz irodalmat tartom leginkább a mában gyökerezőnek és az előrevezető utak legtisztább lámpásának. A nagy tendenciák csonotos kibökődése nélkül és mindig bevallott tendenciával, ők a vérükben megkülönböztetettek: forradalmárok és humanisták!

S az élő „nagyságok” közül még *Bernard Shaw*.

De kívülük senki, „szellemes” *Anatole France* és „kedves” *Thomas Mann*.

Szóval, nem vagyok minden alapon és minden formában nagy barátja a „könyveknek”; a ma portált irodalomnak meg, mint az intenzív, mozgalmas élet léhaságba játszójának, passzívításba busítójának - minden eszközzel ellensége.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

a *Négy fal között*, a *Szegény kis gyermek panaszai*, a *Mák és Mágia* c. vers-
és a *Bűbájosok* c. novellagyűjtemény költője, műfordító.

Minden könyv közül legmélyebb hatást gyakorolta rám *Tolsztoj* Leónak Ilyics Iván halála
című elbeszélése.

KOZMA ANDOR

Koboz, hirlapíró és országgyűlési képviselő, a verses szatíra mestere, a Magyar symphoniák írója.

Az első kérdésre válaszom:

Goethe Faustja, különösen a II. rész; *Arany* János költeményeiből az *Őszikék*, néhány ballada, *Nagyidai cigányok*, *Bolond Istók*; *Carlyle*, *Macaulay*; regényíróm mindig *Dickens* volt, ma is az; a Bibliát, különösen a prófétákat, szintén újra meg újra olvasom, ha időm van rá.

A második kérdés: „átmenetileg”, nekem nehéz. Amit valaha olvastam és hatást tett rám, az elevenen megmaradt bennem máig; nem lettem hűtelen egyetlen kedves szerzőmhöz sem. Most olvastam *Kóbor* Tamás három regényét. Igen mély hatást tettek rám. Különösen a *Ki a ghettóból* címűt nagy és nemes alkotásnak tartom. A másik kettőből is ritka nagy kvalitású író komoly, bús szeme néz felém. Nem hiszem, hogy ez a véleményem csak „átmeneti” lenne.

LENGYEL MENYHÉRT

színműíró. *A nagy fejedelem*, a *Hálás utókor*, *Falusi idyll*, a *Tájfű*,
Charlotte kisasszony és az *Egyszerű gondolatok* írója.

Állandó olvasmányom a Biblia, mely tele van a legcsodálatosabb történetekkel.

Nagyon szeretem *Plutarchos*-t, *Horatius*-t, - igen megragadott s mindig foglalkoztat Tacitus.
Legjobban izgatott s a régi római életről legmaradandóbb képzetet adott *Suetonius*.

Shakespeare-höz mindig bámulattal térek vissza.

Átmenetileg mély benyomást gyakoroltak rám *Ibsen* s *Strindberg* színdarabjai.

A könyvek könyvének *Swift* Gulliver-jét tartom, rettenetes pesszimizmusát a mai idők
eseményei teljesen igazolták.

Mindig újra előveszem *Ady* verseit s *Meyer Konrád Ferdinánd* elbeszéléseit.

költő és iparművész, a *Hazajáró versek* írója.

Kissé lírikus lett ez a könyveket áttekintő írás. De számomra a könyvek egyrészt sokkalta inkább próféták, utbaigazító magamraderítők voltak, mint objektív értéktételek hordozói. Másrészt, mikor emlékembe idéztem kedvenc könyveimet, meglepetve láttam, hogy mai szellemi állapotomnak indokolását nem tudom belőlük meríteni. Minden könyvön keresztül ugyanazok az érzések és értelmek sugárzottak felém, a magamraeszmélés, a már tudottakra való visszaemlékezés sajátos hatásaival. Ezért kell olvasmányaimon köröszül magamról beszélnem.

Keveset olvastam rendszeresen, sokat köszönhetek futólag lapozgatott könyvek papíráról szemembe és lelkembe szökött egyes mondatoknak, legtöbbet úgy hiszem az élőszo közvetített számomra az emberiség szellemi kincséből. Épen a legérdekesebb könyvek csábitanak arra, hogy abbahagyva olvasásukat, gondolkodjam felettük. A végigolvasás parancsát rendszeren csak olyan könyvekkel szemben éreztem, melyek nem annyira gondolatartalmukkal, mint inkább a tartalom megformázásával hatottak rám, *műtárgy-könyvek* ezek, melyek csak a maguk teljes mivoltában szimbolizálják jelentésüket. - Legkedvesebb könyvemet, legadakozóbb prófétámat el sem olvastam talán.

Az idők elején két képeskönyv volt. Az egyik a fájdalom lehetőségét idézte először elém, a sors kérlelhetetlen korlátai közt vergődő embert, a bünbeesés vak véletlenségét, magánosságát. Mindezt az érzést egy kép indította meg bennem, persze homályos öntudatlanul. Sáros utcán elejtett tejesköcsög mellett siró kislányt ábrázolt. Hatása erős lehetett, mert mikor közel harminc év után kezembe került ez a kép, sirva fakadtam. Ehhez a harmadik évemből származó emlékhez kapcsolódik minden irodalmi tragikum, mely megindított. *Hebbel* Judithjától, *Herodes* és *Mariannejától* egy istenes mesevilágot, dalos lírai sikolyokat áthidaló ív vezet vissza a tejes köcsöghöz, az ember és a sors kettészakadásának számomra első szimbolizációhoz. Tragikus feszültségek teljesítő feloldását jelenti ma számomra a görög tragédiák formába váltott, megváltott szenvedése. A lélek kerülőutjait megjárva, derű hatását keltik bennem, az élet tökéletes formába mentettségét, az ember egyik végleges részlet-hóditását, valamit, ami többet sohasem lehet a kháoszé.

De vissza kell térnem még egy régi képeskönyvhöz. Ez derűs mandulafa-történet: rügyezés, gyümölcsözés, - beszélő gyermekforma virágok. A fejlődés érzése derengett bennem, gyümölcsbe érő bimbó, gyermekké elevenedő növény, közösségek és kapcsolódások kedvesen kéjes sejtései. Később *Goethe* *Metamorphose der Pflanzen*-je, a Jatakamok és bölcsék írástörvényeiből megsejtett átlátásai békítettek és boldogítottak ilyenféleképpen.

Mesét olvastam mindig, de a mese nem rögzíthető könyvhöz, külön életet él, véletlen, hogy milyen elbeszélő ajkán, melyik könyv lapján kerül hozzánk. Csipke-rózsa, a Zöld disznó (*La belle et la bête* magyardadára fordítva) és *Savitri* voltak kedvenc meséim. Szószzerinti hittel, eleven bizalommal fogadtam a meséket. Tizenöt éves koromig féltett és kissé szégyenlett álmom, majdnem emlékeztem rá, hogy elvarázsolt növény, királylány, tündér vagyok. Máig is minden írás között mesék állanak legközelebb hozzám, a valóságból, önmagam törvényeiből többet sejtettek meg velem, mint bármely más betűbe szedett tanítás. Ezeregyéjszaka velem nőtt, keletthonvágyat plántálva belém. *Scherr* *Bildersaal der Weltliteratur* antológiájából kikerestem minden keleti fordítást; keleti vallásokra vonatkozót, minden kezembe akadt történelemből. *Bánfi* János Egyszer volt, hol nem volt mesegyűjteménye nagy befolyást gyakorolt rám. Valahányszor mesét próbáltam írni, mindig meg kellett küzdenem ennek a

könyvnek belém rögződött stilushibáival. Husz év után nemrég ismét kezembe került, legtöbb képére ismét pontosan emlékeztem. Szívesen lapozgatom.

Lamé-Fleury Mithologie-ja, mikor hat-nyolc éves voltam! Istenek, félig megértettek, rettenetek, szépek, szerelmesek, teremtők mindenütt. Minden Istenben hittem. Kelet-honvágy, mese-honvágy, természet-honvágy volt gyermekségem legintenzívebb érzése. Madame *Spiry* Heindli című honvágytörténete ezért legkedvesebb realisztikus gyermekolvasmányom.

Tizenkétéves lehettem, mikor az ember megszületett számomra, emberi érzések, szabadságért rajongás - és belehullásom a valóságba, első szerelem. *Petőfi* Apostola (velezsongott a régi világból János vitéz), *Heine* Buch der Lieder-je, *Musset* Rollája és legédesebb szerelmes, kedves, tizenhároméves könyv, *Tennyson* Királyidilljei. Történelmi regényekbe burkolódtam. *Ebers*-et olvasva, a napistent imádtam, *Dahn* Odhins Trost-jából ezt a mondatot irtam füzetembe: „Allein ist einzig das All, das All allem ist ewig.”

Homályosan emlékszem valamire, ami életigazoló Istenbizalmamat megingatta. Változtatni kívántam a világon és önmagamon, - utmutatást kerestem. *Renan*-ra bukkantam, - térítő hatással volt rám. Études d'histoire religieuses-jei vallásos rajongásba hoztak. Egy mondata: „tout se fait avec tout” kapunyitás volt, ezen gondolat résén át öntudatosodott meg bennem minden dolgok szerves összefüggése, fontossága, részvétele a teremtésben. Derengett bennem később megismert misztikusok „Istennek segítő világa”. Ekkor emlékszem a gyenge virágsziromra, melyet a pantheisztikus vihar sodort felém, *Téophile Gauthier* Affinités secrètes című versére. Az Evangéliumokat szomorú lemondással olvastam, nem tudtam krisztusi jóságra törekedni, *Nietzsche* hömpölygő mondatai szakadtak rám, Zarathustrája igazolta szentté legyőzhetetlen önzésemet.

Arany Buda halála, *Tolsztoj* Háború és békéje az élettel telített formaszépség ma is ekkép értékelt benyomásai voltak. Átmenetileg *Taine* Philosophie de l'art-ja, *Fromentin* Maitres d'autrefois-ja impresszionáltak.

Szó nélkül nem hagyhatom - vasuton véletlen fűzetke, *Agrippa*: Modern misztikusok. Értékitéletem ma már nincs róla, de hálásan szeretném oly szépnek hinni, mint akkor. *Baudelaire*-t, *Verlaine*-t, először említette nekem, *Maeterlinck*-et neki köszönhetem s meg tudását annak, hogy a mese-, miszticizmus, szimbolizmus-levegőben, melyet én körém zárt magános bűvkörnek éreztem, nem élek egyedül, hatalmas társaim kelnek mindenfelé. Elfeledt szerzőnek orvosi munkája: Psychologie (talán Pathologie?) der modernen Lyrik? Az általa idézett verssorokat olvastam lopva ki belőle, - boldogan meglepve utánoztam őket verseimben.

Unatkoztam is felejtethetlen sullyal olvasás közben. Forró ebédutánok magánóráin, - „ég a napmelegben - tikkadt - tikkadt - tikkadt...” Iskolai interpretáció által megrontott Toldi, bocsánatot kérek tőled.

Borzadtam is. Fel akartam szabadulni az erkölcsi olvasmány-cenzura alól. *Zola* Nanája, *Maupassant* Maison Tellier-jének utolsó novellája megrémítettek, féltem, hetekig voltam állandó borzadály alatt. Évekig idegenkedtem miattuk a regényolvasástól. Sokkal később, asszonykoromban ért hasonló irodalmi idegrázkódás: „Institut de Beauté” volt a könyv címe, szerzőjét elfeledtem. Soká kerültem még ennek a könyvnek fizikai közelségét is és ha kénytelen voltam hozzányulni, kezet kellett mosnom.

Tizenhatéves koromtól fogva néhány évig alig olvastam, - félálomban fogyasztottam meséket és Pierre *Loti*-kat.

Husz éves asszonykoromban ért zuhatagja a versnek, beletorkolt álom után nyújtózkodó életembe, *Ady*-, *Petőfi*-benyomásokhoz kapcsolódott, azokat lendítette, mélyítette nagysze-

rően tovább *Jammes* Angelus-je, *Triomphe de la vie*-ja, *Maeterlinck* Serres chaudes-ja szedték versbe régi sejtéseimet. *Verhaeren* Arbre-ja tornyosult előttem, *Berzsenyi* szép, komoly ütemű falumba vitt; ő benne öltött lelket számomra a régi Magyarország gyümölcsöskert illatu idealizmusa. *Goethe* Grenzen der Menschheit-je, *Wanderers Sturmlied*-je kaptak meg legelőbb, - olyan szép volt, hogy csak ritkán mertem olvasni. *Schweigler* Geschichte der Philosophie-jából ekkor ösmertem meg mintegy a filozófia dióhéjba kerekedett „mitológiáját”. *Sokrates* előtti görög bölcsek töredékei fogalmazták meg régi hiteimet. *Plato* Symposiumjára döbbenve ösmertem rá, *Sokrates* valóban igazat mondott Menonnak: Minden tanulás a lélek visszaemlékezése önmagára.

Tristan és Isolde (*Bédier* feldolgozása), a „Lettres d'une nonne Portugaise”, *Dosztojevszkij* Humiliés et Offensés-je élete lakozott bennem. A szerelem túlnőtt tárgyán, több volt szerelemnél.

Akkortájt volt új a *Nyugat*. *Balázs* Béla Csendmeséje bizonyította, hogy szabad és lehet modern mesét írni, mely helytállhat a régiek közt. Egyéb írásai mély és nekem különös rokonszenves lehetőségekre utaltak.

Honvágyam ma messzibbre rakja fészkrét, mint az „Egyszer volt, hol nem volt” korszakban, - ami szépet, művészetet talál utjában, azt kevésbé véglegesnek, átlátszóbbnak érzi. Mégis *Claudel* Repos du septième jour-jának, *L'Annonce faite à Marie*-jének kissé dekoratív, egysíku monumentalitásán néha mennyei napfény világol keresztül. *Hölderlin*-t most ismerem meg. *Goethe* naponta szebb lesz. Magyarországon sok igazi verset irnak. Ez utóbbi évek folyamán *Buber* által tolmácsolt Chassidim legendák, *Holzmann* Indische Sagen-jei, *T. W. Bain* hindu mese átdolgozásai mondták nekem a jelenségek és Isten egymás keresését, számtalan életnek egy lét fonálára füződését. Amit mesék ígértek, azt az Upanishad-ok hozták el: a rend szent érzését. *Eckehard* Predikációi, *Das Büchlein vom vollkommenen Leben* (1500 körül íródott), *Dosztojevszkij* Brüder Karamasoff-ja fájón teljesíthetetlen, de kötelező parancsok.

Művészetről kevés kielégítőt olvastam, - azt is rendesen művészek emlékirataiban, melyekre gyakran *Eber* Művészettörténeti olvasmányok című kézikönyvecskéje figyelmeztetett. *Wölflin* kiváló Grundbegriffe der Kunstgeschichte-je nagyon előmozdította fogalmain rendezését.

Félek, megengedhetetlenül hosszú ez a beszámoló, - majdnem életrajz. Nagyon őszinte voltam, - az őszinteségnek sok mondanivalója van és könnyen válik nevetségessé, - de csak az őszintétlenek előtt.

LÉVAY JÓZSEF

halkszavu költő, a magyar költők legöregebbje, Arany János és Tompa Mihály barátja, *Burns* fordítója; utolsó verseskönyve néhány éve jelent meg *A múzsa bucsuja* címmel. - Levelét tollbamondta és reszkető kézzel aláírta:

... megtisztelő soraira sietek azzal a sajnos válasszal, hogy én az ön szerkesztése alatt lévő könyvhöz a kívánt vallomással nem szolgálhatok. Nem tudnám én azt helyesen összefűzni. A nagy életkor nem enged már efféle foglalkozást, sőt közvetlen érintkezést sem a sürgő-forgó élettel. Azt mai napig érzem, hogy mióta *Arany* költői világa befejezetten áll előttünk, én folyvást e világban szivom a levegőt.

Fontos működéséhez a legkedvezőbb sikert kívánja Önnek szives üdvözlettel *L. J.*

Miskolc, 1918 márc. 16.

MIKLÓS JENŐ

hírlapíró, a *Világ* segédszerkesztője és néhány finom novellás-kötet írója.

Könyvek?... Még a könyvek is elhagytak, mintha lelkeszállt üres cimlapok, vagy cifra kötések sorakoznának csak a polcokon, a hangjuk elakadt a háboru őrjöngésében, a sirás, messziről dübörgő marsok, néma fájdalom és a tehetetlen dühös megalázás torkonkapta őket, beléjük fojtott mindent, hiába lapoztam fel régi, meghitt helyeket, a szemem elfutott Doberdóig és a könyv némán csapódott össze a kezemben. Hiszen én is megpróbáltam, régi és új ismeretéseket kötöttem, *Dosztojevszkij* újra előkerült, Romain *Rolland* sokáig elkísért, de hogy úgy, mint régen, egész szívemet végigperzselték volna, egyetlen lobogásba kapták volna, ezt a könyvek kihagyták nálam és, mint utolsó barátom után, szomorun fordultam utánuk. Lehet, hogy visszatérnek. De nekem az is fáj, hogy most olyan sokan barátkoznak velük, hogy a megcsonkitott, ocsmány papirosra nyomott, izléstelen cimlapokra szedett potom pénzen vagy méregdrágán árult, de egyformán értéktelen könyvecskék áradata hullámszik végig a frontokon és a frontok mögött, félek, hogy ez a habzsolás a csendes olvasók régi gárdáját is elrontja és a jó, a szép könyv idegenül, szeretet nélkül fog állni ez előtt a meztelen fal előtt. De elrontja, egész bizonyosan elrontja a kiadókat és egy-kettő, azaz hogy pontosan kettő kivételével máris van-e rontani valója? És itt az ember önkéntelenül a kritikára gondol. És aztán a „barátokra” gondol, a fizetett hirdetésekre gondol, meg arra, hogy a lapoknak éppen semmire sincs papírja, meg hogy háboru van ugyis, mi célja mostan, fontos ez és aztán megint egészen elülről kezdi és nem gondol többet semmire.

MÓRICZ ZSIGMOND

a mai magyar parasztság, a falusi lateinerosztály és kisvárosi intelligencia kendőzetlen hétköznapijának, fülledt levegőjü életének regénybe költője: a *Sárarany*, *Galamb papné*, *Isten háta mögött* és a *Fáklya* írója.

- Az, amit kérdez, üzleti titok, - felelte mosolyogva M. Zs., akit felkerestem. Különbözik pedig olyan nehéz kérdés, amire nem tudok néhány címmel válaszolni. Mit mondjak? A Biblia? Jókai? Az angol, francia, az orosz írók?... Mindezek úgy elhatárolódnak s egyben úgy összemossódnak, mint az életem egyéb eseményei... A legelső könyv, amit életemben olvastam, öt éves koromból származó emlék. Betegen feküdtünk az öcsémmel, ő négy éves volt. A nagybátyám azt kérdezte, mit hozzon a városból, én könyvet kértem, az öcsém (Doberdón esett el most 1915 őszén, harmincnégy éves korában...), ő szegényke, azt mondta, hogy: lovat. A bátyánk hozott nekem egy kis piros könyvet, neki egy falovat... S éppen úgy emlékszem ennek a kerekeken járó kis meklenburgi csodaállatnak a szagára ma is, mint annak a kis könyvnek idegen, azóta sem látott kastélyos, kuglófevő, parkban futkározó Karolina nevű kis urilányaira... Mint egy elmúlt tündérvilág illata, szivárványa csillog felém a múltból. A kis falóval találkoztam a mult bucsun a Józsefvárosban, mindjárt hoztam belőle a kis lányaimnak. De ezek lányok, nem látom náluk a nagy szenzációt, amit annak idején nekem adott... Ugyanabban az időben, még hat éves korom előtt, kaptam az első *Jókai* hatást: a nagybátyám felolvasta egy este a nagyanyámnak (vendégségben voltunk akkor hosszú ideig náluk az öcsémmel ketten) az *Elátkozott kastélyt*... S abban olyan hátborzongató volt minden szereplő s a kéményben lakott a ház kisasszonya... aki énekelt... Nekem nem volt azok között senki sem bolond, csak valami hallatlanul izgató emberi élet... Én azt hiszem, már akkor eltökélődtem, hogy csak író leszek, mert nem tudom, miért voltam volna már második gimnazista koromban annyira elszánt és mindennel leszámolt akarattal: író s csak író... Az azonban nyilvánvaló, hogy ezek az első irodalmi szenzációk egészen betegen s halványan maradtak el hatásban például az első életszenzáció előtt: Ezt a kis „piros könyv”-beli Karolinát, mint valami leheletszerű, vértelen ködfátyolképet őriztem meg: az első Zsuzsika azonban, aki ugyanakkor, mondom hat éves korom előtt megbüvölt, az ott van minden parasztlányban, akit valaha megírok, akik úgy ringanak, mint harangvirág a szárán; éppen úgy, ahogy a legkésőbbi, legérettebb írói találmányaimban sem tudok soha képet venni olvasmányaim zengő harmóniájából, ellenben minden asszonyban, akit megköltök, ott van az, aki minden íráson s életben betölti fantáziámat s aki nélkül egyetlen női arcot nem tudok megrajzolni, hogy ő színt, vagy karaktervonást ne adjon hozzá... Általában, talán a fiatalkori keresgélések s tapogatózások idejétől eltekintve, minden, amit megírok, a velem s körülöttem lefolyt életnek valamelyes visszatükrözése. Irodalmi hatás valószínűleg sok van nálam is, mint mindenkinél, aki megtanulta a mesterséget; ezt egy olyan ember, aki írásaimat utána nézi, jobban ellenőrizheti, mint én. De csak az ismerhetné meg a munkámban az anyagot, az alakot, az indulatokat, a lírát is a pozitívumot, aki az életemet kísérte végig. Ezek után el vagyok rá készülve, hogy az írásaim egy-egy adatából micsoda vakmerő történeteket fognak visszakövetkeztetni, ha valahol nyomot talál valaki, véletlen egyezést, valami írott dokumentum s a volt életem külső adalékai között.

*

(Az intervjút, melyet szignálás végett elküldtem a nagyszerű Móricz Zsigmondnak, ebben az alakban kaptam vissza, ezt a vibráló, tulfűtött, igazi Móricz-írást kaptam az én riporter-munkám helyett. Cserének fejedelmi, az igaz, az olvasó is jól jár vele, de a bennem rejtőző

irodalomtörténészt fölötte kedvetlenné tette. Kiesett belőle egy sereg név, dokumentum, amin beszélgetés közben nehezen titkolható mohósággal kaptam. Az érettségi előtti olvasmányok között szerepelt *Kemény*, *Macaulay* és *Taine* is. Hamar betelt olvasmányaival. Írói magával lett teli. *Mikszáth*-ot egy időben kéjesen szopogatva olvasta, később is visszatért hozzá, épp úgy, mint *Gárdonyi*-hoz, kivel régebben olvasás közben sokat vitázott, de az Attila és Szent Margit regényét (*A láthatatlan ember és Isten rabjai* címűek) nagyon szerette. Fájdalmas volt a visszatérése *Jókai*-hoz. Erdély aranykorába kezdett nemrég újból, 40 oldalát olvasta el, megdöbbenve tette le: ezek az emberek nem élnek, soha se éltek. Isten bocsássa meg - mondta - a szegény *Tömörkény*-t majd hogy csak holta után tudja élvezni. Most ámulva olvassa. Azelőtt idegenkedett az ő pepecselő művészetétől. És soha sem szerette egy hüvös magasságban trónoló regényírónkat. Mostanában *Hermann Ottó* és *Vámbéry Ármin* könyveit olvasgatta. K. B.)

OLÁH GÁBOR

könyvtáros, tanár, hihetetlen termékenységű költő, feltűnése óta évente jelenik meg egy-egy verseskönyve; a *Szegény magyarok* c. regény írója.

Az első átvirrasztott éjszakát *Jókai* Kárpáthy Zoltánjának köszönhetem, 14 éves koromban. Olyan rosszul esik, hogy ma már nem tudom újra élni ezt a kimondhatatlan érzést; a gyermekkorral *Jókai* is itt hagyott.

Diákidőmnek legizgatőbb olvasmánya *Shakespeare* *Venus* és *Adonisa* volt, amelyet órákon, pad alatt olvastam, szinte tikkasztó gyönyörűséggel; bizonyos, hogy ennek a reneszánsz költeménynek erotikumát és kápráztató színes leírásait kitörülhetetlenül magába edzette fantáziám. *Shakespeare* különben velem jön időn és téren át, gyermekkoromtól életem határáig, Debrecenről Párisig, Párisról az Adriáig, az Adriától a Kárpátokig. Mikor hiven kitartó betegségeimből felgyógyultam, mindig különös erővel és átütő hatással rohant meg *Othello* elolvasása; *Hamlet* pedig *Faust*tal együtt mindennapi kenyerem, még beszélni is alig tudok szólamaik nélkül.

Örökké visszatérő, fel-felbukkanó olvasmányom *Vörösmarty* *Csongor és Tündéje*; nem lehet csodálkozni, ha *Vörösmarty*, ez a magyar *Beethoven*, nagy hatással volt reám nyelve zenéjével, képzelete bengáli tűzével és márvány szavaival. Mikor belefáradok az új utak keresésébe, lelkem pihenő napjain *Arany* János Buda halálával ringatom nyugovóra idegeimet; minden eddigi magyar költő munkáját tovább lehetne a maga stílusában fejleszteni: csak a Buda halála az, amely változatlanul áll a maga egyedülvalóságában. Itt ez az utolsó szó.

Ibsen különös módon szólt bele az életembe; más író az írókat izgatta bennem, ez a norvég az emberi mivoltomat forgatta ki magából: nem egy alakjában (*Solness*, *Borkman*, *Lövborg* stb.) magamat láttam és gyászoltam meg, egészen a rémledezésig. Egyetemi hallgató koromban ismerkedtem meg vele s egy ideig úgy kísértett, mint valami rögeszme. Szerettem és félttem tőle. Ma sem tudom eldönteni: mennyit ér hát igazán. Bámulom szörnyű gondját, következtetését; izgat és szédít rejtelmessége, de vigasztalansága olyan nyomasztó, mint a kórház, mint a betegszoba. *Solness* építőmesterét le is akartam fordítani, mert nagyon szeretem, de *Ábrányi* megelőzött; ez a szindarab még ma is úgy vonz, mintha sorsom szimbolumát látnám benne. *Ibsen* lever, *Shakespeare* fölemel; *Shakespeare* vadabb, de egészségesebb, *Ibsen* izgat, de *Shakespeare*-t szeretem! Ma is az a hitem: *Shakespeare* nélkül lehetetlen valamirevaló íróvá fejlődni. Olyan a költészete nekünk, mint atlétának a nehéz súlyozó: erőt és izmokat ad.

Két nagy regény volt megrázó hatással reám: *Hugo* *Viktor* *Nyomorultak*-ja, *Tolsztoj* *Háboru és békéje*. A *Nyomorultak*-at oly mohón olvastam el egyfolytában, hogy belekábultam s hosszú időn át nem tudtam szabadulni alakjaitól, jeleneteitől; *Gavroche* álmaimba is visszajárt. *Tolsztoj* kolosszusi munkáját, sajnos, betegágyon olvastam el, de azért nincs könyv, amelynek képei, emberei oly tisztán élnének emlékezetemben, mint a *Háboru és békének*; oly nyers és fekete, mint a föld sara; de oly friss és tiszta, mint a reggeli szél, amely virágok fölött sodor. A családi kör boldogságát sehol sem éreztem úgy, mint ebből a könyvből s talán *Dickens* *Copperfieldjéből*. Egy gyermekszülésben meghalt asszonyának a végső sikoltását még ma is oly tisztán hallom, mintha csak a szomszéd szobából rémlenék át. - Mi ehhez a mi magyar regény-költészetünk!

Nagyon szeretem a csillagászati könyveket. Most, a világháboru legborzalmasabb napjaiban is *Arrhenius* svéd csillagász ragadott ki a vér és vas világából, fel a hetedik naprendszerig. Milyen siralmas gyermekjátéknak tetszett onnan a Földnek ez a véres-sáros mozgolódása! A

csillagos eget néznem: kimondhatatlan, felséges érzés, mióta csak eszemet tudom. Be bánom, hogy nem csillagásznak születtem.

Ujabban *Wagner* Richárd zenedrámáit olvasom. Csodálkozva. Parsival olyan munka, amely az emberben soha nem sejtett, drága, szent érzéseket kelt föl. Meg vagyok lepődve. Hát még mindig tartogat számomra szenzációkat az irodalom? Hiszen ezért magáért érdemes élni.

PÁSZTOR ÁRPÁD

költő és hirlapíró, az *Őszi szántás* s még vagy öt verseskönyv és a *Találkozásom E. A. Poe-val* írója.

1. Minden rendszer nélkül esztendők óta állandó, folyton meg-megújuló olvasmányaim: *Plutarchos* párhuzamos életrajzai (dr. Kacs Kovics Kálmán fordítása); *Arany*, *Gyulai* magyar népköltési gyűjteménye, a Biblia, *Petőfi*, *Arany*, *Vörösmarty*, *Vajda* János költeményei, *Xantus* János amerikai utikönyvei, *Szemere* Bertalan franciaországi naplója az emigrációból, *Shakespeare* egy-egy drámája - legtöbbször Hamlet és Othello, - *Poe*, *Byron*, *Kipling* költeményei, Basil Haac *Chamberlain* Things Japanese című könyve, *Heine* versei, *Platon* művei (Magyar Filozófiai Írók Tára), *Baróti-Szabó* Dávid szótára és a Nagyság virágai, Walt *Whitman* költeményei, *Madách*: Az ember tragédiája, *Taine*: Az angol irodalom története, *Tolsztoj*: Ivan Ilyics halála. Legtöbbször talán Anyegin-t olvastam el.

2. Átmenetileg talán a legnagyobb hatást gyakorolta rám *Dosztojevszkij* Raszkolnyikov-ja. Ezenkívül elolvasás után sokáig foglalkoztatott Hannele, Az éjjeli menedékhely, Meine Kindheit (*Gorkij*), Copperfield, Nickleby, Háboru és béke, *Verlaine* összegyűjtött verseinek kötete, Anatole *France*: Sylvestre Bonnard vétké, *Dosztojevszkij*: A félkegyelmű, *Gárdonyi Géza* egy hosszabb novellája egy vak muzsikusról s *Kiss* József néhány verse.

Ezenkívül állandó olvasmányom a Természettudományi Közlöny.

RÉVÉSZ BÉLA

az irodalmi realizmustól a szocialista világnézet szimbolizmusáig fejlődött novellairó. Magacsinálta nyelve és stílusa van: a *Találkozás Hamupipőkével*, *Vonagló falvak* stb. írója.

1. Az Evangéliumtól a Kommunista kiáltványig mindenféle.
2. Nem tudnám híven úgy megrögzíteni, hogy a vallomás hiányos ne lenne.

SZABÓ DEZSŐ

tanár, a *Nincs menekvés* c. regény írója, mely kis körben igen mély hatást váltott ki.

A legnagyobb, egészen különálló s egész életre kiható hatás az volt, mikor Don Quijotét először olvastam eredetiben. Azóta vagy huszszor olvastam újra és soha sem fog elmaradni tőlem. Don Quijote halála a legnagyobb lelki rázkódás volt, amit könyvtől kaptam.

Gyermekkorom a 16. évig *Jókai*-é volt. *Hugo* Nyomorultjai évekig mozgattak és egészen még nem haltak meg. Állandó kísérőim: a Biblia, Krisztus követése, Csongor és Tünde, *Petőfi*, *Berzsenyi*, Bánk-bán, a három görög tragikus író, *Horatius*, *Molière*, Hamlet, a Velencei kalmár, a Vision concerning Piers the Plowman, Faust (a *Marlow*-é és a *Goethe*-é), *Morus* Utópiája, Sz. Ágoston Confessionnes-ei és Don Quijote-val mindenekfelett: *Dante*.

Ez eddig nem igen modern. A modernnek közül átnyargalt rajtam minden valamirevaló európai író és rengeteg souterrain íróska. Bizonyára sok is hatott reám. Mennyiben, kik, hogyan: nem tudom, nem emlékszem.

Különben e könyvek kiválasztásában valószínűleg a következő belémgyökerezett hit vezetett: Egy író akkor jut zsenije teljes kibomlásához, mikor tudatára jön a benne rejlő jószág egész teljességének. Az irodalom minden hódító megújulása az emberi szánalom újabb kitágulását jelentette.

SZILÁGYI GÉZA

hírlapíró, író, minálunk a bátor érzékiség első irodalmi megszólaltatója. *Tristia*, *Holt vizeken*, *Neked irtam* c. verseskönyvek és egynéhány nem-kevésbé merész prózai mű írója.

Büszke vagyok arra - egyébre ugysem lehetek büszke, - hogy a költői szépség élvezése dolgában, hogy úgy mondjam elvtelen és jellemtelen tudok lenni. Nem köt engem hagyomány, nem korlátoz program, nem nyugöz előítélet, nem gurulok irodalmi irányok sinein. Minden szépet élvezni tudok, lényemtől bármilyen idegen is. Magam beteg, - lélekben még inkább talán, mint testben beteg - kozmopolita hajlandóságu, hitetlen ember vagyok. De ha szép, igazán szép költői munka sugárzik felém, kéjt fakasztva végigsimogatja idegeimet, még akkor is, hogyha belőle egészség ujjong, kemény hazafiság dagad, vallásos áhitat tömjéne szállong.

Diákkoromban *Reviczky* Gyula versei újra meg újra magukhoz ragadták vérszegény szívemet. Ma már alig tudom megérteni ezt az ifjonti szerelmemet, ma *Vajda* Jánostól, bár tisztán látom minden fogyatékoságát, nem tudok elszakadni. A francia lírikusok közül *Baudelaire* volt nagy élményem: bilincseket zuzó bátorságra tanított és buzdított. A legujabb versírók seregéből azokat szeretem - egynéhányan vannak, - akik meztelen szívvel járnak.

Sok nagy regényíróba halálosan beleszerettem, hogy csakhamar közönyösen elforduljak tőlük. *Flaubert*-ből, *Tolsztoj*-ből *Dosztojevszkij*-ből, *Gottfried Keller*-ből nem tudtam kiábrándulni. Meg se mondhatom, hányszor olvastam már *Bovarynét*, mindannyiszor úgy, mintha legelőször olvasnám. Amikor az *Éducation sentimentale* legutolsó lapjához értem, vakmerő bűnnek éreztem, hogy én is tollat forgatok. *Ilyics Iván* halálánál jobban haláleset még meg nem rendített, *Raszkolnyikov*val együtt én is megöltem az öregasszonyt, *Zöld Henrik* legmeghittebb barátaim közül való.

Még nem vagyok tulságosan öreg, még alig 42 esztendő, talán lesz még egynéhány évem! És talán kerülhet még oly könyv is a kezembe, amely nagyobb hatással lesz reám, mint bármelyik azok közül, amelyek mostanáig megbabonáztak. Ezt a minden eddiginél hatalmasabb irodalmi szenzációt szívesen fogadnám. Ámde, ha be nem következnek is, akkor sem lehetek elégedetlen: nem panaszkodhatom a könyvekre, jóval több és sokkal különb élvezetet köszönhetek nekik, mint akár a legderekből barátainak.

SZINI GYULA

hírlapíró, a *Lelki kalandok*, *Trilibi*, *Porcellán muzsika* stb. regény és novellás kötetek írója.

Állandó olvasmányaim, úgynevezett „livre de chevet”-im a következők: *Shakespeare*, *Balzac* regényei, *Károli* Gáspár bibliafordítása, *Platon*.

A második kérdésre (átmenetileg mély hatás) már nehezebb a felelet, mert életem különböző korszakaiban más és más könyvek hatása alatt voltam, itt csak sommázhatom őket. Gyermekkorom legmélyebb hatása: *Petőfi*. Ifjúkoromé: *Flaubert*, *Wilde* Oscar, *Dosztojevszkij*, *Tolsztoj*, *Stendhal*. Férőkoromé: a klasszikus kínai költészet és filozófia és egyre inkább a messzi kelet: Indiától Tokióig.

SZÖLLŐSI ZSIGMOND

hírlapíró, biztos pennájú, derüs elbeszélő. *Palma di Palma*, *A férfi szerelme*, *Párbaj a korzón* stb. c. könyvek írója.

Az első kérdés zavarba hoz és egy furcsa vallomásra kényszerít. Az én visszatérő olvasmányaim nem azok a könyvek, amelyeknek a legnagyobb hatás gyönyörűségeit és gyötrelmeit köszönhetem és amelyeknek a megismerése, mint egy-egy nagy élmény tornyosodik az emlékezetemben, túl azon a magasságon, ameddig az élvezetem objektivitása fölér. *Dickens*, *Dosztojevszkij*, *Mikszáth* és *Meyer* Konrád Ferdinánd kezén jutottam el pillanatokhoz, amelyek szent és nagy titkok látásának izgalmával reszkettették meg és kápráztatták el a lelkemet. Ezek a pillanatok egy válság erejével hatottak rám és amilyen elevenen maradtak meg bennem, olyan eleven az a respektus, vagy nem tudom mi szóval nevezzem is, amely visszaparancsol attól, hogy ezeket az egészen rendkívüli benyomásokat újra megkísértssem, vagy revízió alá bocsássam. Ugy őrzöm őket, mint valami egyetlenegy.

Ami a második kérdést illeti, a válaszom az, hogy szeretek olvasni és igen hálás olvasó vagyok. Egy mondat, amiben eleven lélek van, belekapcsol az emlékezetembe egy egész könyvet. Ujabban egy munkát olvastam, amelynek a hatása, úgy érzem, melyen a gondolatomba ékelve marad akkor is, ha az aktualitás súlya lemúlik róla. Ez a *Henri Barbusse* könyve: *A tűz*.

TORMAY CECIL

a sok kiadást megért *Régi ház* írója.

1. Melyek állandó, vagy visszatérő olvasmányaim?

Csokonai, Petőfi, Arany és Babits versei. - Az Ilias, Plato beszélgetései, Lukeanos dialógusai, Dante Infernója, Sonetti et Canzoni di Messer Francesco Petrarca, Shakespeare Hamlet-je, Goethe Faust-jának II. része, Heine, - Kant: Kritik der reinen Vernunft, Andersen Meséi, Schopenhauer, Nietzsche, - Dosztojevszkij művei, Andrejev, Ibsen, művei, Jacobsen, Knut Hamsun, Rainer Maria Rilke: Das Stunden-Buch; Stefan George, Carducci, Gabriele d'Annunzio, Giovanni Pascoli, Baudelaire, Flaubert, Romain Rolland írásai.

2. Mely könyvek gyakoroltak rám átmenetileg mélyebb hatást?

A saját könyveim, amíg meg nem irtam őket...

TÓTH ÁRPÁD

költő, az *Eszterdő* segédszerkesztője, a *Hajnali szerenád* és *Lomha gályán* c. verseskönyvek írója.

Olyan könyv, melyet újra meg újra előveszek, igen sok van: a Biblia, *Shakespeare* egyik-másik remeke, néhány nagyszerű regény, egy-egy jeles költő művei. Hosszadalmas lenne mind elsorolni s fölösleges is, hiszen minden olvasó embernek emlékezetében egész tömege zsufolódik nagyszerű olvasási élményeknek, melyeket - sokszor évek múltán - egyszerre csak újra megáhit. Ilyenkor oly erővel tör elő a lélekből a vágy egy-egy régi olvasmány után, mint valamely heves rohamu üde patak, mely sokáig a föld alá rejtőzve ásta medrét, de egyszerre csak ismét előzuhog, fokozott erővel s titokzatos rétegek sóitól izesülten.

Néhány könyvet mégis külön meg kell emlitenem, melyek rendkívüli hatással voltak rám s melyekhez nagyon gyakran visszatérek, sőt közülök egyiket-másikat csaknem állandóan olvasok. Ezek mind verses művek, magyarok és idegen nyelvűek. Magyarok: *Csokonai*, *Berzsenyi* és *Arany* remekei. Aranynak főleg öregkori lírája s Bolond Istókja. Csokonai még debreceni gyermekkoromból való, megmaradt és egyre növekvő szerelmem. Berzsenyit csodálatosnak tartom s fáj, hogy nincs rangjához méltó elismerése irodalomtörténetünkben. Az új magyar költők közül csaknem imádva szeretem *Ady* Endrét, akinek *Vér és arany* című kötete életem egyik döntő fontosságú könyve.

Az idegen nyelvű költők közül a németek sorában voltaképen csak *Goethe* az, akihez újra s újra csodálattal térek vissza. Igazi szerelmeim a franciák, köztük is *Baudelaire*, akinek *Fleurs du Mal*-ja az *Ady* említett könyve mellett legfőbb olvasói szenzációja volt életemnek. Nagyon szeretem *Albert Samain*-t, akitől sokat fordítottam, s akit testvéri közelségűnek érzek, s legutóbbi éveim egyik legüdébb, legdrágább olvasó-élménye *Francis Jammes* *Jean Noarrieu* című csodálatosan hamvas és számócaillatu verses regénye volt. Más idegen nyelvű költőt aligha sorolhatok kedvenceim közé: angolul és olaszul csak nemrég tanultam meg s így eredetiben még kevés ily nyelvű költőt élvezhettem.

VARGHA GYULA

az érzelmes szemlélődés költője, remekbe készült műfordítások alkotója.
Nyugalmazott államtitkár.

Gyermekkorom óta jobban szerettem a verset a prózánál. De az utóbbit is mohón faltam, kivált addig, míg élethivatásom más térre nem vont. *Dickens* és *Kemény Zsigmond* voltak legkedvesebb regényíróim, *Thackeray* hidegen hagyott, *Jókai* pedig - bár ragyogó fantáziája sokszor elbűvölt, - könnyebb fajsúlyúnak tetszett s nem tette reám azt a könnyekig megindító s lelket megrázó hatást. Az idegenek közül nagyon szerettem még *Daudet* regényeit s *Tolsztoj* nagy szellemének varázsa is lenyűgözött; de a nagy *Cervantes*-t talán mindkettőnél jobban szerettem. Irodalmunk szerencsés, hogy Don Quijoté-t Győry Vilmosnak felülmulthatatlan fordításában mondhatja magáénak. A mi *Mikszáth* Kálmánunknak, a kitűnő mesemondónak szintén sok lelki gyönyörűséget köszönök, valamint *Herczeg* Ferenc finom művészetének s mély lelki analizisének.

A költők közül két szellemóriás kísért végig az életem, percre sem lankadó hatással: *Arany* és *Shakespeare*. Arany verseit és Shakespeare nagy tragédiáit könyvnélkül tudtam. A nagy tragédiák monológjait s megkapóbb dialógjait talán még most is el tudnám szavalni sugó nélkül. Kiemelni kívánom, hogy Aranyban nemcsak a nagy epikust szeretem, hanem a lírikust is, jobban még, mint *Petőfi*-t.

De *Vörösmarty* és *Petőfi* s részben *Tompa* is állandó gyönyörűség forrásai voltak rám nézve, valamint *Goethe* is Faust-jával és lírájával. *Schiller*-t már kevésbé szerettem. Ellenben *Heine* ifjúkoromban kedvencem volt, de később himporából sok letörlődött. A francia költők közül - amint műfordításaim is mutatják, *Leconte de Lisle*-t, *Herediá*-t és *Sully Prudhomme*-t szerettem különösen s költészetük fénye még most sem halványul el előttem. Egy időben *Puskin* Anyegin-jéért is rajongtam.

Aranyon és Shakespeare-en kívül *Homér*-hoz maradtam leghivebb. A nagy görög tragikusok szintén a gyakrabban forgatott könyveim közé tartoznak ma is. *Aristophanes* hasonlóképen elég sűrűn megfordul kezemben, de erre - azonkívül, hogy nem egyszer saját politikai viszonyaink fonáságainak szinte tükörképét látom benne, - *Arany* mesteri fordítása is csábít.

P. s. Nem akarván visszaélni a vendégjoggal, rövidre fogtam vallomásomat s megemlítetlenül hagytam több kedvenc könyvemet, milyenek pl. *Tegnér* Frithjof mondája, *Burns* Kóbor Tamása, *Byron* Don Juanja stb. stb.

KRITIKUSOK, PUBLICISTÁK, SZERKESZTŐK

ADY LAJOS

gimnáziumi tanár, az Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönyének szerkesztője.

Ad 1. A halántékom bizony már deresedik, s ez okból talán egy kissé pironkodva illik beváltanom, hogy - hajlandóságom szerint - még mindig *Jókai* volna olvasmányaim egén a Nap. S ha évek sora óta még sem volt kezemben *Jókai-regény*, csak az az oka, hogy hiányzik ehhez a megfelelő predispozíció: várom, évről-évre egyre várom a hajdanvaló nagyvakációk tikkasztó nyári délutánjainak a visszatértét, amikor a lefüggönyözött, hűvös szobában heverészve miopsszá olvastam magam, dobogó szívvel és sáppadó-piruló arccal mohón ki akarván inni az isteni mesélőnek kiapadhatatlan bőségű forrását. Ha én mégegyszer így élhetnék át egy - csak egyetlenegy - nagy vakációt!... *Jókai* mellett - sajnálnám, ha kuriózitás-hajhászásnak érzene ez - a *lírikus-Arany* és az *epikus-Petőfi* ragadott el minden időben. Tanári munkám jutalmának érzem, amikor az *Őszikék*-et vagy pl. a *Helység Kalapácsát* tanítványaim előtt felolvashatom. Nem vesztett frissességéből maig sem előttem az *Odysseia* (az *Ilias*-t még átmenetileg sem szerettem). - *Byron*-t jobban kedvelem, mint valaha. Pedig már mikor először olvastam, *Kazinczyként* „fel-felsikongtam” a gyönyörűségtől.

Ad 2. Többé-kevésbbé mélyen, de csak átmenetileg hatott reám: *Csokonai*, *Vajda János*, *Eötvös Károly*, *Endrődi* („*Kurucdalok*”); - aztán *Hugo*, *France*, *Ibsen*, *Heine*, *Turgenjev*, *Gogol* és *Puskin*.

BÁLINT LAJOS

hírlapíró, a Nemzeti Színház művészeti titkára.

A háboru kitörésekor többször megírtam, hogy hitem szerint izlésünk a háborun át megint a naturalizmushoz visz majd el, s azóta sok mindenféle szimptoma igazolta ezt az akkor nagyon vakmerőnek látszó föltevésemet. S mégis azóta, a naturalista írók, akikkel akkor újból sokat és szívesen foglalkoztam, most e háborus három év után, megint nagyon idegenek és közömbösek nekem. Bocsásson meg, de úgy érzem, hogy ez az ilyen ankétvallomások illuzórius értéke mellett szól. *Strindberg*-et szerettem nagyon, néhány év előtt. „A cseléd fiá”-t - sok gyönyörűséget adó olvasmányomat akkor - az idén nyáron fáradtan és unottan lapoztam át. Egyénileg megnyugtató ez, mert holmi továbbfejlődésről s meg nem állásról beszél. Ez jó nekem, de értéktelenné teszi a deklarációm, mert ha feljegyzem, hogy mik legkedvesebb könyveim most, még azzal is ráduplázok, hogy egy időben sem vagyok következetes: A *Dosztojevszkij* *Karamasoffja* s a *Coster* *Till* *Ulenpiegelje* mellett ott áll *Maeterlinck* enyhe miszticizmusa s *France*; *Gogol* A köpönyeg-gel s *Lesage* Sánta ördöge. Még pregnánsabban, sok egyéb közt *Shaw*: Szocializmus milliomosok számára paradox ötletei s vele szemben *G. C. Chesterton* Ortodoxiája, *Dickens* *Pickwickje* és *Casanova* memoárja messze fekvő pontok s *Balzac* *Contes drolatiques-jától* szédületes messzeségben van a *Ruth* könyvének nyájas érzelmessége. A magyarok közül *Jókai* Egy az Isten-től, *Kemény* *Zsigmond Gyulai-án* át, *Molnár* *Muzsiká-jáig* s a *Toldi-tól* *Ady* *Vér és arany-áig*, majd viszont *Kosztolányi* *Szegény* kis gyermek panaszai-ig ugyanilyen messze az ut. A modern magyarok egyébként „muszáj” olvasmányaim közé tartoznak, tehát alig válogathatok bennük. Nuda veritas-t parancsolt igen tisztelt Szerkesztő Ur s lehet, hogy az igazság „aimable”, de nem mindég következetes.

BERNÁT ISTVÁN

agrárpolitikai író, a magyar szövetkezeti ügy vezéralakja. *A magyar föld-birtok tehermentesítése* és számtalan más tanulmány és cikk írója.

Napi olvasmányom reggelenként a Biblia, melyet jó volna, ha nemcsak a hívők, hanem a tudósok is gondolkodva olvasnának. Ha közelebb jutunk a belső maghoz, csodálatos erő és serkentés árad ki belőle.

Régibb olvasmányaim közt említeném *Boros Mihály* Boldogháza című, a Vasárnapi Könyvtárban a 60-as években megjelent füzetét, mely döntően folyt be azon elhatározásomra, hogy életem munkáját legalább nagyobb részben altruista célokra fordítsam. Magának az altruizmusnak nálunk való népszerűsítésében nem kis részem lett.

Nagy hatással volt reám *John Stuart Mill* műve a Szabadságról s ennek előszava, melyet *Kállay Béni* írt. Továbbá *Rodbertus* német agrárpolitikai író s *Claudio Jannet* műve: *Le capital, la spéculation et la finance au 19. siècle*. Emellett *Burke* irata: *Reflections on the french revolution* és *Warren Hastings* ellen mondott beszéde. *Junius* levelei, *Carlyle* és *Ruskin*. Szívesen olvasom *Gaál Jenő* műveit Széchenyi Istvánról, *Deák* beszédeit, *Csengery* Magyar statusférfiak- és szónokokról írt tanulmányait, *Eötvös* Gondolatait, *Tacitus* műveit *Csiky Kálmán* fordításában. Valaha *Jókai* régibb műveit, *Kölcsey* Parainesisét, *Kazinczy* Utazásait.

Most *Ferrero* történelmi műveit, legutóbb *W. Sombart* *Der Bourgeois*-ját. Általában oly műveket, amelyek az agrárpolitikával és a plutokrácia terjeszkedésével foglalkoznak.

BOLGÁR ELEK

bölcseleti és szociológiai író, *A községi kulturpolitika feladatairól*, választójogról és Durkheim-ről szóló tanulmányok írója.

Attól tartok, hogy szíves kérdésre nem adhatok lényegesen eltérő választ attól, amelyet adhattam volna a tizenöt év előtti ankét alkalmával.

A háború - ha egyáltalán volt valamelyes hatása olvasmányaimra, - csak még jobban kimélyítette a régiékhez, a kipróbáltakhoz való viszonyomat: kiállották a tűzpróbát. Épígy menekülök hozzájuk a háborús borzalmak elől, mint ahogy menekültem a békés világ sok nyomorusága elől is. De hozzájuk térek vissza az „új, diadalmas írói nemzedéknek” kétségtelenül élvezetes alkotásai után is. Lehet ez a régi, kipróbált könyvek saját elevenereje, lehet az olvasó szentimentális ragaszkodása az első olvasáskor szerzett nagy élményhez, lehet a szellem óvatos ökonómiája: a tudományos érdeklődés által amúgy is sok olvasásra kényszerülő ember fáradtsága és önkéntelen tartózkodása új szenzációkkal szemben.

Akinek a tudomány élettartalom, annak a szépirodalom kétszeresen élvezeti cikk s talán azért is válik konzervatív olvasóvá, mert nem hajlandó megalkudni. Nem akarja az olvasással járó nagy örömet veszélyeknek kitenni és inkább megmarad a maga kicsiny, de jól bevált repertoire-jánál. És ugyanebből az okból mindinkább nehezebben szánja el magát irodalmi felfedező utakra, nem kísérletezik, még az általánosan befogadott és elismert újabb munkákkal sem.

Elmondjam-e ezek után, hogy változatlanul a régi nevek és munkák szerepelnek olvasmányaim között: *Tolsztoj* és *Dosztojevszkij* regényei, melyeknek szereplőivel egyenesen személyes viszonyban állok és nem egyszer jártam már úgy, hogy egy-egy idegen arc láttára ezt mondtam magamban: nini, ez olyan, mint Szvidrigajlov, vagy: milyen hasonlatosság Petrovna Marfa-val.

Ezek mellett Gottfried *Keller* és *Maupassant* novellái, *Wilde* néhány verse (különösen a readingi fegyház balladája) állandó olvasmányaim.

Merjem-e bevallani, hogy a drámairodalomban még mindig Faust-nál tartok s hogy a magyar irodalmat ma is *Katona*, *Madách* és *Arany* képviselik számomra?

Attól félek, hogy ha mindezeket a „nuda veritas” követelményei szerint bevallom, rácáfolok szép voltairi mottójukra, mert az elmondottak aligha volnának alkalmasak annak megmutatására, „comme on écrit l’histoire”, különösen - l’histoire de la littérature.

ELEK ARTÚR

művészeti író, a *Poe Edgar* című kötet, az *Álarcosmenet* című novella-gyűjtemény írója és egy költői antológia szerkesztője.

Könnyű lenne két kérdésére egy-egy mondattal megfelelnem. Az elsőre: hogy állandó olvasmányaim tulajdonképpen nincsenek, mert rövid az élet, de tulontul sok az, amit az ember végigolvasni vágyik, s mert az olvasásom módja igen lassú, az elhagyott helyekhez visszavisszatérő, meg-megálló, jegyezgető és összehasonlító. A másodikra: hogy lajstromot írni, nevek hosszú sorát, mirevaló volna?

De nem akarok kitérni a kérdésekben elrejtőzködő igazi kérdések elől, amely - úgy gondolom - ez: azok közül a tudatos és öntudatlan nevelő hatások közül, melyek között a semleges gyermek egyénné érik, mit köszönhet bennem az író más íróknak? Ha így fogom meg a kérdést, akkor messzire kell visszamennem, egészen az ifjú és gyermekkoromba. Mert meggyőződésem szerint olvasmányainknak csak azokban az életkorszakokban van mindent eldöntő hatásuk.

S nevelő módszereink tökéletlenségét jellemzi, hogy épp azokban a korszakaiban legelhagyottabb a gyermek. Mint sok más gyerek, én is korán kezdtem az olvasást. Egy-két évi olvasgatás után kitört rajtam az olvasás dühe, és üldözött hosszú-hosszú esztendőkön át. Mindent elolvastam, ami nyomtatott betű elém került, és a könyv kedvéért mindent elhanyagoltam, legszívesebben a tanulást. Könyvre úgy tettem szert, ahogy épen tudtam. Amit karácsonyra, egyéb ünnepi alkalomra kaptam, számtalanszor elolvastam, ismerőst, jópajtást könyveitől megfosztottam és közben minden garasomat könyvre költöttem. Persze csak garasos könyvekre: Tatár Péter munkáira és a ponyvairodalom egyéb alkotásaira. A Rókus-kórház felső végén árulta falra szögezett madzagsorain szélben lobogó füzeteit az az öreg bácsi, aki első könyvkereskedőm volt. Véletlen volt minden olvasmányom. A paedagógusok a gyermek olvasó-dühét ártalmas hajlandóságnak szokták minősíteni és leküzdését ajánlják. Azt kívánnák, hogy a gyermek olyan mértékkel éljen az olvasásnak, mint a meglett ember, mint paedagógusi önmaguk, kiknek az olvasás már rég nem szenzáció. De lehet az ismeretekre, az álmodozásra, a fokozott belső életre vágyó gyermek olvasó szenvedélyét erőszakos módon lebírni? Elbúvársra, alakoskodásra ösztönzik vele, s azzal, hogy a neki való könyvet elzárják előle, olvasmány dolgában kiszolgáltatják a véletlennek. Nem okosabb akkor kielégíteni azt a szenvedélyt, és annyi könyvet rakni a gyermek elé, amennyit csak megbír, de legalább olyan könyvet, amely képzeletét el nem vadítja és izlését meg nem rontja?

Az első véletlenadta könyv, amelynek maradandó hatást köszönhetek, furcsa egy könyv volt. *Hunfalvy* János Egyetemes történelmének harmadik kötete: az újkor. Az elemi iskola harmadik osztályát jártam, amikor egyik nagybátyám könyvei közül észrevétlenül elvittem. Máig őrzöm azt a megviselt, összefirkált kötetet, és ha néhanapján ellapozgatok benne, csudálkozom rajta, hogy az öreg Hunfalvy János tömör és száraz beszéde, nyelvujtáskorabeli felemás nyelve el nem riasztott a külsejére is vigasztalanul józan könyv olvasásától. Sok éven át, késő diákkoromig, állandó olvasmányom volt. Hosszú fejezeteit betéve tudtam, évszámotul, mindenestől. Később az „Egyetemes történelem” második kötetét, a középkort is megszereztem. Míg amannak inkább csak ismereteket köszönhettem, ez képzeletemet indította munkának. A középiskolával végeztem, amikor belefogtam Enzio királyfi tragikus történetének regényes megírásába. Az elindító motívum Hunfalvy históriájának egyetlen mondata volt, mely a boldogtalan királyfi lassú elhalásáról beszélt, miután börtönőre leányának szerelme sem tudta megmenteni. Az elbeszélés félbemaradt, el is kallódott, de az érdek-

lődés, amelyet a könyv bennem az olasz középkor iránt keltett, tovább élt és férfikoromban sem hagyott el. Hunfalvy két kötetének ismerete máig élő anyaga műveltségemnek.

Öntudatlanul bizonyára a stilusával is hatott rám Hunfalvy. Terjedelmes körmondataira, előadásának bizonyos pathetikus fordulataira bámulva ismertem rá utóbb iskolai írásaimban. S ez az eset is azt igazolja, hogy mennyire nem szabad a gyermek olvasmányait a véletlenre bízni. Hiszen a gyermek - néha a jövődöbéli író - azt a nyelvet, mely majdani művészetének egyben anyaga és eszköze lesz, jóformán olvasmányáiból tanulta meg.

A középiskola második osztályát járhattam, mikor az iskolai könyvtár heti könyvosztásán - megint a véletlen - egy ócska, vékony kis könyvet juttatott nekem. Elkecserevedve vittem haza - hiszen én Jules Verne-t kértem, és mekkora igazságtalanság volt, hogy Verne-t csak negyedosztálytól fölfelé adták. Poe Edgarnak két elbeszélése volt a kis kötetben, *Hang* Ferenc fordította őket. A novellák egyikét, a „Morgue-utcai gyilkosság”-ot, megundorodva hagytam félben, de annál mélyebben - a lelkem mélyéig és a tudatom mögött aluvó jövő életem alapjáig - rázott meg a másik elbeszélés, a „Gödör és az inga” című. Poe-val azután sok esztendeig nem találkoztam - hiszen kézenforgó magyar fordítása még akkor nem volt - de az az ígézet, mellyel első vele való találkozásomkor hatalmába kerített, soha el nem múlt.

Az történt a gyermekkel, ki néha a majdani íróval azonos, hogy lelkének egyik rokonára lelt a mindenség rengetegében. Tanácstalanul, idegenül, elhagyottan ödöngött addig az életben. S egyszerre egy másik emberen át belátott egy másik világba. S megrendülve sejtette meg, hogy az az új, az a csodás színekkel világító világ az ő igazi hazája. Az ilyen öntudatlan keresgélések és fölfedezések adják meg a gyermek- és ifjúkori könyvolvasás értelmét. A gyermek és az ifjú olvasmányai segítségével igyekszik elhelyezkedni a világűrben; keresi benne őseit és kortársait, azokat, kikben az ő alaktalan érzései megfoghatókká váltak. Valójában önmagát keresi, de csak akkor ismer rá, ha megtestesülten látja valakiben.

Később már ritkábban esnek meg az ilyenfajta fölfedezések és szenzációk. Már az egyetemre jártam és filozófiával, francia irodalommal foglalkoztam, mikor elolvastam *Rousseau* Confessions-ját. Ez is nagy eseménye volt életemnek csak úgy, mint utóbb *Stendhal*, majd *Ibsen* és a skandináv regényírók, még később *Keller* Gottfried Grüner Heinrich-je. S voltak közben mások is, de azokhoz már bizonyos tekintetben fölkészülve és tudatosan közeledtem. Tudtam kik, mik és sejtettem, hogy mit mozdíthatnak meg bennem. Fogékonyság és érzékenység dolga, hogy ki meddig elevenül meg ismeretlen írók érintésétől. Egyik utolsó jelentős találkozásom Paul *Verlaine* volt.

De a meglett, sőt öregedő ember már nem azért bolyong a világirodalomban, hogy önmagára ismerjen másokban. Vigasztalást, feledkezést keres olvasmányáiban. Akiben valaha ujjongva köszöntötte lelkének rokonait, azokat fázósan kerüli el. Már nem szívesen találkozik önmagával és kelletlen érzést okoz neki minden, ami önmagára emlékezteti.

FENYŐ MIKSA

a *Nyugat* egyik szerkesztője és a Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatója, egy Casanova tanulmány írója.

Egy kissé önéletrajzot kellene írnom, ha felelni akarnék a felvetett két kérdésre. Gyermek- és ifjúkoromban olvasmányaim nagy részével úgy voltam, hogy valahogy beleszövődtek életembe - abba, melyet épen akkor éltem -; irodalmi jelentőségüknél sokkal fontosabb volt számomra, amit életlehetőségekben hoztak: csodákat, elérzékenyüléseket, elkalandozásokat. Vagyis ebben az időben a legtöbb olvasmányom mély hatással volt rám. A legmélyebb hatással *Jókai* Mór regényei (gondolom, sokan leszünk így) és pedig nem is az irodalomtörténet kiválasztottjai, hanem outsider-regények, mint pld. A névtelen vár, meg Az élet komédiásai, A fekete gyémántok, a Szegény gazdagok, s még vagy húsz más regénye. Más történés számomra, mint amit e regények cselekménye hozott, akkoriban nem is volt s talán azóta sem meresztettem olyan tágra a szememet, mint Berend Iván csudáira. Nagy hatással volt rám még akkor *Vörösmarty*: Zalán futása, melyet szívesebben olvastam Toldinál, minthogy egyébként Toldi estéjét a trilógia első részénél ma is többre tartom. Ha egészen tárgyilagosan akarnék ez időbeli s reám mély hatást gyakorló olvasmányaimról beszámolni, akkor meg kellene említenem *Dumas* Monte Christóját és ennek még egy tucat egészen selejtes társát. Meg külön mondatban *Scott* Ivanhoe-jét, melynek egészen felejthetetlen szenzációkat köszönhettem. Már lehettem vagy tizenhét-tizenkilenc esztendő, mikor kritikával és vizsgálódva (többször okvetetlenkedve) kezdtem olvasni. Ebben nagyon segítségemre volt - és némileg bátorítója akkori gyerekesen szkeptikus világnézetemnek - *Spinoza* Theologico-politicus tractatusa, melyet épen e napokban vettem elő, hogy újból lapozzak benne. Akkoriban olvastam - nagy gyönyörűséggel - *Cervantes* Don Quijote-jét; próbálgattam *Dickens*-t is (gondolom a *Twist* Olivért), de nem igen tudtam felmelegedni iránta. Azután hosszú időn keresztül alig olvastam egyebet, mint *Schopenhauer*-t, a Neue Paralipomena kötete kapott meg, de azután körülbelül mindent elolvastam, amit írt: a Welt als Wille und Vorstellung-ot többször is. Schopenhauer több volt, mint olvasmány... de mondom, önéletrajzot kellene írnom. Tehát rövid leszek s megpróbálom azokat a könyveket ideírni, melyek a legintenzívebben foglalkoztattak s melyekhez bizonyos még gyakran vissza fogok térni. Ugy írom le őket, ahogy eszembe jutnak; a Biblia és *Homeros* sajnálatomra nem szerepelnek köztük, sőt pironkodva vallom be, hogy 25 esztendő korom óta *Shakespeare*-t sem vettem kezembe. Tehát: *Rousseau* Vallomásai, C. F. *Meyer*: Der Heilige és - mert történeti elbeszélésről van szó - *Kleist* Michael Kohlhaas-át is ideírom, *Keller* Gottfried: Der grüne Heinrich, a Seldwyla-kötet (különösen Die drei gerechten Kammacher, Spiegel das Kätzchen), Sieben Legenden (különösen Der schlimm-heilige Vitalis) meg néhány gyönyörű verse, melyeknek címét nehezemre esik ide nem írni. S ha már a svájci íróknál vagyok, nem hagyhatom megemlítetlenül *Vischer* Auch Einer-jét és *Burckhardt* Weltgeschichtliche Betrachtungen-jét. *Zola* Germinal-ja és *Mouret* abbé vétke; *Choderlos Laclos*: Les liaisons dangereuses, *Stendhal*-nak La Chartreuse de Parme-ja, Le rouge et le noir-ja, *Maupassant* néhány kötete (kedvesebb olvasmányt, mint a Les soeurs Roudoli és a Ce cochon de Morin, alig tudok), *Casanova* emlékiratai. *Balzac* Les Contes drolatique-je, *Barbey D'Aurevilly* Les Diaboliques-je és mindenekfölött *Flaubert*. A „mindenekfölött”-et persze még *Tolsztoj* és *Dosztojevszkij* számára is tartogatom: Karenina Anna meg A háború és béke, Raszkolnyikov, Az idiota, meg Karamasoff fivérek számára. Azután *Goethe*-verseket szeretnék ideírni: Nachtgesang, Gewohnt, gethan, Vanitas! vanitatum vanitas, Der Gott und die Bajadere, a velencei epigrammokat és száz más versét, hosszú időn át egyetlen olvasmányomat. Nem szólottam még *Arany*

Buda haláláról, *Ady* Endre verseiről, melyekhez állandóan visszatérek, néhány gyönyörű *Vörösmarty*-versről, *Petőfi* verseiről. Nem szólottam *Nietzsche*-ről, akinek fiatalkori műve: *Die Geburt der Tragödie* egyike legfelejthetlenebb szenzációimnak, *Babits* Recitativ kötetéről, *Wagner* Richard önéletrajzáról, *Móricz* Zsigmond Hét krajcár, Magyarok, Az árvalányok kötetéről, *Ambrus* Zoltán Álomvilág-áról, *Heine* Bimini-jéről s még néhány tucat verséről. Most éppen *Henri Barbusse* L'Enfer-jét olvasom, igaz tetszéssel.

FÜLEP LAJOS

művészeti és filozófiai író.

Nehezen tudok kérdésére felelni, nagyon hosszú listát kellene ide írnom azokról a művekről, amelyek „állandó és visszatérő” olvasmányaim. Mert nemcsak az a baj, hogy nyolc nyelven olvasok, hanem különösen az, hogy ma már jóformán minden olvasmányom „állandó és visszatérő”. Mert igaz ugyan, hogy közben olvasok egy-egy új dolgot, legtöbbször azonban mégis olyat, amit már ismerek. Ezeket aztán a szerint veszem elő, hogy mikor milyen a hangulatom és kedvem. Lehetetlen felsorolni őket, mert van köztük mindenfajta írásmű, kezdve a Mahabharata-tól, vagy a Bibliától a legújabb magyar vagy idegen írókig. Mégis az életem egyik vagy másik szakában egyik vagy másik fajta írásmű vonz jobban, az ilyet aztán kéznél tartom az asztalaimon, szízekem, szóval mindenfelé. Mindössze tehát arról számolhatok be, hogy a jelen pillanatban milyen könyvek hevernek körülöttem. Hát itt van elsősorban *Dante*, akit tiznél több esztendő óta olvasok állandóan, már nem is olvasom, hanem tudom; aztán itt van *Homer* és a Biblia, a különösen szívemhez nőtt *Chanson de Roland*, régi francia fabliaux-k *Aischylos* és *Shakespeare*, *Plotinos*, *San Juan Delacruz*, *Chaucer*, *Herrick*, *Shelley* (épp most olvastam el *Medwin Shelley* életrajzát), *Keats*, *Byron*, *Coleridge*, a két *Browning*, *Swinburne*, *Meredith*, *Goethe*, a magyarok közül *Vörösmarty* és *Arany*, szóval nagy összevisszaság korok, írók és könyvek tekintetében. Lehet, hogy néhány hét alatt megváltozik a helyzet, némelyek visszakerülnek a polcra s mások kerülnek helyükbe. De az összevisszaság azért megmarad. Az élet is összevisszaság: minden nap van az embernek oka, hogy az egyik íróval együtt örüljön s a másikkal együtt szomorkodjék.

Hogy mi tett mélyebb hatást reám mostanában? Talán *Meredith* bűbájos *The adventures of Harry Richmond*-ja; a *Tragic comedians*-t éppen most olvasom, erről hát csak annyit mondhatok, hogy nagyon érdekel.

Ezekon kívül természetesen vannak olyan olvasmányaim, amelyekhez egy-egy speciális kérdéssel való foglalkozásom közben nyúlok. Ez már munka. Még kevésbé számolhatok be róluk, mint az előzőkről. Csak annyit mondhatok, hogy évek óta leginkább középkori írók művei, vagy a középkorra vonatkozó újabb művek: nevezetesen *Dante* korának és a róla szóló irodalomnak művei.

HATVANY LAJOS

a lélektelen filologizálás ellen irt *Die Wissenschaft des Nichtwissenswerten* című bátor és tudós pamflet, a *Gyulai Pál estéje* c. tanulmány-gyűjtemény és a *Hiresek* c. színmű írója, könyvkalandjairól évek előtt *Én és a könyvek* címen már megírta egy kritikusi pályára készülő ember „szenvédéseit”!

A multkor megírtam egy tárcakritikámban, ma sem írhatok mást:

„Minden könyv, melyet kényszeredett mosollyal veszek át, egy-egy mardosó önvád lesz, ha hetekig fölragasztva fekszik s ha aztán kezdem olvasni s leteszem megint, mert nem érdekel. Pedig semmi sem érdekel, minek ámbírom magam. Nekem már csak az esik jól, ha újra forgathatom, amit minden póruson át beszívtam magamba: *Csokonai*-t, *Ady*-t, *Berzsenyi*-t vagy *Arany*-t, *Horatius*-t vagy *Shakespeare*-t, *Balzac*-ot, vagy *Flaubert*-t, *Puskin*-t vagy *Tolsztoj*-t. Nem is igen reagál az ember bizonyos idő után, csak a legjobbra. Mint a náthás, aki csak a legerősebb illatokat érzi.” (Pesti Napló 1918. márc 8.)

*

De talán ez sem igaz. Mert ha foglalkozom valamivel, hát akkor az érdekel, amivel foglalkozom. És semmi más. Van úgy, hogy a legrosszabb memoire jobban érdekel, mint *Goethe*. Hangulat-dolog, hogy mi tetszik és mi nem. Állandó kedvenc könyrve csak pedáns, művészietlen ízlésű embernek van. Ami annyit jelent, hogy nekem nincs. E szerény nyilatkozat után ajánlom magamat Szerkesztő Ur szíves kegyébe.

HEVESI SÁNDOR

a Nemzeti Színház főrendezője, a Jókai-regények színpadra költője, *A hadifogoly* c. színmű és sok ötletes színpadi cikk írója.

Állandó magyar olvasmányaim évek óta: *Arany, Pázmány, Petőfi, Vörösmarty, Csokonai, Jókai és Mikszáth*.

Külföldi olvasmányaim: *Plátó*, a görög tragikusok, *Shakespeare, Dante, Goethe, Molière*, regényírók közül: *Dickens, Flaubert, Bulwer* és *Dosztojevszkij*.

Ugyancsak ők gyakorolták rám a legmélyebb hatást és ugyyszólván állandó kísérőim.

IGNOTUS

a *Nyugat* írói csoportjának vezére, költő, kritikus és politikai író. Miután végigharcolta élete legszebb küzdelmét az új magyar irodalom elismertetéseért (*Kísérletek*), most éri meg költői és novellairói reneszánszát: A *Slemil keservei*-t és a *Vallomások*-at újból ajándékba kaptuk mostanában *Ignotus verseiből és Ignotus novelláiból* című könyveiben.

Valaha, kivált gyermekkoromban sokat olvastam, - most annyi az ujság, revü stb. muszáj-olvasmányom, hogy nem jutok rendszeres olvasáshoz. Türelmetlen is vagyok s főképp adatok érdekelnek, most tehát az ilyeneket szolgáltató könyveket keresem. Vissza nem igen térek olvasmányaimhoz, a legnagyobbakhoz sem, - megelégszem a számízével, mit akkorról hagytak, bár különben vallom és ajánlom, hogy hosszú időközökben új elolvasásukkal revideálnunk kellene az írókról s egyéb író nagyokról megállapodott véleményünket. Átmenően és újabban hatással rám *Freud* professzor pszichoanalista írásai voltak s *Julius Lippert*-nek *Christentum*, *Volks Glaube* u. *Volksbrauch* c. könyve, valamint, amit valóban újra elolvastam: az igazán nagy *Zolá*-nak *L'oeuvre* c. regénye.

KACZIÁNY GÉZA

tanár, a függetlenségi eszmék régi publicistája, a *Swift Jonathan és kora* írója.

Bár nem tartozom a 15 év óta fölmerült „diadalmas új írói nemzedék” soraiba, de fölszólíttatván, nem akarom megtagadni kérését. Nehéz ugyan visszaemlékezni hatodfél évtized benyomásaira, (hacsak azok nem olyanok, mint az aradi kisdédóvóban nyert fejbeütés, melyet sohasem felejték el, pedig 57 év előtt kaptam) de azért megpróbálok az első kérdésre is felelni, hogy mik voltak nagy, mély, mondhatni lélek-átalakító hatással rám? A második felelet könnyebb lesz, mert az már a jelenre vonatkozik.

Gyermekkoromban az én nemzedékem lelkét Robinson Crusoe ragadta meg legjobban. Külön világ az, mely a gyermek előtt megnyílt. Mindnyájan egy pusztaszigetre szeretünk volna kerülni s ott a nagy harcot megvívni a természettel és vagy elpusztulni, vagy diadalmasan kerülni ki belőle, mint férfiak. Az ilyen könyvek olvasása tesz szívóssá, határozottá, küzdelem-szeretővé. Sokat köszönhetek tehát *Defoe* halhatatlan művének „jellemem fejlődésében”.

Gyermekkorom óta szerettem a Bibliát, melyet mint ároni családból származó protestáns sokszor olvastam, kiválólág az ó-szövetséget, mely drámai erejével roppantul megragadott. Tüzetesebben és igen részletesen azonban vele csak lelkész-koromban ismerkedtem meg. - Vele egy vonalba teszem hatás tekintetében *Shakespeare* műveit, melyekkel 14 éves koromtól kezdve lángoló szenvedéllyel foglalkoztam. A görög mithológiával foglalkozó kézikönyvemet talán ötvenszer is átolvastam, sohasem feledhető benyomásokat nyerve belőle. Később ehhez az „Edda” ismerete járult, a germán mithosz csodavilága, melyben ép oly alapos jártasságot nyertem, mint a görögben.

Megrázó erővel hatott rám *Hugo* Viktor két műve: *A nyomorultak* és *A tenger munkásai*, *Dickens* *Pusztaház-a* és *Nehéz idők* című regényei, melyek jóval többek mint regények, ezekben az emberiség nagy problémáit sejtettem és ismertem föl. Igen korán kezdve nyelveket tanulni, sok idegen íróval ismerkedtem meg, kik közül legnagyobb hatásúak voltak rám *Flaubert* *Salambo*-ja és *Grabbe* drámai művei. Egy betegségem alatt *Macaulay* összes essayit átolvastam s ezek is irányt adtak szellemem fejlődésének. Egészen új történelmi világot gyújtott lelkemben *Michelet* *La Bible de l’Humanité* című remekműve. Ezek kedveltették meg velem a történetírást, mely foglalkozásra a szépirodalom után áttértem. Az élet tavasza a költészeté, nyara és ősze a komoly tudományoké. *Swift* csodálatos *Gulliver*-je átvezetett e nagy író tanulmányozására s némileg utánzására is, éreztem magamban, hogy „anch’io sono scrittore satirico”, mely tehetség végzetes hatása volt közpályámra.

Idővel nagyon válogatós lesz az ember s csak nagy hatásokra reagál. Ilyen *Poe* Edgar költészete, mely jóval túl nyúlik a költészet határain. Az ő *Monos és Una* című párbeszéde a tulvilágba mutat utat a léleknek, kivált az olyannak, mely néha huzamos ideig külön életet él a testétől. Ez már nem költészet: ez a nagy revelációk egyike, mely idősebb korban is megdöbbenő hatása a gondolkozni szeretők számára. Hozzá és hasonló társaikhoz fogható művet nem ismerek többet a világirodalomban.

A magyar irodalom inkább csak szórakozást nyújtott, mint okulást. *Kölcsey* mély honfibúja, *Vörösmarty* lángoló hazaszeretete, legkedvesebb *Petőfi*-m édes szerelmi költészete a szív hurjait üti meg, de nem adnak mélyen szántó gondolatokat. Az Ember tragédiája a maga elhibázott mivoltában az egyetlen magyar mű, mely bölcsészeti tartalma és mélyebb hatása, költészeti részén kívül. Azonban a többi kedvenc íróm csak szórakoztató, észpihentető

gyanánt szolgál, mint pl. *Jókai*, kit a világ legnagyobb írói egyikének tartok s kinek tiszta költészetéhez és páratlan képzeletéhez üdülni járok, mikor valami bánt és feledni akarom az élet vad dulakodásait.

S ez átvezet a második kérdésre: melyek azok a könyvek, melyeket koronként újra meg újra átolvasok, szórakozásul. *Jókai* főleg, kivüle Sir John *Lubbock* remek kis könyve: Az élet gyönyörűségei, mely fájdalom! még mindig nincs magyarra lefordítva. Sok léleknek volna ez vigasztalása, mint ahogy *Kempis* Tamás sokunknak volt és marad vigasztalója. Ezeken kívül minden kor emlékiróinak művei adnak pihenést, emberek lelkének megnyilatkozásai, kik hozzánk közel vannak szellemben, közvetlenül szólnak hozzánk és saját bajukat, örömeiket adják át nekünk. Ezek s a költészet nemes termékei, *Arany*, *Tompá*, *Burns*, *Tennyson*, *Heine*, *Lenau*, *Béranger*, *Longfellow* művei azok, melyekre visszatér lelkem s üdülést nyer. Bevallom gyarlóságomat, hogy Sherlock Holmest is igen szeretem, főleg azért, mert elolvasása után rögtön elfelejtem valamennyit s mindegyik mindig uj lesz nekem, mikor előveszem. Tehát igazán szórakoztató, mert semmi nyomot sem hagy a lélekben. Ép így vagyok *Verne* műveivel is, melyeknek azonban nagy nevelőhatást tulajdonítok.

Ime, ezek, minden nagyképűség nélkül azok a könyvek, melyeket szeretek, de nem ezek mind. *Burckhardt* két műve a renaissanceról ép oly kedvencem, mint *Teleki* Sándor öt kötete, meg mint még száz más mű, de nem akarok egész antikvár-katalógust ideírni. De hovatovább ezek is fogynak s alig marad majd egy-kettő, de holtig megmarad három, a Biblia, *Shakespeare* és *Petőfi*.

KAPOSÍ JÓZSEF

a *Dante Magyarországon* c. nagyszabású irodalomtörténeti és bibliografiai munka szerzője, a *Fioretti di S. Francesco d'Assisi* fordítója. Egy időben a katolikus irodalom vezérembere, a *Magyar Szemle* szerkesztője és a Szent István-társulat igazgatója.

Tanulmány és vigasztalódás okából az utóbbi esztendőök folyamán a leggyakrabban voltak kezembem: a Biblia, *Dante*, *Petrarca*, *Boccaccio* művei és minden számottevő olasz, francia, angol, német és magyar könyv, mely reájuk vonatkozik. *Plutarchos* párhuzamos életrajzai. *Gregorovius*: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. *Davidsohn*: Geschichte von Florenz. *Venturi*: Storia dell' arte italiana. *Taine*: Voyage en Italie. *Pázmány* prédikációi. *Aquinoi Szt. Tamás* Summái.

Szórakozást és üdülést legtöbbször a következő költőknél és íróknál kerestem: *Vörösmarty*, *Petőfi*, *Arany*, *Zrinyi*, *Mikes Kelemen*, *Madách*, *Babits Mihály*, *Homeros*, *Euripides*, *Vergilius*, *Horatius*, *Shakespeare*, *Milton*, *Byron*, *Longfellow*, *Tennyson*, *Dickens*, *Thackeray*, *Macaulay*, *Carlyle*, *Puskin*, *Gogol*, *Turgenjev*, *Dosztojevszkij*, *Goncsarov*, *Tolsztoj*, *Molière*, *Goethe*.

Éjjeli szekrényemről sohasem hiányoznak: *St. Augustinus*: Confessiones, Imitatio Christi, *Fioretti di St. Francisco d'Assisi*.

Gyermekkoromban, majd fiatalságomban nagy hatást tettek reám: *Defoe* Robinzonja, *Cooper* regényei, *Eötvös* Kartauzija, *Jókai* Kárpáthy Zoltánja, továbbá *Chateaubriand*, *Lamartine*, *Montalembert* és *Ozanam* munkái.

KÖNIG GYÖRGY

egy *Musset* életrajz és egy *Flaubert* tanulmány írója.

Megtisztelő felhívásának örömmel teszek eleget, mert amint magam állandó érdeklődéssel figyelem, hogy mások mit olvasnak, el kell hinnem, hogy olyanok is lesznek, kiket az én kedvenc olvasmányaim érdekelnek.

„Kedvenc olvasmányaim”, ezt a kifejezést használom én is, mint ahogy Szerkesztő Ur is kérdőívében, „újra meg újra visszatérő olvasmányok”-ról beszél. Véleményem szerint azonban ez inkább csak vágy, állandóan érzett óhajtas lehet, mint megvalósított tény, mert egyrészt nem értünk rá, (vagy legalább is a kellő mértékben nem) olvasmányainkhoz, ha azok megtetszettek, visszatérni, azután meg másrészt, az igazi olvasót, azt tudniillik, aki az olvasást szellemi élete egyik főfunkciójának tekinti, lényé inkább új meg új olvasmányok felé hajtja, mint a régiekhez való visszatérésre. - De ime a címek: *Gottfried Keller*: Leute von Seldwyla, *C. F. Meyer* történeti novellái és költeményei, *Rousseau*: Confessions, *Flaubert*: Madame Bovary, *Éducation sentimentale*, *Anatole France*: Histoire contemporaine, *Romain Rolland*: Jean-Christophe, *Macaulay*: History of England, *Buckle*: History of Civilisation in England I. és II., *Cervantes*: Don Quijote, *Dosztojevszkij*: Bűn és bűnhődés, *Tolsztoj*: Háború és béke.

E lajstromban, a feltett kérdésekhez képest, nem is annyira azon műveket iparkodtam felsorolni, melyek legjobban tetszettek, (ez esetben talán felvettem volna néhány írói életrajzot, mert ezeket, - már az egész műfajt is - nagyon szeretem, például *Strauss* Voltaire-jét, *Boissier* Saint-Simon-ját, *Faguet* Flaubert-jét, *Adolf Frey* C. F. Meyerjét vagy *Riedl* Arany János-át), mint inkább azokat, melyek erős és maradandó hatással voltak reám.

Az embernek efajta - egészen őszinte - lajstrom összeállításánál igen mélyen kell leszállnia magába, hogy az egyes művek világirodalmi sulya ne feszélyezze, mert enélkül nehezebben szánja rá magát arra, hogy egy nem elsőrendűnek fémjelzett íróat fölvegyen, mint arra, hogy *Homeros*-t, *Dante*-t, *Shakespeare*-t vagy *Goethe*-t kihagyja. És kétségtelen is, hogy minden ilyen lajstromhoz egy megfelelő másik lajstrom is tartozik, a nagy hatást nem tett művek lajstroma. Ennek természetesen csak az emberi szellem legkimagaslóbb remekműveinél lehet fontossága, ott azonban épen olyan nagy, mint a pozitív lajstromnak s nem is lehetetlen elképzelni, hogy a kettő összevetéséből az egyén szempontjából valami eredmény vonható le.

Ha a fenti lajstromon mégegyszer végigtekintek s magam után indulva általánosítani próbálok, arra a megfigyelésre jutok, hogy olvasmányainkban legnagyobb hatással két dolog van reánk: 1. a költő szuverén teremtő munkája, melyre példa *Cervantes*, vagy *Keller*, 2. az élet és az emberi lélek mélységeinek feltárása, melyet *Dosztojevszkij*-nél, *Tolsztoj*-nál, *Flaubert*-nél vagy *Romain Rolland*-nál, önéletrajzi alapon pedig *Rousseau*-nál találunk. Nagy hatást érhet el a történelmi rekonstrukció is, úgy a művészi, mint a tudományos. (C. F. Meyer és *Macaulay*.) *Buckle* művét a szuverén gondolat, *Anatole France*-ét a szuverén irónia teszi naggyá.

LUKÁCS GYÖRGY

filozófiai és esztétikai író, *A modern dráma fejlődésének története* és a *Lélek és a formák* írója.

Az első könyv, amelynek maradandó hatása volt reám, az Iliásnak egy magyar, prózai és kivonatos fordítása volt, melyet kb. 10 éves koromban olvashattam először és bizonyos alakok, beállítások stb. szakadatlan kontinuitásban elevenek és aktuálisak maradtak belőle számomra. Többi, gyerekkoromban olvasott könyv hatása teljesen ephemer és nem mélyreható volt, a Genesis kivételével, mely kb. 13 éves koromban egy vallási krízist idézett fel bennem. Az első igazán korszakot jelentő mű azonban számomra mégis az *Ibsen* Kisértetek c. drámája, mellyel olvasmányaim iránya és stílusa egy csapásra megváltozott. Neki köszönhetem részben a modern irodalom ismeretét (főleg Ibsen többi műveire, *Hauptmann*-ra és *Strindberg*-re gondolok), de legfőképpen azt, hogy már gimnazista koromban elhagytam kortársaim sekély naturalizmusát, mely kb. 15 éves koromban, a *Welträtsel* olvasása után engem is elfogott, Ibsen elvezetett *Hebbel*-hez és *Hebbel* egyrészt egy gondolati elmélyedést jelentett és evvel *Schopenhauer* és *Nietzsche* megismerését, másrészt meghozta a művészi forma első felderengő megértését, a *Grüner Heinrich* és a *Herrmann und Dorothea* olvasását. (Ez utóbbi különben a legállandóbb és legvisszatérőbb olvasmánya maradt eddigi életemnek.) - Az egyetemi évek nálam is, mint valószínűleg mindenkinél, az olvasmányok széleskörűvé válását jelentették. Engem elvezettek a német romantikához (különösen Fr. *Schlegel* és *Novalis*-hoz), a 19. század nagy francia és angol íróihoz, akik közül *Flaubert* és *Baudelaire*, *Swinburne* és *Keats* voltak akkor a legfontosabbak számomra és lehetővé tették *Shakespeare* és a görög tragédia első megértésének kísérletét. Ebbe az időbe esik, hogy először megismerkedtem a *Kierkegaard* oeuvrejével, mely azóta szünetlenül kíséri fejlődésemet; ekkor olvastam szintén elveszithetetlen értéknek *Marx*-ot (és néhány újabb szociológust; főleg *Simmel*: *Philosophie des Geldes* című művét). A saját produkcióra való átmenet idején a *Kassner*, *Dilthey* és Paul *Ernst* essayi hatottak reám és - stílus tekintetében - az *Ady* Endre akkor megjelent költeményei.

Természetes, hogy egy későbbi kor sem hozza meg újra a gazdagító olvasmányok eme sokaságát. Ha a később számomra korszakot jelentő könyveket tekintem, akkor legelsősorban a Sebastian *Franck* *Paradoxa* című művét kell emlitenem, melyet egy szerencsés véletlen a legjobb pillanatban játszott kezembe. Ezen indult meg a misztikus filozófia olvasása is: *Plotinos* és *Meister Eckhardt*, mellettük *Lao-Tse*, az *Upanishadok*, az *Uj Testamentum*. S. *Francesco*, Valentin *Weigel* stb. Ebbe az időbe esik a *Dosztojevszkij* igazán termékeny olvasása is és vele az orosz irodalom (főleg *Tolsztoj* és *Gogol*) megismerése.

Az utolsó évekből csak egy nagy könyvhatásról számolhatok be: a *Kritik der Urteilkraft* újbóli olvasásának eldöntő befolyásáról. Vele végleg megszilárdult a kapcsolatom a klasszikus német filozófiához; módomban volt szilárd állást foglalni a modernekhez és ez a könyv adta meg nekem (amit a legnagyobb szerencsének érzek) a lehetőséget az érett *Goethe* megértéséhez (elsősorban a *Wilhelm Meisters Wanderjahre*-t értem) és rajta keresztül a *Hegel* oeuvre-jéhez.

LYKA KÁROLY

művészeti író, u *Művészet* szerkesztője, a *Kis könyv a művészetről* írója.

1. Állandó olvasmányaim elsősorban a szakom körébe vágó könyvek, értekezések, tehát a művészeti irodalom, ezenkívül modern természettudományi és régi magyar kulturhistóriai vonatkozású könyvek. Kis könyvtáram állandóan használt kötetei ebből a körből valók. *Goethe* Faust-ját és *Madách* Ember tragédiáját 1-2-3 évi időközben újra s újra el szoktam olvasni.

2. „Mély hatásról” szólni nagyon relativ. Fiatalabb korában sokkal könnyebben enged az ember erős hatásoknak, mint meglelt korában. Ifjúkoromban valósággal elragadott *Jacobsen* Niels Lyhne-je, ebből egész halom példányom gyűlt össze, utazgatásaim közepette újra s újra megvettem. Épp így jártam *Dante* Inferno-jával, ennek magyarázata részben az, hogy azokban az években Olaszországban laktam. Valamivel később *Schopenhauer*nek pár fejezete s még később *Poincaré* Tudomány és feltevés c. műve hatott rám rendkívül. Ide sorolhatom még *Vajda* néhány költeményét.

RADÓ SÁMUEL

széles skálájú publicista, a *Politikai olvasókönyv* írója.

Renan, Spencer, Jókai, Mikszáth és George Eliot.

SCHÖPFLIN ALADÁR

a *Vasárnapi Ujság* főmunkatársa, kritikus, a *Magyar írók* c. tanulmánygyűjtemény írója.

Ha azt keresem, hogy kik azok az írók, akik életemet végig kísérték, akiket nemcsak minduntalan újra olvasgattam, hanem gondolataimban mindennapi társaim is voltak, bizalmas kísérői életemnek, akkor *Arany*-ra, *Goethé*-re (a *Faust* és a *Wilhelm Meister* szerzőjére), *Shakespeare*-re (kiváltképen a *Hamletre* és a vigjátékokra), *Dosztojevszkij*-re és *Ady*-ra kell gondolnom. Ők azok, akik, úgy érzem, benne vannak legtöbb gondolatomban, beleszivódtak egyéniségembe, annak alkotó részeivé váltak. Azt hiszem, ebben nem annyira az újraolvasás, mint inkább a folytonos rájuk gondolás, a szellemükkel való elteltség a fontos. Most a háború alatt nagyon előterébe került gondolataimnak a *Gulliver* és *Voltaire* *Candide*-ja, viszont elhidedtem *Anatole France*-tól, aki régebben sokat és erősen foglalkoztatott.

Különböző életkorok szerint különböző írók tettek rám hatást. Legelső olvasmányom 7-8 éves koromban *Jósika* Csehek Magyarországon című regénye volt, majd a *Vasárnapi Ujság* néhány régi évfolyama és *Tóth Kálmán* élclapjá-nak, a *Bolond Miská*-nak néhány kötete - azok a könyvek, melyek falusi házunkban megvoltak. Ezek a tulkorai olvasmányok csak zavaros benyomást tettek rám, mégis nagy volt a hatásuk, mik megnyitották előttem az olvasás nagy örömforrását. Később a keleti mesék adtak tartalmat gyermeki fantáziámnak. Tizenkét éves koromtól tizenhatig *Petőfi* és *Jókai*, 16-tól 20-ig *Arany*, *Gyulai*, *Heine*, 20-tól 24-ig *Goethe*, *Schopenhauer*, *Kant*, a magyar irodalomról való gondolatomra *Gyulai*-n és *Péterfy*-n kívül *Ignotus*, a regényben az oroszok: *Turgenjev*, *Tolsztoj*, *Dosztojevszkij*; *Heine* még mindig. *Shakespeare*-hez harmincadik évem táján édesedtem hozzá melegebben és őszintébben, ebben az időben foglalkoztattak erősebben az angol írók, különösen *Thackeray* és *Tennyson*, *Dickens*-től csak a *Copperfield*, a franciák közül *Zola*, *Maupassant*, valamivel később *Rousseau*, *Voltaire* és *Flaubert*, s ekkor ismertem meg behatóbban *Taine* műveit, nemkülönben *Saint-Beuve*-öt. Harmincadik évemen tul voltam, mikor megismerkedtem *Ady*-val, aki életem legnagyobb irodalmi élményei közé tartozik, s lényegesen módosította az irodalomhoz való viszonyomat. Valamivel később *Babits* és *Móricz Zsigmond*. Ők hárman izgatnak ma is legjobban. Kritikus mesteriségem arra kényszerít, hogy tulnyomórészen a magyar írókkal foglalkozzam s az utolsó tiz évben csak néha, pihenésül fordulhassak külföldi írókhoz. Ezek közül a legujabban fődöztem föl *Gottfried Keller*-t, akinek néhány könyvét újra elolvastam, *Romain Rolland*-t, *Thackeray* *Hiuság vására*-t, *Goethe* *Tassó*-ját. E két, először kora fiatalágomban olvasott mű jelentőségét csak most fogtam fel igazán, mikor husz év mulva újra beléjük merültem. *Arany*-hoz való viszonyom is közvetlenebb, konvencióktól mentesebb, tehát - úgy érzem - igazabb lett s *Vörösmarty*-ról is egészen más koncepcióm kezd lenni, mint még öt-hat évvel ezelőtt is volt.

SIKABONYI ANTAL

a *Komjáthy Jenő*, és *Az alkotó lélek és a háboru* c. tanulmányok írója.

A könyv ma, a háboru iszonyatai, szenvedései közben valóban sokkal többet jelent, mint eddig bármikor, de hogy mindannyiunkra, kiknek sorsuk a nyomtatott betűvel elhatározódott, melyik írás hatott leginkább, egyformán ma, avagy régebben: egy szép vers, vagy egy elriasztó regény, egy divatos munka, vagy egy lelkünkben rejtegetett szerző, egy mindenkit megrázó írás, avagy egy eldugott kis napihir a lapokban, a Biblia-e, amit oly jó a zsebünkben hordani, ha utunk messzi visz, avagy egy szülői szó, amit oly jó a szívünkben hordani, míg élünk le nem jár: azt, úgy hiszem, eldönteni soha nem lehet. A legmélyebb órákat azonban újra meg újra leginkább talán mégis *Shakespeare*, *Arany*, *Leopardi*, *Petőfi*, *Komjáthy Jenő*, *Reviczky Gyula*, *Jókai*, *Dickens*, *Tolsztoj*, *Taine*, *Emerson* és *Gyulai Pál* munkáinak köszönöm. Édesapám mindig komoly könyvek olvasására buzdított, míg édesanyám inkább a verseknek örült, mikor kis diákkoromban esténként klasszikusokat olvastunk fel egymásnak boldog, meleg családi körben: olvasmányaimban és írásaiban ezeknek az emlékeknek a hatása is természetesen végig megmarad.

nemzeti muzeumi őr.

Kedves barátom,

daktilus és anapesztus között, a világtörténelem egy hatalmas cezurája idején, amikor az utolsó évtizedek mind lanyhább lélekzetvétele után most elállott az érverés, hogy talán már a közeli jövőben annál hatalmasabb lüktetéssel rohanjon előre, az emberi gondolat szabad kifejlődésének egy újabb mérföldköve felé: ebben a tényleges „lélektani percben” ér a felhívás, tartsunk szemlét lelkünkben; iparkodjunk azt a lelki folyamatot könyveink felsorolásával újra lerajzolni, amely mindannyiunkban külön-külön lejátszódott, amíg a Makart-féle pszeudohistorizmus ragyogó játékaitól eljutottunk a Hindenburg-féle históriacsinálás verizmusához. Nyilván hálás lesz a feladat, amit Magad és magunk elé tűztél; mert ha nem is sikerül a 19. század végén a lelkek mozgalmainak olyan egységes forrására visszamutatni, mint aminőt a 18. század végére nézve az enciklopedisták írásai jelentenek, talán épen a koncentrátságnak ez a hiánya, az iparilag szertetagolt életnek ez a diffuzus volta fog a történesek mögé élesen bevilágítani. A különböző mentalitások e gyónásaiból - mert hiszen a Könyvtári Szemle körkérdését másnak nem tekinthetjük - a 20. század eleje Magyarországnak diszperz kulturája fog mint miliókép kibonyolódni: egységtelen, vezető domináns és tulemelkedő egyéniségek nélkül való tarka kaleidoszkop; lázas keresés, hamis istenek imádása, az elméknek ritmustalan bolyongása szürke éjszakán...

*

Látod, barátom, tetemes előítéletekkel látok neki az elem szabott feladatnak. A mesterségem nem türi meg a gondolatok izoláltságát: minden fogalom milióban jelentkezik nálam s amikor irodalmi emlékeimmel egyedül szeretnék maradni, hogy *őszintén* újra átéljem őket és csakis őket, irányregény körvonalai rajzolódnak le bennem. A magam multjával szemben való pragmatizmus az „Én” romantikájával szövődik át, s amint az emlékeimben élő könyvek címét sorra feljegyzem, egyszeriben azt látom, hogy háromtételű szonátává sűrűsödnek együvé; a három tételnek három latin neve van, amit sajnos, nem tudok magyarra fordítani: *specializálódás*, *eklekticizmus* és *totalitás*. Ma még hiányzik a történelmi távlat, amelyből meg tudjam ítélni, hogy ez a három kategória milió-jelenség-e, vagy pedig tisztán a magam fejlődési meneté-e: de a három tétel nálam fokozódást jelent és az az érzésem, hogy ez a fokozódás odakünn az életben is lejátszódott az alatt az emberöltő alatt, amennyire irodalmi emlékezésem visszanyulik.

*

Van egy kedves gyermekkori emlékem: *Wiseman* Fabiolája. Ha eltekintek a benne élő zélosztól, még ma is életértéknek tudom ezt a könyvet: speciális szakom, a régészet iránt való érdeklődést ez lobbantotta ki először bennem s a Quo vadis-féle lázakat csak azon a hatáson keresztül tudom megítélni, amit a Fabiola rám, mint gyerekekre gyakorolt. A multak emlékeinek megelevenítése, ködös korok felvilágosítása, ismeretlen előidők felderítése, a régészettel szomszédos határtudományok kutatása, keleti vallások összehasonlító történelme, a történelmi kuriózumok gombostűre szedése, szóval az emberi kultúra történelmének alsó áramlataiban való munkálkodás - talán mindez abból a gyöngye gyökérből fakadt, amit a Fabiola klasszikus romantikája ültetett el bennem.

A romano-angol püspök paszticcsoja persze elsekélyesedett volna bennem, ha - nem tudom már, minő oknál fogva - hozzá nem járul azon magyarjaink iránt való érdeklődés, akiknek egész sora kénytelen volt idegenbe elszakadni, csak hogy a magyar őstörténet földrajzi nyomait kutathassa Ázsia szívében. *Kőrösi Csoma, Besze, Vámbéry, Stein* Aurél sorsa, munkája érdekelt s talán Vámbéry könyve a magyarok eredetéről volt az, amely a „saecula obscura” kutatását, mint életpálya kívánását váltotta ki belőlem.

Körülnézek a könyvespolcomon, ott, ahol a régészettel való - immár, sajnos, törvényessé vált - viszonyom tanúi: az archeológiai, kulturhistóriai, művészettörténeti szakmunkák állanak. Nosztalgia fog el. Irigylem pályatársaimat, akiknek lelkét egészen betölthette a „Szak”. Nyugodtan elspecializálódtak; tudományunk burzsoájjá lettek, akik gyönyörű eredményeket érnek el szakjuk sima országútján, míg nekem előbb rendet kell vágnom az irdatlanba és szaporátlan munkám egyetlen hálájául csak azt a tudatot nyertem, hogy - hálaistennek, semmi közöm az eszmét előlő drilles fachsimpeleihez.

Valami csodálatos ekleticizmus virradott bennem. A mirage oriental elfogott engem is. Szakmám lelkét kerestem s azt láttam, hogy a régészetileg is megállapítható különbözőségek mögött, az érzések és gondolatok világának differenciáltsága még sokkal mélyebb szakadékot teremt Kelet s Nyugat között, s hogy a magyarság e szakadék szélén jár. Ha elolvasom az Ujtestamentumot és a *Marx* Kapital-ját, akkor a kettő között valahol középpont megkapom a nyugati lélek keresztmetszetét. De hogy ismerem meg a Kelet lelkét? Két kis könyv maradt meg számomra a keresésnek ebből a fázisából. Az egyik Lavkadio *Hearn* Kokorója, a másik pedig *Borel* könyvecskéje: *Weisheit und Schönheit aus China*. Távlatot kaptam. Már-már elszoruló lelkem levegőhöz jutott. Csöndes megértéssel kezdettem közéletünk édeskés, busido-hangját, kotaura hajbókoló pagódlifiguráit kísérni. A tao gyöngyének ragyogása kiszépitett minden kicsinyességet, amivel találkoznom kellett; kiirtott sok minden undort s helyébe a „tout comprendre” bölcselése lépett. A magam kis „énje” háttérbe szorult; sóvárgással kerestem az események mögött lévő nagy összefüggéseket. Csak néhány példát erre: a népvándorlások ezentúl már nem mint a barátkrónikák kolofonjai, hanem mint nagy természeti katasztrófák következményei tűntek fel előttem; a magam szerény körében lejátszódó érdekellentétek apránként eltolódtak a világszemléleti különbözőségek és a középosztály elproletarizálódása folyamatának perspektívájába; az állameszme fejlődésének lépcsőjén a különböző csoportosulási formák: nemzetiségek, városok - földrajz-gazdasági eredőkké és tényezőkké értékelődtek át; kulturhistóriai tények mögött a fejlődés gondolatával kontaminálódó szervezethez erejét láttam, amely az önös egyedtől céltudatosan vezet a nemzetek fölötti egységhez. És így tovább: sok-sok apró műhelytitok, amely e körkérdés olvasóit aligha érdekli. (Volt azonban még egy kedves könyvem, amely ezen az egész fázison át elkísért s amelyet épen csak a történeti hűség kedvéért említek meg: Egon *Berg* Buch der Bücher-je; aki ismeri, tudni fogja az értékét.)

Vajudásos, nehéz korszak volt ez; szaggatott, mint a nyári vihar felhője. És nyugtalanítóan nyomasztó, akár a szonáta szerző-tétele. De megérte a válságot: eredménye a totalitásra való törekvés, a végokok szüntelen kutatásának vágya, a trivialitás elkerülésének meleg-áhitása lett. *Pulsky* Ferencnek az apró emberi gyöngeségektől immár levetkőzött, lassan történelmi levegővel átitatódó alakja bontakozott ki előttem az „Életem és korom” lapjairól. Gyönyörű szintetikus gondolkodás, amelynek pillérei a törhetlen klasszikus liberalizmus és a művelődéstörténetileg teremtő igazságkeresés. A századokat átfogó tudása, Nyugateurópa próbakövén kicsiszolódott elméje toronymagasságban tullelmedik a hazai közélet malomalatti szennyes kicsinységein. Ha ő jónak ítélte, hogy a magyar történelem tűző napján átérlelődött egyéniségét a szabadelvűek küzdelmeinek élvonalába dobja be; ha szükségesnek találta, hogy a kutató tudós stúdióját elhagyva, a magyar politikai levegő megfrissülését szolgálja és intuitív történelmi ítéleteit a közélet váltóasztalára vesse - a jelen idők legalább is épügy

megkövetelik az intellektus áldozatát s legalább is époly szükség van emberekre, akik a reakció és a tultengő romantika áradata elé gátat emelni segítsenek. A *Nordau* által megbélyegzett „konvencionális hazugságok” ma is teljes szinpompájukban hajtják ki mérges virágukat és talán soha nagyobb szükség nem volt a „politikai lélekre”, amely a történesek célszerűségét kiderítse és a gyakran elrejtőzött, felszín alatt tova futó okszálakat kibogozza. Hogy ebben a fejlődési szakban mi volt a vezető olvasmányom?! Teremtőisten, - egy csomó levél (kötetekre menne!), amely mindarról kesergett, hogy az ország középső társadalma hogyan nyomorodik el; hogy az intellektus miképpen kerül alá a vele szemben álló tőkés termelési rendnek; hogy a társadalmunkon eluralkodó materiális erők hogy nyögözik le a szellem értékeit. És igen, három kis könyv nagy hatással volt reám; *Lamprecht*: Einführung in das historische Denken; *Unold*: Politik im Lichte der Entwicklungslehre és *Boruttau*: Die Arbeitsleistungen des Menschen.

Az embernek véges az ereje s mindannyiunk közös sorsa a bűvészinásé. Felidézzük a nagy koncepciók szellemét s nincs aztán erőnk vele megbirkóznunk. De ha egyáltalán vannak életértékek: a totalitás felé való őszinte törekvés bizonyára közéjük tartozik; harmóniát teremt szándékaink és cselekvéseink között és a kiegyenlítődöttség tudatával tölti el világnézetünket. S ez a nyugodt öntudat nagy kincs: felér bármi transzcendentális ígéretekkel; mert nyugodtan enged a nagy kérdőjelnek szemébe néznünk, amely az életnek tulajdonképpen való értelme s amelynek a neve: elmulás.

Köszönöm, barátom, hogy arzis és tézis között módot nyújtottál ezeknek elmondására.

SZÁSZ ZOLTÁN

a *Kedves mester!* c. szindarab és a *Szerelem* c. tanulmány írója.

Kérdésére nem adhatok egészen pontos, a kérdés irányításaihoz teljesen igazodó feleletet, mert ha azt tenném, legfeljebb egy-két könyvet említenék s ezeknek említése pedig nem jellemezné kimerítően fejlődésemet. Ezért inkább egyes írókat, sőt egész eszmeáramlatokat fogok említeni, amelyek egymásban és egymás mellett hatottak gondolkozásmódom kialakulására s így a bennem rejlő organikus tulajdonságok mellett az okai, hogy olyan vagyok, amilyen. Legzsenébb gyermekkoromban, 5-6 éves koromban olvastam klasszikusokat, *Arany*-t és *Vörösmarty*-t, *Goethe*-t és *Schiller*-t s legkoraibb ifjúkoromban, 12-13 éves koromban bölcsészeket, *Plato*-t, *Kant*-ot és *Schopenhauer*-t. Szépirodalom és bölcsélet között lengett folytonosan ide-oda fejlődésem. Később, úgy 20 éves koromban, nagy, de nem tartós hatást gyakorolt reám *Nietzsche*; tartósabb társaim és fejlesztőim voltak *Taine* és *Renan*. Ezután hosszú ideig a *Darwin-Spencer-Haeckel* hármass csillag fénykörében álltam. A harmincas évek felé a történelmi materializmus és a szociáldemokrácia eszmevilága foglalkoztatott. Mindig nagy élvezettel olvastam *Max Nordau* könyveit és tárca-tanulmányait is. Legujabban a freudizmus és *Bergson* kötött le erősebben. A nemi élet kérdése régóta izgat s így ennek a problémának szakirodalmával is állandóan foglalkozom. Néhány könyvet és író, melyet s kit különösen kedvelek, idejegyzek még; *Goethe*, különösen *Faust* és *Westöstlicher Divan*, *Heine* költeményei, különösen az élete vége felé írottak. *Vörösmarty*, *Arany*, nem népies művei inkább, mint az u. n. népiesek. *Madách* *Ember* tragédiája, *Byron* *Don Juanja*. A regényírók közül *Stendhal*, *Balzac*, *Zola*, *Flaubert*, *Anatole France*, *Tolsztoj* és *D'Annunzio*, a drámaírók közül *Molière*, *Ibsen* és *Rostand*. Ujabban politikai tanulmányokat olvasok.

MŰVÉSZEK

BEREGI OSZKÁR

a Nemzeti Színház művésze.

A Biblia, a görög tragikusok és *Shakespeare*-en kívül új magyar íróinkat szeretem legjobban. Kedvesebbek ők nekem minden idegennél. Azért-e, mert tehetségesebbek, vagy mert a vérük összetétele hasonló az enyémhez? - mindegy, hogy miért, őket szeretem legjobban.

KÖRÖSFŐI-KRIESCH ALADÁR

festőművész.

Nagyon a mellemnek szegzi a pisztolyt megküldött kérdéseivel! De én, védelműl visszakérdezek: „Könyv” alatt mit értek: szépirodalmit, tudományost, vagy szakkönyvet, vagy hát valamennyit? Mert ha mint piktort kérdeznek meg, úgy azt mondom: hosszú éveken át mindennapi kenyerem volt a jó *Cennino Cennini* könyve a művészet mesterségéről, a *Trattato della pittura*! De hát ez kevés embert érdekel, - még kevesebb fogja olvasni. Ugy általában *Goethe*-vel kezdtem. 22-28 éves koromban úgyszólván naponta olvastam a *Divina commediában* és nem csak az *Infernot*. Csak jóval utána az *Odysseát*.

A néplélek minden megnyilatkozását különösen szerettem és kerestem a *Sagak*, a *Kalevala*, a *Niebelungok*, a 13-14. század olasz lírájában, a *Minessängerek* s ép úgy a 11-12. század dán és kelta mondáiban. A magyar irodalomban is mindenekelőtt a népköltészetet kerestem: a székely balladákat, *Kriza János* Vadrózsáit és *Balassa Bálintot*. Csak ezek után jönnek *Arany*, *Petőfi*, *Berzsenyi*. Az élők között *Gárdonyi*, *Ady* egy-egy verse.

Egy időben nagy hatással voltak rám *Tolsztoj* munkái, *Ruskin* írásai és még *Rosetti* versei is. Utoljára találtam meg a *Bhagavad-gitá*-t.

De most látom csak, mily szörnyű igazságtalan voltam! Mekkora hálátlanságot követek el ama sok egyéb könyv és lélek ellen, akik nekem még oly sokat, édeset és üdítőt adtak innom!

Mily gyönyörűséggel olvastam 15 éves koromban *Reclus* könyvét a Földről, mennyit tanultam *Darwin* híres könyvéből vagy *Helmholtz* értekezéseiből!

Most nem sokat olvasok - modern dolgot nagyon keveset. Ebben is igazságtalan vagyok. Néhány oldalt egy-egy krónikából vagy egy egyszerű természettudományi értekezést, amit még meg tudok érteni - no és még valakit, aki pedig modern: *Lagerlöf* Zelmát!

KÜRTHY GYÖRGY

színész, ujságíró, festő és könyvillusztrátor.

Állandó kedvenc olvasmányaim: *Andersen* meséi, *Dickens*: Pickwick-club, *Shakespeare*: Hamlet, *Maeterlinck*: A kék madár, *Swift*: Gulliver, *Mikszáth* munkái, *Berzsenyi* versei és *Tolsztoj* regényei.

Átmeneti hatást tettek: *id. Dumas*: Napoleon, *Méray-Horváth* regényei, *Herczeg* Ferenc munkái, *Jókai*, *Molnár* Ferenc, *Déryné* naplója, *Conan Doyle* első elbeszélései, *Gorkij* munkái, *Ambrus* Zoltán és *Krudy* Gyula munkái és *Szép* Ernő versei.

KÖNYVTÁROSOK

DIENES LÁSZLÓ

a budapesti Városi Könyvtár egyik könyvtárosa.

1. Azt hiszem, hogy állandó, vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai csak bizonyos koron túl vannak az embernek. Én legalább még nem jutottam el - sajnos - odáig, hogy azokat a könyveket, melyek tetszettek s melyeket az újból elolvasandók képzeletbeli listájába felvettem, tényleg másodszor is elolvashattam volna. Amennyiben azonban az állandó olvasmányok kialakulása mutatkozni kezd, ez dacára a modern irodalom iránti előszeretetemnek, a régi és újabbkori klasszikusok felé irányul.

Ugy, hogy állandó olvasmányaimból a Faust mellett csak kedvenc költőimet nevezhetem meg, akik között a legtöbbet forgatom *Csokonai*, *Vörösmarty*, *Arany*, *Baudelaire*, *Verlaine*, *Ady*, *Babits*, *Tóth Árpád* verseskönyveit.

2. Ugyanaz az ok, mely az első kérdésre csaknem lehetetlenné tette a választ, itt is csaknem ugyanugy hat, csakhogy ellenkező irányban. Mert bizonyos korig melyik valamire való könyv nem gyakorol - legalább - átmenetileg mély hatást? S ugyebár nem kívánja, hogy szellemi életrajzot irjak?

Tehát csak azt irhatom, hogy az utóbbi években legnagyobb hatást szellemi fejlődésemre hitem szerint *Plotinos* Enneádjai, *Knut Hamsun*, *Flaubert*, *Dosztojevszkij*, *Bang* és *Th. Mann* regényei gyakoroltak. Az új magyar irodalomból pedig az első kérdésemre adott válaszban említett költők mellett *Móricz* novellái és egyfelvonásosai, *Kaffka*: *Mária évei* és *Szinek és évek* és *Laczkó Géza* *Német maszlag*, *török áfium* c. *Zrinyi*-regénye tette rám a legnagyobb benyomást.

ERDÉLYI PÁL

az ország legmodernebb könyvtárának, a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak igazgatója.

A könyv végig kísérte egész életemet, pályámon igen sokféle módon és alkalommal, gazdag változatosságban mindvégig és mindig társam; kenyerem, gyönyörűségem, munkám, vigasztalásom és becsvágyam forrása volt. Nem tudok visszaemlékezni életemnek egyetlen szakaszára, mikor a könyv nem lett volna jó barátom s én barátja minden jó könyvnek. Nem is egy vagy több könyv tehát, hanem maga a fogalom, ami én reám állandó és elhatározó hatással volt. Ezért, hogy hálátlan és elfogult ne legyek, nem egy vagy több könyvnek, hanem általában a jó könyvnek köszönöm, amit velem tettek. S ha mégis megnevezhetek *egy* könyvet, amit életemben legtöbbször elővettem, a Bibliát, abban a tudatban tehetem, hogy azt minden korok, nemzetek és nemzedékek a könyvek könyvének ismerték el. Iróim, akiket sokszor fölkeresek, többen vannak, közöttük *Dickens*-t és *Jókai*-t, *Dante*-t, *Shakespeare*-t és népi költészetünk könyveit forgatom legtöbbször és állandóan.

FERENCZI ZOLTÁN

egyetemi tanár, a budapesti Egyetemi könyvtár igazgatója, tömérdek irodalomtörténeti és történeti tanulmány, *Petőfi élete*, *Deák Ferenc élete* írója.

1. Melyek azok a könyvek (nemcsak magyarok), amelyek állandó, vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai?

Ezek a következők: 1. *Biblia*. 2. *Homer* Iliás-a és Odysseá-ja. 3. *Vergilius* Aeneis-e. 4. *Dante* Divina commediá-ja. 5. *Molière* Misanthrope-ja. 6. *Shakespeare* Hamlet-je. 7. *Goethe* Faust-ja. 8. *Petőfi* összes költeményei. 9. *Arany* Toldi-ja. 10. *Madách* Ember tragédiája.

2. Átmenetileg mely könyvek gyakoroltak rá mély hatást?

Rendkívül sok. Ezeket felsorolnom nem is lehetne. Köztük a fontosabbak: *Plutarchos* párhuzamos életrajzai, *Sophokles* tragédiái, *Thukidides*, *Horatius*, *Tacitus*, *Cervantes* Don Quijote de la Mancha-ja, általában *Molière* és *Shakespeare*, aztán *Rousseau* és *Goethe*, általában *Balzac* és *Dickens* regényei, *Carlyle* Francia forradalom története, *Kant* Kritik der reinen Vernunft-ja, *Hegel* történelem filozófiája, a magyarban *Zrinyi* eposza, *Csokonai*, *Kölcsey*, *Vörösmarty*, *Kemény* Zsigmondnak általában összes művei, *Széchenyi* munkái, *Jókai*, *Eötvös* regényei, *Mikszáth* sok műve, természetesen *Arany* összes művei, *Gyulai Pál* Vörösmarty életrajza s újabbkori íróink közül is több, mert nagyon, de nagyon sokat olvastam, miket felsorolni lehetetlen s céltalan volna.

GYALUI FARKAS

a *Legkedvesebb könyveim* című, 1902-ben megjelent hasonló irodalmi ankét szerkesztője, bibliografiai és irodalomtörténeti író, egyetemi magántanár, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár egyik igazgatója.

Ha valakinek, úgy nekem válaszolnom kell a hozzám e tárgyban intézett kérdésekre, mert hisz, 15 évvel ezelőtt magam *Legkedvesebb könyveim* cím alatt Singer és Wolfner kiadásában közrebocsátottam hasonló tárgyú könyvet. Tóth Lőrinc, Éjszaki Károly, Kőváry László, Jókai Mór, Prielle Cornelia Szerdahelyiné, Falk Miksa, Vámbéri Ármin, Baksay Sándor, Herman Ottó, Ágai Adolf, Gr. Kuun Géza, Berczik Árpád, Rákosi Jenő, Hegedüs Sándor, Bartha Miklós, Mikszáth Kálmán, Gr. Zichy Géza, Jászai Mari, Endrődy Sándor, Ábrányi Emil, Berzeviczy Albert, Váradi Antal, Jakab Ödön, Gabányi Árpád, Bársony István, Murai Károly, Tóth Béla, Benedek Elek, Rákosi Viktor (Sipulusz), Szabolcska Mihály, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Tömörkény István, Malonyai Dezső adtak belé válaszokat, s hogy e fényes névsor nem volt még gazdagabb, valóban nem rajtam mult.

Mikor egy hasonló könyvről van szó tehát, a felszólítást nem tartom ildomosnak visszautasítani s a következőkben szólok az én legkedvesebb könyveimről.

Az első könyv, melyre, mint olvasmányomra tisztán emlékezem, a Vasárnapi könyvtárban megjelent, *Lovász* által fordított, *Czuczor* által átdolgozott francia mesék, képes, versebe szedett mesék, bizonyára *Lafontaine* meséi versben. Azt hiszem bárányműben feküdtem, (s így az állatmesék stilszerűek voltak) akkor kaptam 6-7 éves koromban egy narancscsal együtt, ami akkor nagy ritkaság volt - akárcsak ma, újból. Egy másik könyv, melyet szerettem, egy német Fibel, az ábécés könyv és *Orbis pictus* egy neme, ezt egy Vera nevű kis cseléd-től kaptam, akit szerelmi bánata halálba kergetett.

Mint gyermek már, nagy könyvfaló voltam, édesanyám polituros szekrényén, *kasztenjén Jósika* Miklós művei mellett, melyeket nagy izgalommal olvastam akkor, *Eötvös* Karthauzija volt, melyből gyermekfejjel nem sokat értettem, inkább haragudtam rá, mert jó anyám többször könnyezett, mikor olvasta. Magam apró meséskönyveken kívül zsebpénzemből egy-egy *Tatár Péter* (*Medve* Imre) féle ponyva mesét gyönyörűséggel vásároltam s olvastam. Akkor itt Kolozsvárott is ponyvasátorokban árusították ezeket a füzeteket. Így olvastam nagy élvezettel *Bohó Misi* kalandjait (Till Eulenspiegel nyomán írhatták) *Csontos Szigfriedet* és *Genovét*, meg a többi. De a Vasárnapi Könyvtárból *Kisfaludy* Sándor, *Regék a magyar előidőkből*, s e vállalat többi füzetét is nagy örömmel szedtem magamba. Egyik kedves könyvem volt s mai napig az, gyermekoromtól fogva *Ali bey*, *Kelet tündér világa*, vagy *Szaif-Züliázán szultán* c. regéje, melyet *Orbán* Balázs fordított arabból magyarra, s mely 1864-ben jelent meg Kolozsvárott.

Mint második gimnazista gyerek, 10 éves koromban könyvtárhoz kerültem. Privát-tanítóm a kollégium könyvtárosa volt, s előttem a paradicsom minden gyönyörűsége nyílt meg: annyit olvashattam, amennyit akartam. Egy sárgult „*Versfüzér*” című füzetem maradt meg gyermekkori emlékeimből 1876-ból. Magam gyűjtöttem össze benne s lemásoltam, vagy egyik barátommal leírtam azokat a verseket, melyeket akkor leginkább szerettünk, olvastunk és szavaltunk. A 42 év előtti gyermekkorom tulnyomóan legtöbb versét *Petőfi* Sándortól olvastam, a többi poéták közül *Gyulai Pál*, *Arany János*, *Vörösmarty Mihály*, *Tóth Kálmán*, *Czuczor*, *Kisfaludy Károly*, *Berzsenyi Dániel*, *Kölcsey* és *Br. Eötvös Józseftől*. (A megfagyott gyermeket a szülei háznál kellett sokszor elszavalnunk.) *Erdélyi János*, *Garay János*, *Bajza József*, *Tompa Mihály*, *Szász Károly* (műfordításai ismertették meg később velünk a külföldi

irodalom remekeit, köztük *Danté*-t, a Nibelung éneket, *Longfellow*-ot, *Poe* Edgart s mások költeményeit) és népdalok egész sorozatát látom. Mily boldogság, mily szerencse, hogy ily poéták lelkének lángja melegített s világított nekünk gyerekségünk s ifjuságunk utjain, - most is érzem az ő szent tűzük melegét. Ekkor (1876) jutottam hozzá *Jókai* Mór regényeihez. És *Jókai* mai napig az én legjobban szeretett, legkedvesebb mesemondóm. Mai napig olvasom állandóan, amikor csak tehetem. *Teleki* Sándor gr. írja, visszaemlékezéseiben, hogy bejárta a nagy világot, s megtanulja, hogy saját költői kastélyuk a legszebb vidéken fekszik. Így vagyok én a magyar irodalommal. Legnagyobb gyönyörűséget találok ma már, (mikor a világ-irodalomban eleget barangoltam) a mi magyar költőinkben. *Jókaival* együtt, de még előbb *Petőfi*-t ismertem meg, ő pedig legkedvesebb poétám, kire mindig fájdalmas gyönyörűséggel gondolok. Mennyit szenvedett!

Diákkoromban meséket, regéket nagyon kedveltem, minden lehető mesegyűjteményt elolvastam, jóval később aztán *Benedek* Elek mesésgyűjteményét is. Az ezeregyéjszaka regéi, *Andersen* meséi, *Robinson Crusoe*, *Jelky* András bajai fiu kalandjai, *Swift* Gulliver utazásai, melyet teljesen csak a legújabb magyar fordításban olvastam el, nagy hatással voltak rám. Két intézmény: a kolozsvári református kollégium és az akkori kolozsvári nemzeti színház szelleme irányították, vezették az én olvasmányaimat is. A kollégiumban 13 éves koromban, mint ötödik gimnazista azt az írásbeli föladatot is kaptam, hogy *Cervantes* Don Quijote-ját ismertessem. Így e műnek *Győry* Vilmos által fordított teljes kiadását olvastam át s nagy hatással volt rám. Diáktársaim egyike-másika nagyon komoly olvasmányokkal élt. Egyik barátom *Békéssy* Géza, (most egészségügyi főfelügyelő a belügyminisztériumban) mint gimnazista ismertetést írt *Dickens* Copperfield-jéről. Átolvastam tehát Copperfieldet és *Dickens* valamennyi külföldi író közt mai napig a legnagyobb hatással volt rám. Az ő könyveit is egyre olvasom, s úgy vagyok vele is, mint *Jókaival*, mindegyre más és más, újabb részét értem meg és élvezem.

A kolozsvári nemzeti színházban diákkoromban *E. Kovács* Gyula egész sereg magyar és külföldi klasszikus darabot hozott színre. *Goethe* Faust-ját (már 1876-ban); *Shakespeare*-nek nem egy darabját, *Schiller* Don Carlos-át (melyet maga fordított) ő hozta színre először magyar színpadon, vagy Kolozsvárott. Így ránevelt minket a klasszikus színdarabok olvasására is, mert előadás után siettünk elolvasni, amennyire hozzáfértünk, azt a klasszikus darabot, melyet láttunk. *Shakespeare*-t ily módon ő adta nekem ajándékba, s valahányszor olvasom ma is (három-négy kiadásban van meg otthonomban) megelevenedik előttem az ő *Coriolanusa*, *Learje*, *Othelloja*. Épp így *Bánk bán*, mely olvasmányomul hovatovább kedvesebb nekem. *Vörösmarty* Csongor és *Tündé-jét* a színpadról szerettem meg. *Molière*-t is a régi kolozsvári színház kedveltette meg velem. Többször olvastam magyar fordításban s eredetiben. Minden színdarab közt legkedvesebb olvasmányom s egyik állandóan olvasott könyvem *Madách* Ember tragédiája, melyet vigasztalásomul is sokat olvasok. Itt megemlítem, hogy a kálvinista kollégiumban, a református vallásban nevelkedvén, vallástanítóm, nagytiszteletű Herepei Gergely uram, (kit a jó Isten ma is éltet) hamar megkedveltette velem a Bibliát. Ezt a könyvet azonban mint gyógyszer tartom, nem is merek hozzányúlni, csak amikor fáj a lelkem. Sajnos az utóbbi években sokszor volt rá szükségem.

Már mint diák, korán idegen nyelveket tanultam. Német nyelvmesterem tulajdonképpen *Goethe* volt, kinek *Reinecke Fuchs*-a első német olvasmányom; az elején szótárral kinlódtam, a végén már könnyebben ment a dolog. A francia írók közül eredetiben *Lammenais*: *Paroles d'un croyant* c. művéből részleteket fordítottam, annyira hatott rám és az iskolában jutalmat kaptam érte. *Karr* Alfonz és *Véron* Pál egykor divatos íróknak annakidején tisztelőjük voltam.

Egyik gimnáziumi tanáromnak, *Hegedűs* Istvánnak, azóta régen budapesti egyetemi tanárnak köszönhetem, hogy a római klasszikusokat megszerettem iskoláskoromban, ami ritkaság, mert

a grammatikával elgyöttrik az embert. Hegedüs egyik legszeretettebb, nagyon jóságos professzorunk, a latin klasszikusok elé s mellé oly magyarázatot tartott, oly lelkesedéssel beszélt s oly színesen rajzolta Augusztus korát például, hogy élvezettel olvastam a régi költőket, de fordításban, mert nyelvet gimnáziumban én legalább soha sem voltam képes megtanulni. Ami modern nyelvet tudok, azt magam, gyakorlati módszerrel tanultam a grammatikai gyötrelemek nélkül.

Igy szerettem meg az antik klasszikus drámairókat is, kiket az antik vigjátékirókkal együtt többször olvastam át s kedveltem. A színpadon semmiféle modern dráma jobban meg nem hatott mint az övék, nem hiában voltak gyakorlati mesterei is a színpadnak. Budapesten egy évet töltöttem egyetemen s ezalatt egyebeken kívül az egyetemi könyvtár olvasótermében egyik kedvelt könyvem volt *Hogarth* rajzai, mintegy illusztrációul Dickens műveihez. Kolozsvárott újsághoz kerültem hamar és mesterem *Petelei* István volt; a legelső amit velem végeztetett, hogy *Mark Twain*-ből fordítottatott. Nagyon belébolondultam akkor ebbe az amerikai íróba s egy kötetrevalót fordításban ki is adtam tőle; kedvéért tanultam meg angolul.

De megszerettem *Petelei* műveit is. *Jókai* Mór, *Mikszáth* Kálmán mellett *Petelei* István, a nagy íróművész könyvei s mellette *Herczeg* Ferenc művei mondhatnám állandó szépirodalmi olvasmányaim voltak, s maradtak. *Petelei* István *Mikszáth*tal egyidőben lendült fel a hírnév magasságába. *Petelei* azonban a fővárosból Kolozsvárra jött, ami egymagában elég arra, hogy írói pályafutását kettétörje az ember. Emellett *Petelei* súlyos, tragikus talentum, a kinek ha az ember megbocsájtja szomorúságát művészetéért, nagy élvezetben van része. Boldog vagyok, hogy 1912-ben magam rendezhettem sajtó alá *Petelei* Istvánnak két kötet elbeszélését irodalmi hagyatékából, melyből egy kis történeti regényt „Az asszonyért” címűt nemsokára közrebocsátunk, az Erdélyi Irodalmi Társaság kiadásában. Azt hiszem, hogy az, aki *Petelei* Istvánt nem olvassa el, egyik legsúlyosabb, legnagyobb magyar elbeszélő költőnk élvezetteljes ismeretségét szalasztja el.

Utirajzokat és emlékiratokat szívesen olvastam mindig. Itt kell főlemlítenem, hogy *Verne* Gyula könyvei gyerekségemben s ifjúságomban kedves és rám nagy hatást tevők voltak. Huszezer mérföld a tenger alatt, az a munkája, melyet többször átolvastam. *Csepreghy* Verne egy pár művét színrehozta, azokat láttam a színpadon, azután a szindarabot olvastam el, mert az jobb mint az eredeti könyv. Egyik francia lap, az *Aurore* ismertette a „Legkedvesebb könyveim” c. könyvemet, szemrehányást tett, hogy a magyarok *Verne* Gyulát nem olvassák eléggé. Megcáfoltattam néhai jó és nagyérdemű *Kont* Gyulával Párisban ezt a felületes ostobaságot. *Verne* Gyulának mai napig szeretem s el is olvasom a 20.000 mérföld a tenger alatt c. könyvét, melyből Nagybrittania ellen érzett jól megokolt, izzó gyűlölet árad ki. Ugy látom ma, hogy a franciák (s nem a magyarok) feledkeztek meg egyebek közt *Napoleon*-ról is, *Jules Verne*-ről is. Az uti rajzok közül *Vámbéry* Ármin, *Stanley*, *Nansen* könyvei hatással voltak rám. Természettudományi munkákról nem is szólok, *Proctor*: Más világ, mint a miénk c. könyve diákkoromban is kedveltem volt. *Flammarion* csillagászatát nagy élvezettel olvastam, később már abbahagytam műveit, mert spiritiszta lett belőle (ezt pedig csak auto-szuggesztiónak tartom). Filozófiai könyvek közül a *Schopenhauer*-lázon én is átestem, akár a *Heine*-hevíülésen. Amit *Schopenhauer* a halálról ír, azt többször átolvastam s még elakarom olvasni.

De nem nyújthatom tulságosan hosszúra vallomásomat. *Rákosi* Jenőnek, akit büszkén vallok és szeretettel mesteremnek, műveit, szindarabjait is, mint cikkelyeit élvezettel olvastam. Legnagyobb hatást tett rám darabjai közül A szerelem iskolája c. műve. Évtizedek előtt mondtam s irtam e műről, hogy nem kerül le a műsorról, hogy újból és újból föltámad. Mikor néhány évvel ezelőtt Bécsben előadták, felutaztam, s a bécsi közönség előtt aratott nagy sikerét oly büszkén élveztem, mintha legalább is magam irtam volna. *Sipulusz* könyveit nagy kedvvel

olvastam, ezek valósággal üdítő befőttek, a vidámság és jó kedv befőtjei, ha az ember rosszkedvű, néhány kanál vidámságot élvezhet belőlük. Emellett Sipulusz-Rákosi Viktor olyan humorista, hogy egyik szeme nevet, a másik sir. Mély érzésű magyar lélek.

Hálátlanság volna tőlem, ha kihagynám kedves olvasmányaimból *Dumas* Sándort (Monte Christója gyermekkorom egyik kedveltje volt), éppugy *Daudet* Alfonzot, s az elsők közül az elsők egyikét, *Victor Hugo*-t, akit ma is olvasok (Notredame-ját Párisban olvastam át újból). *Baudelaire*-t és más francia költőket, köztük *Hérédia*-t szívesebben olvastam eredetiben, mint magyar utánozókat.

Azokon kívül, akiket már említettem, kedveltjeim s hatást tettek rám a következők. A magyar poéták közül *Reviczky* Gyula, *Kiss* József, *Szabolcska* Mihály és *Gyóni* Géza. Olvasok másoktól is, fiatalabbaktól szívesen s élvezettel. Az írók közül *Tömörkény* István, akit igazságtalanság volna csupán ethnografikus tehetségnek mondani. Oly művészettel ír, hogy posthumus könyvében (Népek az ország használatában), melyben a napokban gyönyörködtem, Mihály hazatér című rajza a háborús irodalom egyik igazgyöngy-szeme. Élvezettel és tanulsággal olvasom könyveit. *Molnár* Ferenc haditudósításait könyvben is olvastam, ebből látom, hogy ő - nagy poéta, nemcsak ötletes írómester. Éppigy *Gárdonyi* Géza vidám és komoly könyveit örömmel olvasom.

Az idegenek közül néhány év előtt ismertem meg, s máig is olvasom *Gerhard Hauptmann*-t. Nagy hatást tett rám *Schönherr* Hit és hazája. Aztán néhány év előtt *Rudyard Kipling*-et szerettem meg. Kim-je a legnagyobb regények egyike. *Dsungenl*-könyve egyik legszebb mese-könyv a világirodalomban. Indiát, ezt a rejtelmes, színes világot az ő műveiből ismeri meg az ember, humora elsőrangú. Rejtelmes, fantasztikus történetei, színei majdnem megközelítik helyenkint Jókait. Sokat olvastam tőle, mondhatnám minden művét, némelyiket nehezen értem meg, mert *slang*-je (tájszólása) érthetetlen előttem. Most kezdek *kihűlni* belőle.

Lehet, hogy irodalmi szempontból nincs igazam. *Corelli* Máriának a Sátán keserve című művéről nem szeretek megfélemedezni. *Maupassant*-ból fiatalkoromban fordítottam is, ezt a nagyszerű mesemondót sokáig olvastam. *Anatole France*-ot, aki amellet, hogy az írásnak nagy művésze, nagy könyvismerő, élvezettel olvastam. *Bonnard Szilveszter* vétke legkedvesebb könyvem. Cinikus és romlott néha, mint nem egy kollégája, de nagy művész.

Az a könyv, amelynek most hatása alatt állok, mely életem egyik legnagyobb könyvhatása: *Romain Rolland* Jean-Christophe-ja. Tíz kötetre terjedő mű, csodálkozom, hogy már rég nem jelent meg magyarul. Mesterműnek tartom. Az a kötet, amelyben a francia irodalmi vásárról szól, páratlan kritika. Egy-egy része, kivált egyik szerelmének története (*Antoinette*) elragadóan finom, poétikus, befejezése fölemelő. Egy élet szép irodalmi szimfóniája. Az egész nagy mű egy zseniális embernek, ha nem is egyenletes, de ihletett remek műve. Örülök, hogy még osztályrészemül jutott ez a könyv, legujabb szeretett barátom, mert nekem a könyvek leghűségesebb barátaim. Hálátlan vagyok mégis hozzájuk, mert közülük sokat, régieket és újakat, magyarokat és külföldieket, olyanokat, kik mint tanítóim is tanulsággal, gyönyörűséggel, vidámsággal és vigasztalással voltak irántam, nem sorolok itt föl. Bizonytalán némelyikről meg is feledkezem e pillanatban, de nem is akarok még tovább dicsekedni, hogy mennyi jó barátom volt és van.

Kolozsvár, 1918 január havában.

KERESZTY ISTVÁN

a Nemzeti Múzeum könyvtára hírlaposztályának igazgató öre, zenekritikus és bibliográfus.

Valóban én is szeretném ideáljaimat hirdetni, hogy számukra mások hódolatát is megszerez-
zem, - ámbar legtöbbjüknek így is óriási a tábora, - de kénytelen vagyok a válaszra szánt
charta blancát üresen küldeni vissza, mert úgy látom: tévedésből címezték nekem. Az olvas-
mányok iránti körkérdés az utóbbi 15 év alatt felmerült írókhoz szól, holott én - ha zenei és
könyvészeti *szakiró* vagyok is elsősorban, de néhány társadalmi irányu vezércikket, néhány
elbeszélőtárcát, sok verset (amelyeknek századrészét sem próbáltam megjelentetni), két
operaszöveget stb. irtam s *Wagner* Tannhäuser-én és a Parsifal-ján kívül néhány száz verset
(többnyire énekszöveget) fordítottam, tehát némi joggal általában is írónak tarthatom
magamat: - már 1880-ban láttam először nyomtatva nevemet, mint szerzőét. Az ilyen koros
úrról az ön nemzedéke azt hiszi, hogy ideáljai is ráncosak - s névsorukat meg sem nézné
(pedig ott találná *Kaffka* Margit nevét is).

Ön, személyesen, talán csakugyan érdeklődik irántam; hálából megsugom, hogy az irodalommal
szemben örökké szomjas eklektikus vagyok: valóságos Don Juan, s ideáljaim felsorolásához
egész Leporelló-album kellene. Ennyi hely, ugy-e nem is volna Szerkesztő Ur könyvében!

KREMMER DEZSŐ

a budapesti Városi könyvtár egyik könyvtárosa, az *Apáczai Cseri János*, a *Felsőolaszországi muzeumok és a fővárosi muzeum* és a *Pest-Budát ábrázoló német metszetek* c. tanulmányok írója.

Magamra hagyatva, gyermekéveimben egy vidéki kisváros szomorúan szegényes világában, mint annyi társam, csak kapkodva, minden rendszer nélkül olvastam. Ma indiántörténet, holnap egy vérfagyasztó rémregény... Tizenhárom éves koromban került végre egy olyan könyv a kezembe, mely a legmélyebb hatást tette rám. Ez a könyv *Franklin Benjamin* életrajza volt. A minden akadályt leküzdő akaraterő nagy feszültségi ereje, ami ebből a munkából felém áradt, valósággal lenyűgözött. Mikor elolvastam, elsírtam magamat. Ettől fogva belső életem nagy átalakuláson ment át. Az öntökéletesítést tűztem ki életcélul s kis füzetet szereztem, melybe minden gyerekéletembeli hiba külön rovatot kapott, s hónapokon át vezettem. Legnagyobb emberi célnak az akaraterő kifejlesztését gondoltam. A másik könyv, mely évekig kedves olvasmányom maradt: *Vámbéry Ármin*: *Utazásom Középázsia belsejében*. Felsőosztályu gimnazista koromban rajongással vettem magamat a latin klasszikusokra. Különösen *Vergilius*-t, *Horatius*-t és *Suetonius*-t forgattam.

Szerkesztő urnak arra a kérdésére, hogy ma mit olvasgatok legszivesebben, nehéz feleletet adnom. Műtörténeti és kulturhistóriai tanulmányaimnak megfelelően minden szabad időmet olyan művek olvasása foglalja le, melyek a régi magyar művelődés kutatásaival foglalkoznak. Pihenő óráimat *Ady*, *Babits*, *Kosztolányi*, az idegenek közül *Aleardi*, *Leopardi* és *Carducci* versei s *Shakespeare* (magyar fordításban) töltik ki. Kevés és válogatott magyar regényt olvasok.

SZABÓ ERVIN

a Városi könyvtár igazgatója, ismert bibliográfus, az elméleti szocializmusnak és a szociológiának eredeti művelője, *Marx* és *Engels* műveinek magyar kommentálója, *A Szocializmus*, *A Tőke és munka harca*, *Imperializmus és tartós béke* stb. tanulmányok írója.

Emersonnal tartok, aki szerint az ember a könyvekből okulást nem, de ösztönzést kap.

Amennyire visszaemlékezem, sok könyvet olvastam alaposabban, vagy sok szerzőt intenzívebben, olyanokat, akiknek hatása szellemi egyéniségemre csekély volt, de akárhányat csak felületesen vagy ritkán, akiknek igen sokat köszönhetek. Szinte azt mondhatnám: akiken quasi végig kellett magamat rágnom, azoktól kevesebbet vettem, mint azoktól, akiknek olykor csak egy könyvét, egy cikkét vagy éppen csak néhány sorát ismerem.

Talán ez az oka, hogy „ujra meg újra visszatérő olvasmányom” aligha van. Még leginkább *Faust*-ot nevezhetem ilyennek. De általában élek a gyanuperrel, hogy a legtöbb ember úgy van ezzel az „állandó” olvasmánnyal, mint én.

Ellenben sok könyv van, mely ha átmeneti olvasmányom volt is, állandó hatást gyakorolt rám.

Nekem abban a szerencsében volt részem, hogy a szülői házban viszonylag nagy és igen gondosan válogatott könyvtár állt rendelkezésemre. Így a világirodalom legjavával már akkor ismerkedtem meg, amikor társaim még az iskolai szerzőkkel vesződtek.

Azt hiszem, hogy egész érzés- és gondolatirányomra az első erős hatást *Dickens* filantrópikus regényeitől kaptam, amelyeknek teljes sorozata megvolt otthon. Kivált *Oliver Twist*-re emlékszem.

Ugyancsak otthon találtam *Schiller* filozófiai dolgait és *Lassalle* több beszédének első kiadásait. Ezek még határozottabban érelték meg a dickensi csirákat.

Petőfi sok versét szerettem magamban szavalni.

Bécsben, az egyetemen ismerkedtem meg *Nietzsché*-vel, illetve először Schopenhauer als Erzieher-jével. S ez - mondhatom - forradalmi átalakulásokat idézett bennem elő.

Ehhez kapcsolódtak - minden ellentétességük mellett mégis valami misztikus összefüggésben - *Emerson* és *Tolsztoj*.

Amikor a szakstudium komoly ideje kezdődött, *Marx* és *Engels* kisebb, főképp bölcséleti és szociológiai értekezéseinek hatása alatt állottam; de individualisztikus hajlamaimat ébren tartották *Krapotkin* és *Lavrov*. E furcsának látszó épület betetőzéséhez főként a francia *Georges Sorel* és az olasz *Vilfredo Pareto* segített.

Grünwald Béla Régi Magyarországa-nak köszönhetem, hogy elméleteimet magyar anyagon mindig ki tudtam próbálni.

Tökéletlen volna a kép, ha nem emliteném meg, hogy költők és regényírók sokszor és mindujra óvtak meg a megcsontosodástól.

Hiányosnak tartom ma is minden napomat, amelyen nem volt módomban, hogy rajtuk és általuk üdüljek fel. Egyenkint megnevezni őket nehéz volna. Gyakran olvasom *Goethé*-t és a magyarok közül *Ady*-t és *Babits*-ot. De mellettük régiek és újak, magyarok és külföldiek, tarka egymásutánban kapcsolják össze napjaim kevés szabad óráját a goethei mondás értelmében: Man sollte alle Tage wenigstens ein kleines Lied hören, ein gutes Gedicht lesen, ein treffliches Gemälde sehen, und wenn es möglich zu machen wäre, einige vernünftige Worte sprechen.

KIADÓK

BIRÓ MIKLÓS

a legújabb kiadói nemzedék tagja, a könyv csinálásán kezdte és eljutott a kiadói kezdeményezéshez. Sokat ígérő akaratot - egy-két beváltott ígéretet - és kiadói képzeletében élő szép könyvek életbehívásának vágyát képviseli. A jövő magyar könyvpiacának sok várnivalója van tőle.

Nagyon szeretem a *szép* könyvet, legfőbb vágyam megcsinálni a legszebbet. Ez tulzás és tudom, nem is fog sikerülni, de hogy sok szépet *fogok* csinálni azt érzem. Az ezutáni vágy éppen oly erős bennem, mint az íróban megírni a legjobb könyvet.

Gyerekkoromban szerettem meg a könyvcsinálás mesterségét és husz esztendőn keresztül ez csak fokozódott bennem. Két évvel ezelőtt, amikor áttértem a könyvkiadásra is, ünnep volt részemre az a nap, amikor az első könyv - Kaczér Illés Khafrit regénye - kiadásomban megjelent.

De a könyvet nemcsak testéért, hanem lelkéért is szeretem. Igen sokat olvasok és így nem is tudnám határozottan megmondani, hogy mik a kedves olvasmányaim. Mindenféle könyvet olvasok és legtöbbször a könyvszekrényem előtt döntöm el az aznapi olvasmányomat. Az utóbbi időben a szépirodalmi könyvek: *Mikszáth, Gárdonyi, Ambrus Zoltán, Ignóty, Tormay Cecil Régi háza, Petőfi, Ady, Swift* Gulliverje, *Tolsztoj, Shaw, Mark Twain*, képezik kedves olvasmányaimat. A legmélyebb hatást *Jókai* Jövő század regénye tette rám kb. 14 éves koromban. Olyan hatást azóta nem éreztem, de ha olvasok, a könyvben élek és az alakokkal sírok vagy nevetek, gyűlölöm vagy szeretem őket.

A kifejezetten tipográfiai művészetre törekvés a gyomai Kner-cégnek könyv-
iparművészeti elve. Fő része van ebben a cég fiatalabb gazdájának.

Strindberg írja, hogy a lélek fejlődése bibliográfia formájában írható meg legjobban. „Der Sohn einer Magd” című könyvében, amelyben ifjúságát, szellemi fejlődését olyan bátor őszinteséggel írja meg Strindberg, sokat foglalkozik az irodalommal. Elmondja, hogyan ébredt fel benne is az a nagy kérdés, amely az egész modern művészeti és irodalmi forradalom megindítója lett: a *szép* és az *igaz* kérdése. - Elmondja, hogyan alakult viszonya az irodalomhoz, hogyan jutott el 1870-ben ahhoz a kérdéshez, hogy a *forma* vagy a *tartalom-e* a fontos. Könyve más helyén pedig elmondja, miért van az, hogy a régi irodalom nem „érdekes”, s már ekkor, 1886-ban, örömmel üdvözlöi azt a mozgalmat, amely az *irodalmat* megszabadítja a „*művészet* rabszolgaságából.” Valósággal fellélekzik, amikor azt írja, hogy: „a költőnek már nem kell a saját korával szemben érzéketlen kóklernek lennie. Elhagyhatja az álmokat és leszállhat a saját kora valóságába”. Szerinte ezzel „megnyílt a pálya az akkor realizmusnak és naturalizmusnak nevezett átmeneti forma számára, amely az *önéletrajz felé vezet!*” Hogy mennyire igaza van Strindbergnek ebben a jóslatában, azt a jelenkori irodalom legjelentősebb könyveire vetett egyetlen pillantás igazolja.

Az én viszonyom a könyvekhez így alakult:

Gyerekkorom, kis gyerekkorom legfőbb és szinte egyetlen olvasmánya Robinzon mellett egy nagy *Petőfi*-diszkiadás volt, amelynek minden sorát ismertem. Nekem, mint alföldi gyereknek, különösen friss és eleven volt minden sora.

Senki sem vezetett olvasmányaimban, mint maguk a könyvek és az élet, amely minden író, minden könyvet csodálatosképen éppen akkor adott a kezembe, amikor éppen szükségem volt rá.

13 éves koromban *Jókai*-val kezdtem és évekig egyetlen olvasmányom volt. Minden könyvét ötször-hatszor elolvastam és lassanként, mint valami narkotikum, nélkülözhetetlen életszükségletté vált számomra. Egészen az ő világában éltem, rajta keresztül láttam és gondolkoztam.

Ahogy a gyerekevek multak, már nem volt kapcsolat közte és az életem között. Életkörülményeim folytán alkalmam volt közelről látni a vidéki munkásság szervezkedését. Így hamar kinyílt a szemem bizonyos realitások számára, amivel a diákoskodó gyerek csak nagyon későn ismerkedik meg. Ekkor került a kezembe *Zola* egy könyve. Zola volt az, aki Jókai után vezetőm lett, minden könyvét elolvastam, sorban az egész Rougon-Maquart-ciklust.

Ahogy az életbe kikerültem, gyakran kellett éreznem az iskolai műveltség hiányát. Elkeseredésemben és felbuzdulásomban megszereztem egy nagycsomó klasszikust, amelynek magam vágtam neki, minden vezetés nélkül. De egy-kettőre abban is maradt ez a kíséret. Nem érdekelték, nem értettem őket. Az a filológiai érdeklődés, amelyet az iskola nevel, vagy kényszerít bele a diákba, belőlem hiányzott és ahhoz, amiről ezek a klasszikusok szóltak, nem volt semmi közöm.

Csak később, lassanként találtam rá azokra a könyvekre, amelyekre szükségem volt, amelyekhez közöm volt. Ezek azok, amelyekben Strindberg jóslata beteljesedett. Azok a könyvek, amelyekben egy-egy emberi lélek sorsa, küzdelme, fejlődése van leírva. Önéletrajzok, amelyekben egy-egy sokat átélt ember, akit nagyobb erkölcsi értéke, vagy fokozottabb érzékenysége arra jelöl ki, hogy ama nagy harcot sokakért, az utánakövetkezőkért megharcolja, be-

számol küzdelméről, diadaláról vagy vereségéről, vagy arról a rezignációról, amely olyan sok ilyen könyvnek a végakkordja.

Legelső ilyen nagy élményeim Zola után *Strindberg*, *Ibsen*, *Hauptmann* voltak. Ezeket mind teljes oeuvre-ükben olvastam. Addig nem kezdtem el egyiket sem olvasni, amíg a szó szoros értelmében nem találkoztam velük. Amikor már nem térhettem ki többé előlük, elolvastam minden könyvüket sorban, ahogy születtek és ezzel párhuzamosan életrajzukat, leveleiket vagy más vallomásaikat. Így valóságos élménnyé lettek számomra.

Ezek az írók értették meg velem az író végtelenül nagy és félelmetesen felelősségteljes hivatását. Rendkívül sokat köszönhetek nekik. Mai viszonyom hozzájuk olyan, mint azokhoz az emberekhez, akik valaha, amikor találkoztunk, barátaim voltak, de azután másfelé vezettek az utaink. Az ilyen viszonyok szétszakadása bizonyos gène-t hoz magával. Nem olvasom őket, mert ma más érdekel. És nem szeretek találkozni velük, mert mint a régi barátaimmal szemben, valami jogosulatlan és igazságtalan vádat érzek, a hűtlenség vádját.

Azok a könyvek, amelyek legnagyobb hatással voltak rám, rendesen olyanok, hogy utánuk egyszerre más szemmel véltem látni a világot. Olvasás közben az az érzésem, mintha valakivel beszélgetnék, aki nagyon, szinte fájdalmasan őszintén elmond nekem mindent. - Rendesen egy olyan ember sorsa van ezekben a könyvekben, akinek élete, sorsa, bajai, fájdalmai és örömei éppen rokonok az enyémmel. Ezért aztán nagyon-nagyon megértem őket. Később, érettebb ésszel jöttem csak rá, hogy olvasás közben nem az író tesz vallomást, hanem abban a megértésben én teszek vallomást magamnak, én vetek számot magammal azokban a nagy kérdésekben, melyeket velem együtt a kornak ezer és ezer más gyermeke érez az írónak a vallomásaiban, aki előttünk - kiválasztott és elhívottként - élte és érezte át ezeket.

Csupa-csupa önéletrajz ezek a könyvek. És mennél őszintébb, mennél becsületesebb a vallomás, annál nagyobb, tisztább, emberibb a lélek, fájóbb és nemesebb, érzékenyebb a szív, amely a könyv mögött van. Annál több az, amit a könyvben találok, annál határozottabb az igen, vagy a nem, annál mélyebb a hatás, annál nagyobb az eredmény, amelyet a könyvből merítek.

Néhányat említek fel csak ezek közül a könyvek közül: sok lesz olyan közöttük, amely felől sokan talán másként vélekednek. Sokat elfelejtettem, soktól eltávolodtam, soknak emlékét elmosta bennem azóta más.

Legfontosabbak talán *Strindberg* önéletrajzi könyvei. *Ibsen* majd minden drámája, amelyek mint összefüggő oeuvre, egymásután olvasva sokkal hatalmasabb hatást tesznek. *Hauptmann* nagyon sok drámája, különösen például az „Einsame Menschen.” *Thomas Mann* minden könyve csupa autobiografia. *Keller*: Zöld Henrik. *Mereschkowsky* nagy hármasság regénye: *Julianus Apostata*, *Lionardo*, *Nagy Péter*. *Schnitzler* több könyve. *Lilly Braun*: *Memoiren einer Sozialistin*. *O. J. Bierbaum*: *Prinz Kuckuck*. *Max Dauthendey*: *Der Geist meines Vaters*. *Henrik Pontoppidan*: *Hans im Glück*. *Jakob Wassermann*: *Das Gaensemaennchen*. *Lagerlöf*, *Max Brod*: *Tycho Braches Weg zu Gott*. És végül *Girolamo Cardano* önéletrajza.

Állandó olvasmányom, amelyhez mindig visszatérek, alig van. Sokszor érzek valóságos honvágyat egy-egy régi könyv után, de ha megpróbálom újra elolvasni, rájövök, hogy a honvágy nem a könyvnek, hanem a régi énemnek szólt, amelyben már nem vagyok otthon.

Mégis majdnem minden évben egyszer elolvasom a *Goethe* Faust-jának első részét, amelynek nagy emberi szépségei mindig érdekelnek. És nagyon sokszor elolvasom *Benvenuto Cellini* önéletrajzát a *Goethe* fordításában. Egész, eleven emberi élet ez a könyv, minden jó és rossz tulajdonságunk őszinte képe, hazugságában és álszenteskedésében, ravaszságában, naivságában és szemérmertlenségében, romlottságában és nagy-nagy akarásában egyformán emberi, örök és igaz.

Ezenkívül egy állandó olvasmányom van: *a mese*, amelyhez időnkint mindig visszatérek. Az Ezeregyéjszakától a székely népmeséig minden, amit csak az ember mesélő kedve alkotott. Hogy mekkora emberi tartalom és milyen csodálatos szépségek vannak ezekben, azt csak kevesen tudják. Nem hiába jelenik meg annyi gyönyörű és gazdag mesegyűjtemény Németországban.

Abban, amit itt elmondtam, benne van a magyar irodalomtól való elfordulásom magyarázata is. A mai magyar irodalom elfordult a tartalomtól a forma kedvéért. Évről-évre alig jelenik meg magyar könyv, amely őszinte és igaz lenne, amely mögött érezné az olvasó az író-„ember” felelősségtudatát. Az írás-„művészet” tulteng, eszökből céllá lép elő, a bravur virágzik, de nem érzünk eleven emberi sorsokat, igaz részvétet a magyar regényekben, a magyar drámában szinte soha. Nagyon-nagyon ritka a kivétel; akiket annak érzek néha: *Ady*, *Móricz Zsigmond* új regénye (a „Fáklya”, amely már sokkal kevésbé „irodalom”, mint előbbi könyvei, s néhány régebbi könyv).

Alig, alig van ma magyar író, aki egy egész ember érző lelkét viszi írásaiba. De van. Van még magyar író, aki érzi az író nagy-nagy felelősségét, ki az írást többnek tekinti „művészetnél”, aki érzi az írásnak, mint hivatásnak, hatalmas erkölcsi súlyát. De ezeknek az írásoknak ma még alig, alig kel viszhangja.

RÉVAI MÓR

a *Klasszikus regénytár*, Mikszáth és a *Révai lexikon* szerkesztő-kiadója, a *Magyarság ügye külföldön* és *Magyar demokrácia, magyar választójog* c. tanulmányok írója.

A felvetett kérdésekre kiadó nyilatkozhatik legkevésbé.

Aki benne él a könyvben, aki neki, belőle, vele él - akinek minden gondolata, minden törekvése, minden vágya, minden reménye a könyvben merül ki - akinek sorsa a könyv - és aki sokszor maga is sordöntő tényezője a könyvnek - az nem igen képes elfogulatlanul, tárgyilagosan válaszolni ezekre a kérdésekre.

Azt hiszem, hogy egyáltalában épen most nem azokat kellene ezekre vonatkozólag megkérdezni, akik hivatásuknál fogva tényleg a legintimebb viszonyban vannak a könyvvel - hanem ellenkezően, a nagyközönséget, az olvasókat, azokat, akik részére készül a könyv, nem pedig azokat, akik csinálják a könyvet.

Az *író* jóformán nem is tud számot adni olvasmányairól, mert - a legtöbb író egyáltalában nem olvas. Korunk legnagyobb magyar írója csak hallomásból ismerte a világirodalom jelenkori korifeusait, csak névleg ismerte hazai irodalmunk kiválóságait. Munkáikról annyit tudott, amennyit környezete beszélgetés közben szóba hozott. - Egy másik nagy írónk azt a néhány jelentős szépirodalmi vagy történelmi munkát ismerte, amelyekre én hívtam fel figyelmét, amelyeket én adtam neki oda magyar fordításban olvasásra.

A *kiadó* annyira össze van nőve azokkal a könyvekkel, amelyeket ő ad ki, azokkal az írókkal, akik munkáikat az ő gondozására bizzák, - hogy jóformán meg sem lát mást az irodalom óriási erdejében, - legfeljebb még azokat az írókat és azokat a munkákat, amelyeket szeretne kiadni.

De ez úgy is van helyén. - A lelkiismeretes, a céltudatos, a hivatását átérző kiadó azokat a könyveket szereti a legjobban, amelyeket ő adott ki; azért adta ki őket, mert jónak, okosnak, üdvösnek tartotta épen ezek közrebocsátását. - Az ilyen kiadó át van hatva attól a tudattól, hogy neki módjában van gyakran irányító hatást gyakorolni az irodalmi termelésre és ezért és e szerint válogatja meg az írókat és válogatja meg a munkákat.

Én mindig a *nagy elbeszélőket*, a nagy humoristákat tartottam az emberiség legnagyobb jóltevőinek - meg vagyok győződve róla, - bárminő áramlatok keletkeznek időnként, bárminő új irányok iránt érdeklődik az olvasóközönség egyes korszakokban - mindig vissza-vissza fog térni a nagy elbeszélőkhöz, a nagy mesemondókhoz.

Ezeknek munkái a minden áramlatot, minden divatot, minden válságot, minden korszakot, minden világfelfordulást túlélő és értékükben a haladó korral mindig növekedő nagy közkinccsei az egyetemes emberiségnek.

Ily meggyőződéssel természetes, hogy ezeknek a nagy elbeszélőknek munkáit, úgy a hazaiakat, mint a külföldieket iparkodtam nemzetem irodalmában a legkülönbözőbb formákban hozzáférhetővé tenni kiadói tevékenységem révén - mert ezekről hiszem, hogy mindig újra visszatérő olvasmányai lesznek minden idők olvasóközönségének.

TEVAN ANDOR

A békéscsabai Tevan-cég sok szép könyvvel, köztük egy sereg pompás amatőr-kiadvánnyal ajándékozta meg a magyar könyv barátait.

Swift Gulliver-jét nevezhetem mindig visszatérő olvasmányomnak.

Hatást gyakoroltak rám: *Kemény* Zsigmond regényei, *Goethe*: Wahlverwandschaften, *Stendhal*: La Chartreuse de Parme, *Thackeray*: Vanity Fair.

TOLNAI SIMON

a Tolnai Világlapja és Tolnai Világlexikona kiadója.

Őszintén sajnálom, hogy nem tudok kívánságának megfelelni, hogy melyek azok a könyvek, melyek olvasmányaimat képezik. Annyira rabja vagyok ugyanis foglalkozásomnak, hogy nem jutok hozzá könyvek olvasásához.

WIESNER J. EMIL

a Singer és Wolfner cég igazgatója, a *Corvina* szerkesztője, *Der ungarische Buchhandel* c. munka írója.

Nyolc esztendő voltam, amikor az első elbeszélést olvastam. Akkoriban az iskolakönyvet kivéve, nem igen akadt más könyv a kezembe. - Egy nagy ládában áru érkezett az édes apám kis boltjába. Én szedtem ki az árut a ládából. A papírhulladék között egy kis könyvnek a második felére akadtam, talán a századik oldalnál kezdődött: *Robinson* volt. Már *Robinson* régen a szigeten tartózkodott, amikor olvasni kezdtem s egy ültőmben be is fejeztem. - Soha, semmiféle könyv ilyen hatást nem tett reám.

*

Amikor tizennégy esztendő koromban könyvkereskedésbe kerültem gyakornoknak, a könyvek tömegükkel hatottak reám. Valami szuggesztív erővel fogott meg az olvasás vágya, a tudás vágya, hiszen egy kisebb könyvesboltban is gyakran több könyv van, mint egy nagyobb könyvtárban. Kell, hogy a könyvárus érezze azt a kisugárzást, azt az erőt, ami a temérdek könyvből, halhatatlan szellemek alkotásaiból kiárad. - Én éreztem.

*

Az iskolában sem időm, sem módom nem volt olvasgatni, ennek természetes következménye volt azután, hogy mint könyvkereskedés gyakornoka, a szó legszorosabb értelmében rávettem magam az olvasásra. Ez volt az az időszak, amikor „ettem a könyveket”. Ennek a rengeteg olvasásnak a hatása abban nyilvánult meg, hogy napról-napra büszkébbnek éreztem magam, abban a tudatban, hogy könyvkereskedő vagyok és mélységes vágyakozás fogott el, hogy egyszer én is azok közé kerüljek, akik a könyveket termelik, tehát könyvkiadók műhelyébe.

Azóta eltelt harminc esztendő. Elolvastam sok mindent, temérdek kéziratot, érdekes és unalmas könyvet, tanulságos és nem tanulságos munkát, amelyeknek a hatása azután abban nyilvánul meg, hogy meg tudom becsülni az igazi, szép, komoly könyveknek az értékét.

*

Az egyetlen könyv, amelyet újra és újra kezembe veszek, a Biblia, amit azonban tulajdonképpen nem olvasok. Ott van a hálószekevényemen a kis könyv. Gyakran lapozgatok benne és elmélyedek egy-egy mondatában. Megnyugtat, megpihentet és egyuttal felfrissít, új erőt ad, új feladatokhoz.

Mély, maradandó hatást tett reám Anatole *France*-nak Silvester Bonnard vétke című könyve, amelyet a legbölcsebb és legemberibb könyvek egyikének tartok.

Talán tíz évvel ezelőtt Drezda és Berlin között utazva olvastam *Móricz Zsigmond* akkor megjelent *Hét krajcár* című novelláskönyvét. A másfélóraig tartó uton megfeledkeztem mindenről, ami körülöttem történik és egyszerre csak azon vettem magam észre, hogy Berlinben vagyok. - A sötét, barátságtalan, esős őszi estén napsugarat varázsolt a kis könyv a szemem elé. És hány ezer ilyen napsugarat köszönhetek a könyvnek, - a magyar könyvnek; a mi változatos, gazdag, napsugaras novella-irodalmunknak? - Mennyi szeretet, hála fűz engem a magyar íróhoz!

Többször mélyedtem el *Wilde* De profundis-ába. Ezt a könyvet az emberi fájdalom egyik legmegrázóbb kitörésének tartom. Talán azért hatott reám oly maradandóan. - Nagyon szeretem *Mikszáth* könyveit olvasni. Akármelyik könyvét is lapozom fel, akármelyik lapra is nyilik a kötet, mindig tudok gyönyörködni abban az utolérhetetlen humorban és abban a mély filozófiában, ami végigömlik Mikszáth írásain.

*

Legutóbb a mai irodalom egyik leghatalmasabb alkotásában, Romain *Rolland*: Jean Christophe című könyvében gyönyörködtem. Azt hiszem, ebben az egy munkában az emberi érzéseknek minden skálája olyan erővel nyilvánul meg, az élet küzdelmeinek olyan tragikus és megrázó jelenségeivel találkozunk, amelyek minden emberre - akinek szive és lelke van - mély hatást tesznek.

FÜGGELÉK

GÁRDONYI GÉZA

válasza a Gyalui Farkas-féle körkérdésre 1902-ben, az író rendkívül érdekes vallomásának kiegészítésül.

Az irodalom-történet írónak ezt felelem: Legerősebben hatott reám *Darwin*. Harminc éves elmúltam, amikor a kezembe vettem, s nem bírtam másra gondolni hetekig, mint az ő okoskodásaira. Talán azért is hatott reám olyan megrohanó erővel, mert a r. k. iskolában, ahol a lelkemet idomították, *Darwin*-t mindig olyan hangon emlegették, mintha azt mondták volna: Dummer August. S én belekezdve a munkába, egy fenséges erejű tudóssal találkoztam. Elkábított, megszágyenített, fölemelt. Én nem azt olvastam ki a munkájából, hogy az ember a majomból származik, hanem azt, hogy az emberi test a természet törvényei szerint épült és hogy a beszállt léleknek ideiglenes hajléka. Gondolkozásomnak a köznap alacsonyágából való fölemelkedése ennél a munkánál kezdődött. Ez volt az ajtó-sarkvas, amelyen az ajtóm megfordult.

A pszikologusnak ezt felelem: Az emberben minden könyv nyomot hagy, jegyet ver a lélekre, mint az obeliszkre a képiró. De bár külsejében tele van az obeliszk jeggyel, a márvány minőségét ez nem változtatja meg. Meggyőződésem szerint születésünkben magunkkal hozzuk a márványunkat s nem a belénk vivődő jegyből alakulunk.

*

(Egy később írott leveléből.) Nem a könyvhatások állítják elő az író, hanem az életi hatások, amelyeket a velünk született írói erő már a gyermekkorban befogad. Én p. a természet szépségei iránt való fogékonyságomat megtalálom 6-10 éves koromban. A magyar lelki világ ismeretét anyámtól, apámtól, gyermekkori környezetemtől kaptam. A magyar nyelv titkai már akkor megnyitották előttem s a magyar nyelv ismeretét nem szerezhettem könyvekből.

A vallási nézeteimet se huztam ki idegen tarisznyából. *Darwin*-ban megakadtam, s éveken át gondolkodtam, hogy micsoda megoldása lehet az ember születésének, földi életének, halálának. Rájöttem, hogy csaknem minden magyarázat benne van minden vallásban, de a gyöngé értelm elforgatja; a papok nem tudják megmagyarázni, mink meg nem tudjuk érteni, mert elménk unja a gondolkozást.

A magányosság az író legnagyobb tanító mestere. Ez tanítja meg arra, hogyan nézzen bele az életbe, s hogyan lásson be. A könyvek csak az irodalmi formákat adják elénk. Amelyik író könyvből meríti, amit könyvbe önt, az bizony értéktelen író, mert csak az ér valamit, ami új, amit még nem mondott senkise, aminek az író első kinyilatkoztatója.

(Gyalui: Legkedvesebb könyveim, p. 136-138.)

BIBLIOGRÁFIA

*Az olvasásról. - Vallomások könyvekről. -
Önéletrajzok olvasmányok alapján.*

(Alexovics Bazil.) A könyvek szabados olvasásáról. Pest: Patzkó 1792. (13) 278 l.

Névtelenül megjelent munka az atheista irodalom ellen, melyben „eleven festékekkel lerajzoltatik Voltér, Bayle, Ruszszó (sic) és megmutattatik, hogy Voltér buja, gyalázatos, Bayle álhatatlan és semmihitű, Ruszszó pedig hibás erkölcsű”.

*³ Blatchford, R. My favourite books. London: Clarion pr. (1900.) 253 l. 2 sh. 6 d.

Books, that I love. London: Harrap 1912. 192 l. 2 sh. 6 d.

Százkilencvenkét, 23 híján makulátlanul fehér lap, rajtuk egy-egy citátum a könyvkedvelésről s erről szóló bevezető tanulmány. Arra való, hogy olvasmányaink naplója legyen.

De Lyris, J. (P. Combes.) Le goût en littérature. Avignon: Aubanel (é. n.).

Diederich, F. Vom häuslichen Vorlesen. München Callwey, 1909. (Dürerbund, Flugschriften, 5.) -10 M.

Emerson, R. W. Gesellschaft und Einsamkeit. 2. Aufl. Jena: Diederichs. 1907.

Bücher, p. 149-176.

Faguet, É. En lisant les beaux vieux livres. Paris: Hachette 1911. IV, 318 l. 3 fr. 50 c.

Faguet, É. L'art de lire. Paris: Hachette 1912. 165 l. 2 fr.

*Fertiault, F. Les amoureux du livre. Sonnets d'un bibliophile. Fantaisies d'un bibliomane. Paris: Claudin 1877. 30 fr.

*Fertiault, F. Les légendes du livre. Paris: Lemerre 1886. 6 fr.

*Harrison, F. The choice of books and other literary pieces. London: Macmillan 1886. VII, 447 l. 6 sh.

*Hatvany Lajos. Én és a könyvek. Bp.: Nyugat 1910. 118 l. 3 K.

*Ignotus. Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések. Bp.: Franklin 1906. 383 l. 4 K.

Jenkins, G. The reading public. New York: Houghton Mifflin 1914. 106 l. 75 c.

Keiter, H. Die Kunst Bücher zu lesen. 5. Aufl. Essen a. d. R.: Fredebeul 1905. VI, 127 l. 1 M.

Kisfaludy Árpád. Levelek hugomhoz az olvasásról. Bp.: Szt. István társ. 1888. 105 l.

Az atheista irodalom ellen.

*Kuhns, O. A one-sided autobiography. New York: Eaton & Mains (1913.) l. 1 st.

Kuhns, O. The love of books and reading. New York: Holt 1910. 158 l. 1 st.

Legouvé, E. L'art de la lecture. Paris: Hetzel 1877. II, 171 l. 2 fr.

- : Az olvasás művészete. Bp.: Franklin 1886. 1 K.

³ A *-gal jelöltekről a Bevezetés 2. része megemlékezik.

Nyssens, P. Comment lire et étudier avec le plus de profit. Bruxelles: Libr. de cult. humaine (1913.) 138 l. 2 fr.

Penniman, J. H. Books, and how to make the most of them. Syracuse, N. Y.: Bardeen (1911.) 99 l. 50 c.

Ruskin, J. Szezámok és liliomok. Ford. Farkas Klára. Kiadja a Kisfaludy társ. Bp.: Franklin 1911. 225 l. 4.50 K.

Schopenhauer, A. Über Lesen und Bücher. Leipzig. (Insel-Bücherei, 138.) -.60 M.

*Schönbach, A. E. Über Lesen und Bildung. 6. erw. Aufl. Graz: Leuschner u. Lubensky 1900. XIV, 369 l. 4 M.

Bücherlisten p. 343-367.

Schriftsteller, Verleger und Publikum. Eine Rundfrage. Zehnjahrs katalog des Verlags Georg Müller München. 1 M.

*Kalauzok a könyvválogatáshoz
(„Legjobb könyvek”)*

a) Könyvek

*Acker, H. Was soll ich lesen? Ein Ratgeber für Studierende. 2. verb. Aufl. Trier: Paulinus Dr. 1912. VI, 237 l. 2 M.

3. kiadása folyamatban: 1918. Bd. 2. 1918. 3.50 M.

*Aimé-Martin, L. Plan d’une bibliothèque universelle & Catalogue des chefs d’oeuvre de toutes les langues. Bruxelles: Hauman, Cattoir 1837. 482 l.

*L’Almanach Hachette. Paris: Hachette 1874.

Baldwin, J. The book lover. A guide to the best reading. 15. rev. ed. Chicago: Mac Clurg 1910. 293. l.

*Berthold, A. Bücher und Wege zu Büchern. Unter Mitwirkung von Elis. Foerster-Nietzsche, Peter Jessen und Philipp Rath. Berlin: Spemann 1900. 497 l. 8 M.

*Bisseker, H. A student’s library. London: Kelly (1911.) 2 sh.

Bräutigam, L. Übersicht über die neuere deutsche Literatur, 1880-1900. 2. Aufl. Ohlau: Leichter 1913. 77 l. 1 M.

*De Brandis, H. J. Comment choisir nos lectures. Paris: Schleicher 1911. 298 l. 3 fr. 50 c.

Cim, A. Une bibliothèque: l’art d’acheter les livres. Paris: Flammarion 1901. 10 fr.

*Comte, A. Bibliothèque positiviste. 1854. (Ezt az összeállítást megtalálja az olvasó Berthold és De Brandis könyvében is.)

*Le Lyris, J. (P. Combes.) Le choix d’une bibliothèque. Avignon: Aubanel 1906. 195 l. 3 fr.

Dürerbund. Leichtes zum Lesen für anspruchsvollere Leute. München: Callwey 1912. 27 l. (Dürerbund, Flug-Schriften, 103.) -.30 M.

*Faguet, É. Ce que disent les livres. Paris: Hachette (1912.) 104 l. 1 fr.

*Feigl, H. Jahresrundschau empfehlenswerter Bücher. (Jahrbuch dtscher Bibliophilen. Wien: Perles 1913-.) 3 K.

*Förster, A. Was sollen wir lesen? Ein Leitfaden bei der Auswahl von Büchern mit einer Einleitung über Klassiker. Essen a. d. R.: Fredebeul u. Koenen 1906. 86 l.

Egyuttal francia és angol könyvösszeállítás is.

*Gray, W. F. Books that count. A dictionary of standard books. London: Black 1912. XIX, 630, LVIII l. 5 sh.

*Gulyás P. Népkönyvtári címjegyzék. Kisebb közkönyvtárak részére ajánlható művek magyarázati jegyzéke. 1-2. pótfüzettel. Bp.: Muzeumok és könyvtárak orsz. tanácsa. 1910-16.

*Katalog schöpferischer Lebensbücher in Essays von den Mitarbeitern der Tat. Jena: Diederichs 1913/14. 857-986 l. -.50 M.

*Krier, J. B. Das Studium und die Privatlektüre. 6. verm. Aufl. Freiburg i. Br.: Herdersche Verl. 1911. XIV, 371 l. 2.40 M.

*Librairie rationaliste. Essai de bibliographie contemporaine sur la résumé de nos connaissances depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Paris: Schleicher 1906. 126 l.

*Literarischer Ratgeber und Literarischer Jahresbericht des Dürerbundes. Hg. durch F. Avenarius. München: Dürerbund 1910-. 5 M.

Loele, K. Das billige Buch. Ein Ratgeber für Bücherkäufer. Leipzig: Zieger 1912. 42 l. -.30 M.

*Lubbock, J. (Lord Avebury.) The pleasures of life. Leipzig: Tauchnitz 1880. 295 l. 1.60 M.

A song of books - The choice of books „A száz legjobb könyv”: p. 46-72.

*Madzsar J. Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára. Bp.: Városi könyvtár 1913. X, 240 l. 4 K.

*Mazel, H. Ce qu'il faut lire dans sa vie. 9. éd. Paris: Mercure de France 1911. 391 l.

*Meyer András Szerentsi Nagy István által magyarra fordított és néhol holmi aprólékos szükséges jegyzésekkel bővített Barátságos oktatása, hogy kellessék egy ifju asszony embernek magát a diszes erköltsökben méltóképpen formálgatni. Buda: Benedickt és Tarjai 1783.

Meyer, R. M. Anleitung zur deutschen Lektüre. 2. Aufl. Berlin: Bondi 1914. 68 l. -.80 M.

*Peignot. Traité du choix des livres. Paris 1817.

Petrik G. Kalauz az újabb magyar irodalomban. Bp.: Magy. könyvker. egy. 1894. 288 l. 2 K.

Gyors utbaigazításra szótárszerű berendezésénél fogva rendkívül alkalmas, sajnos, a legújabb irodalomra vonatkozólag már nem.

*Powys, J. C. One hundred best books. New York: Shaw 1916. 73 l. 75 c.

*Pryde, D. What books to read and how to read. With classified lists of over 1700 books by F. W. Halsey. London: Funk a. Wagnalls 1912. 204 l.

Bibliographies: p. 176-204.

*Richardson, Ch. F. The choice of books. London: Putnam 1905. IV, 208, 167 l. 5 sh.

Házi könyvtár jegyzéke: p. 1-176.

Rouveyre. Ed. Connaissances nécessaires à un bibliophile, accompagnées de notes-critiques et de documents bibliographiques. F. 1-10. Paris: Rouveyre 1899. 60 fr.

T. 3: Du choix des livres, etc. 239 l.

Sonnenschein. W. S. The best books. A readers guide to the choice of the best available books (about 100,000) in every department of science, art and literature, 3. ed. London: Routledge 1910 -. 14 sh.

A legnagyobbabszabásu e nemű kísérlet, de csakis az angol nyelvű (angol és amerikai) irodalomra vonatkozólag.

**Sziiry Dénes*. Száz év. 1. Irodalom, nyelvfejlődés Bessenyeitől a kiegyezésig, 1767-1867. 2. Széchenyi kora és az önvédelmi harc. 1825-1867. Bp. Egyet. ny. 1907.

Über Klassiker-Ausgaben. Welche Ausgabe kaufe ich mir? München: Callwey (1917). 39 l. (Dürerbund. Flugschriften, 129.) -.75 M.

b) *Folyóiratok*

The *Athenaeum*. A journal of politics, literature, science and the arts. London: Athenaeum office (Bream's buildings: Chancery lane) 12 sh.

Das *Literarische Echo*. Halbmonatsschrift für Literaturfreunde. Hg. v. E. Heilborn. 20. Jahr. Berlin: Egon Fleischel (W. 9. Linkstr. 16.) 20 M.

**Literarisches Zentralblatt*. Hg. Prof. Ed. Zarncke. Mit der halbmonatlichen Beil. „Die schöne Literatur”. Leipzig: Ed. Avenarius. (Ross str. 5/7.) 36 M.

**Polybiblion*. Revue bibliographique universelle, publié par la Société bibliographique. Paris (rue de Saint-Simon 5). 22 fr.

c) *Ankéték*

**Aubry*, R. Une enquête sur les trois livres préférés. Préf, de Jules Lemaitre. Paris: Ollendorf 154 l. 2 fr.

**Bahr*, H. Die Bücher zum wirklichen Leben. Nebst Briefen von P. Altenberg. R. Huch, E. Mach, R. M. Rilke etc. Wien: Heller 1908. 16 l. -.50 K.

**Die Besten Bücher* aller Zeiten und Litteraturen. Ein deutsches Gegenstück zu den englischen „Listen der 100 besten Bücher”. Berlin: Pfeilstücker 1889. 108 l. -.60 M.

**Ferrière*, A. Cio che essi leggono. Riposte all'inchiesta per la biblioteca di un libero cenobita. Lugano: Coenobium 1909. 207 l.

**Gyalui* F. Legkedvesebb könyveim. Irták Tóth Lőrinc, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc stb. Bp.: Singer és Wolfner 1904. 160 l. 3 K.

**Hoepli*, U. Fra i Libri. Milano: Hoepli 1892.